Stefan Zweig

Lupta în jurul unui rug

Roman

ŞTEFAN ZWEIG

LUPTA ÎN JURUL UNUI RUG

„Posteritatea nu va putea concepe că am fost nevoiţi să trăim iarăşi într-o beznă atît de adîncă, după ce se făcuse cîndva lumină"...

Castellio „De arte dubitandi" 1562

ISBN : 973-550-025-6

ȘTEFAN ZWEIG
LUPTA ÎN JURUL UNUI RUG

Editura Modern
București 1945

ȘTEFAN ZWEIG

LUPTA ÎN JURUL UNUI RUG

roman

Prefață de EUGEN RELGIS
Traducere de E. MARGHITA

EDITURA ULISE
București 1993

Coperta : VALENTIN TĂNASE

Consilier editorial : N. FRÂNCULESCU

Îndreptarea inadvertențelor stilistice
și lexicale, cît și modernizarea
ortografiei aparțin Editurii Ulise.

PREFAȚĂ

„Castellio împotriva lui Calvin", una din cele mai izbutite și mai patetice opere ale lui Stefan Zweig, ne amintește — ca multe altele, în această epocă de răsturnare a tuturor valorilor — vechea sentință latinească: „Habent sua fata libelli". Cînd apăruse ediția originală, pe la începutul anului 1936, norii negri ai cataclismului ce avea să cutremure întreaga planetă cu trei ani mai tîrziu au și acoperit cerul speranțelor și străduințelor umane. Unul după altul, popoarele au fost prinse în jugul dictaturilor: fascismul, nazismul și toate imitațiile lor servile din țările cotropite de psihoza „totalitară" își făureau mașinile infernale ce aveau să dezlănțuie războiul mondial.

Gîndirea liberă, izgonită, urmărită, își căuta refugiul în colțuri unde nu răzbise încă intoleranța ucigașă, teroarea sadică a barbarilor pe care o știință denaturată îi înzestrase cu toate uneltele de distrugere și omor. Slujitorii Spiritului — dacă nu erau asasinați mișelește, ca profesorul Theodor Lessing, la Praga, sau dacă nu se grăbeau să părăsească jungla pseudocivilizației europene, ca Heinrich și Thomas Mann, ca Albert Einstein și atîția alții — erau avertizați, dintr-un exces de politețe sardonică, să fugă, să dispară din calea hoardelor ce se pregăteau pentru marele măcel.

La Salzburg, într-o cafenea literară, unde erau atîrnate portretele marilor scriitori austrieci, două gloanțe de revolver au găurit chipul lui Stefan Zweig și al lui Andreas Latzko, care locuiau pe atunci în frumosul oraș cu atîtea vestigii medievale. Invitație la pribegie... Latzko, „omul Durerii" — cum l-a numit Romain Rolland — n-a avut puterea să călătorească mai departe de Amsterdam, unde l-a surprins apoi iureșul armatei motorizate. Mai trăiește oare?

Zweig, călătorul pasionat, care a ocolit pămîntul și în spațiu și în timp, a ajuns repede, după un popas la Londra, pe țărmurile bogate ale celor două Americi, desfășurînd și acolo o activitate prodigioasă, curmată însă brusc — spre nedumerirea tuturor — prin gestul unei duble sinucideri: scriitorul și soția lui s-au dat singuri morții la Petropolis, în Brazilia, pe la începutul anului 1942, cînd izbînda hitleristă părea la apogeul ei; de fapt, ea era pe o culme ascuțită, fără să bănuiască prăpastia în care trebuia să se prăbușească...

„Castellio" *avea să fie al zecelea volum al lui Stefan Zweig, tradus de mine, după* Marie Antoinette, Fouché, Erasmus, Maria Stuart, Amok, Noapte fantastică, Trei maeștri, Tolstoi, Nietzsche, Magellan... *Am vrut să încetățenesc în literatura română și această eroică figură aproape necunoscută, a aceluia care simbolizează totuși pentru toate epocile lupta „conștiinței împotriva violenței". Dar Zweig m-a sfătuit să nu-l traduc.* „Castellio"... „plait peu au public..." *Am înțeles amara și ironica aluzie: încă din 1936, „opinia publică" era intoxicată de maculatura unei propagande obscurantiste, care precede năvala echipelor de asasini. „Dacă o publici, ar trebui multe prescurtări, dar te sfătuiesc să lași cu totul la o parte această carte..." Și, fără tranziție, scrisoarea acestui neobosit peregrin continuă astfel: „Brazilia era minunată..." In trei cuvinte, el a sărit din Evul-Mediu în Lumea-Nouă, de la obsesia autodafé-ului la viziunile însorite ale tropicelor și la orizonturile mișcătoare ale Atlanticului!*

După două luni, am primit de la Stefan Zweig un alt exemplar din „Castellio", *împestrițat cu o sumedenie de corecturi. Fraze și chiar pagini anulate cu creionul roșu sau albastru, fragmente cizelate migălos sau înlocuite cu altele, adaosuri pe marginea paginilor. Doar abia apăruse! Ce dezmințire pentru acei care credeau că Zweig scrie cu ușurință și că gloria nu-i dă nici răgazul de a-și revedea textele! Dimpotrivă, aproape întreaga sa operă s-a reeditat între 1936—1940, integral revizuită. In scrisoarea de la 10 iunie 1936, mi se cere să mă servesc la traducere numai de acest exemplar. Și titlul să fie: „Lupta în jurul unui rug", iar subtitlul: „Castellio împotriva lui Calvin."* *traducere numai de acest exemplar. Și titlul să fie:* „Lupta în jurul unui rug", *iar subtitlul: „Castellio împotriva lui Calvin."*

După opt ani, cartea a apărut în tălmăcire românească, pe la sfîrșitul războiului, după textul corectat de mîna aceluia care ne-a părăsit atît de precipitat pe la începutul lui. Vechiul traducător al lui Zweig se mulțumește, de astă dată, cu această simplă prezentare: nu vrea să monopolizeze o fidelitate care este și a altora. Intr-adevăr, și cărțile au destinul lor: ele trec din mînă în mînă, ca și luminile lampadoforilor. Apar, dispar — și

reapar în cele din urmă, în momentele hotărîtoare ale evenimentelor, arătînd rătăciților calea cea dreaptă, amintind solitarilor dezamăgiți, dar și mulțimilor dornice de adevăr și libertate, că nimic din luptele și sacrificiile premergătorilor pentru dreptate, toleranță și iubire nu se poate pierde, chiar dacă se îngrămădește peste numele și opera lor pulberea cîtorva veacuri de uitare.

Cît de actuală e această confesiune a lui Stefan Zweig, făcută prin intermediul lui Castellio, se poate simți mai cu seamă acum, în această epocă de prefaceri mondiale, în sînul colectivităților și în conștiințele individuale. De „dincolo", din împărăția permanentă a Spiritelor eliberate, autorul acelei impunătoare galerii de „Constructori ai Lumii" ne vorbește fratern și profetic totodată, prin umilul și proscrisul cărturar Castellio, care a cutezat să înfrunte atotputernicia lui Calvin, dogmaticul tiran al credinței, — după cum ne vorbește și prin Erasmus, celebrul învățat care a înfruntat pe fanaticul Luther, proclamînd valorile eterne ale unui umanism ce trebuie să fie viu, *cu rădăcini în inima și rațiunea oricărui om luminat.*

În închegarea atît de armonioasă a operelor sale, „Castellio" și „Erasmus" ale lui Stefan Zweig rămîn ca doi stîlpi de sprijin ai unei cupole străluminate de idealurile gîndirii și creației omenești, a căror „armă" e Spiritul și al căror țel suprem e Pacea care — precum ne învață Spinoza — „nu e lipsa de război, ci virtutea ce se naște din vigoarea sufletească".

Ianuarie 1945

EUGEN RELGIS

INTRODUCERE

Celui qui tombe obstiné en son courage, qui, pour quelque danger de la mort voisine ne relâche aucun point de son assurance, qui regarde encore, en rendant l'âme, son ennemi d'une vue ferme et dédaigneuse, il est battu, non pas de nous, mais de la fortune ; il est tué non pas vaincu : les plus vaillants sont parfois les plus infortunés. Aussi y a-t-il des pertes triomphantes à l'envi des victoires.

Montaigne

„Musculița contra elefantului" — mai întîi pare ciudată această însemnare a lui Sebastian Castellio, scrisă chiar de mîna lui în exemplarul, aflat la Basel, al broșurii sale polemice împotriva lui Calvin. Am fi deci oarecum îndreptățiți să bănuim că e vorba doar de una din obișnuitele exagerări umaniste. Dar cuvintele lui Castellio nu erau nici hiperbolice, nici ironice. Cu o comparație atît de izbitoare, acest viteaz vroia doar să demonstreze prietenului său Amerbach, cît de precis și cît de tragic își

dădea el însuşi seama ce uriaş era adversarul pe care-l provoca, acuzînd în mod public pe Calvin că din fanatică îndîrjire el a ucis un om şi printr-însul libertatea de conştiinţă în cadrul Reformei. Din primul ceas în care Castellio ridică pana ca pe o lance pentru această bătălie primejdioasă, el e pe deplin conştient de neputinţa oricărui război pur spiritual împotriva supremaţiei unei dictaturi înarmate cu platoşă şi zale, conştient deci şi de zădărnicia acţiunii sale îndrăzneţe. Cum ar putea un singur ins, neînarmat, să se mai războiască cu Calvin şi să-l învingă, pe acest Calvin, la spatele căruia stau mii şi zeci de mii şi, pe lîngă ei, şi aparatul militant al puterii de stat ? !

Datorită unei formidabile tehnici de organizare, Calvin a reuşit să schimbe un oraş întreg cu mii de cetăţeni, pînă atunci liberi, într-o rigidă maşinărie de ascultare oarbă ; a izbutit să nimicească orice tendinţă de independenţă, să acapareze orice libertate de gîndire, aservind-o numai şi numai doctrinei sale. Tot ce are vreo putere în oraş şi în stat este supus atotputerniciei sale, toate autorităţile şi toate slujbele : consiliul comunal şi consistoriul, universitatea şi tribunalul, finanţele şi morala, preoţii, şcolile, zbirii, închisorile, cuvîntul scris, rostit şi chiar cel şoptit în taină. Doctrina lui a devenit lege ; iar pe acel care îndrăzneşte cea mai mică obiecţie îl aşteaptă foarte repede temniţa, surghiunul sau rugul — aceste argumente ale oricărei tiranii spirituale ce pun dintr-odată capăt tuturor discuţiilor — că la Geneva nu e admis decît un singur adevăr, iar Calvin e profetul lui. Însă puterea sinistră a acestui om nefast se extinde mult mai departe, dincolo de zidurile oraşului ; oraşele federale elveţiene văd într-însul pe cel mai important aliat politic ; protestantismul universal îşi alege pe *violentissimus Christianus* drept generalissim spiritual ; prinţi şi regi se străduiesc să obţină bunăvoinţa conducătorului bisericii, care a întocmit în Europa cea mai puternică organizaţie a creştinismului, pe lîngă cea romană.

Nici un eveniment de actualitate politică nu se mai petrece fără știrea lui, aproape nici unul împotriva voinței sale. A dușmăni pe predicatorul de la Saint Pierre a devenit un act tot atît de primejdios ca și a dușmăni pe Papa sau pe împărat.

Iar adversarul, Sebastian Castellio — care ca idealist stingher pornește lupta în numele libertății de gîndire a omenirii, lupta împotriva tiraniei lui Calvin și a oricărei alte tiranii spirituale — cine este el ?

Într-adevăr — asemuit cu fantastica putere a lui Calvin — musculița contra elefantului ! Un „nemo", un om de nimic, un zero în sensul influenței publice și un coate-goale,un savant sărac lipit pămîntului, care-și hrănește cu trudă nevasta și copiii, dînd lecții particulare, făcînd traduceri ; un refugiat în țară străină, fără drept de adăpost, fără drepturi civile, de două ori emigrant : ca întotdeauna în epoci de fanatism mondial, omul de omenie stă neputincios și complet izolat între zeloții învrăjbiți. Ani de zile acest mare și modest umanist duce în umbra sărăciei o existență mizeră, veșnic strîmtorat, dar și veșnic liber, deoarece nu e legat de nici un partid și nu e robit nici unui fanatism. Abia cînd prin uciderea lui Servet își simte conștiința puternic zguduită, și cînd se ridică de la munca lui pașnică spre a învinui pe Calvin în numele drepturilor violate ale omului, abia atunci această izolare devine eroism. Căci pe Castellio nu-l apără o masă compactă și sistematic organizată, ca pe adversarul său Calvin, deprins cu războaiele ; pe el nu-l sprijină nici un partid, nici cel catolic, nici cel protestant ; nici un domnitor puternic, nici un împărat și nici un rege nu întinde asupra lui, ca pe vremuri asupra lui Luther și Erasmus, mîna sa ocrotitoare ; și chiar cei cîțiva prieteni care îl admiră se încumetă doar în taină să-l îmbărbăteze.

Căci e nespus de riscant și înseamnă să-ți pui viața în primejdie, dacă te alături fățiș unui om neînfricat care — în timp ce în toate țările ereticii sînt schingiuiți

de către obsesia epocii, asemenea vînatului fugărit — ridică cuvîntul pentru acești dezmoșteniți, și asupriți, contestînd o dată pentru totdeauna tuturor stăpînilor pămîntului dreptul de a prigoni pe vreun locuitor al acestui pămînt, din pricina ideilor sale și a concepțiilor sale de viață. Un om, care în una din acele clipe de întunecare a sufletelor, ce se abat în răstimpuri asupra popoarelor, cutează să-și păstreze privirea lucidă și omenoasă și să definească toate aceste măceluri cucernice — deși săvîrșite în aparență întru cinstirea Domnului — cu numele lor adevărat : crimă, crimă și iarăși crimă ! Un om care, răscolit în sentimentul său cel mai profund de omenie, nu mai poate răbda tăcerea și strigă de unul singur pînă în ceruri disperarea și indignarea lui contra tuturor atrocităților comise, luptînd singur pentru toți, singur împotriva tuturora. Căci întotdeauna cel ce ridică cuvîntul împotriva stăpînilor și împărțitorilor puterii ceasului de față trebuie să se aștepte la un foarte mic număr de oameni, avînd în vedere nemuritoarea lașitate a neamului pămîntesc ; de aceea și Sebastian Castellio nu are în ceasul hotărîtor la spatele său decît propria lui umbră, iar drept avut singura proprietate inexpropriabilă a artistului luptător : o conștiință de neînduplecat într-un suflet neînfricat. Însă tocmai faptul că Sebastian Castellio a știut din capul locului că lupta lui n-are sorți de izbîndă, dar și, ascultînd îndemnul conștiinței, a întreprins-o totuși — acest sfînt „Totuși“ și „Cu toate că“ slăvește pentru toate timpurile pe acest erou necunoscut în marele său război de eliberare a omenirii. Numai pentru curajul de a fi ridicat el singur, izolat, un protest pătimaș împotriva unei terori mondiale, lupta lui Castellio contra lui Calvin ar trebui să rămînă întipărită în mintea și în sufletul oricărui intelectual.

Dar și în tematica ei lăuntrică această discuție istorică depășește cu mult prilejul ei temporar. Aici nu e vorba de un *teologicum* mărginit, nu de omul Servet și nici măcar de criza decisivă între protestantismul liberal și cel ortodox : în această discuție dîrză se pune o pro-

blemă cu mult mai vastă, cu repercusiuni dincolo de epoca ei, *nostra res agitur*; s-a deschis o luptă, care sub alte denumiri și sub alte forme va trebui dusă mereu și mereu. Teologia înseamnă aici doar o mască întîmplătoare a vremii; chiar și Castellio și Calvin nu apar decît ca exponenții unei antiteze invizibile, dar invincibile. Indiferent cum vrem să denumim polii acestei permanente tensiuni — toleranță contra intoleranței, libertate contra tutelarismului, omenie contra fanatismului, individualitate contra mecanizării, conștiință contra violenței — toate aceste denumiri exprimă în fond hotărîrea profund lăuntrică și strict personală, ce anume este mai important pentru fiecare ins în parte: factorul omenie, sau factorul politic, Ethos-ul sau Logos-ul, personalitatea sau colectivitatea.

De această demarcație, mereu necesară, între libertate și autoritate nu rămîne scutit nici un popor, nici o epocă, nici un om care judecă: căci libertatea nu e cu putință fără autoritate (altminteri devine haos), nici autoritatea fără libertate (altminteri devine tiranie). Fără îndoială că în substraturile adînci ale firii omenești sălășluiește un dor tainic de contopire în colectivitate: e de nedistrus crezul nostru străvechi atavic că s-ar putea găsi un anumit sistem religios, național sau social, echitabil pentru toți, care să dăruiască omenirii pace și ordine.

Marele inchizitor al lui Dostoievski a dovedit, cu o dialectică cruntă, că majoritatea oamenilor se tem de fapt de propria lor libertate și că marea masă, din oboseală față de istovitoarea multiplicitate a problemelor, față de complicația și răspunderea vieții, dorește o mecanizare a lumii printr-o ordine definitivă, valabilă pentru toți, care s-o scutească de orice muncă de gîndire. Acest dor mesianic de o deproblematizare a existenței constituie fermentul propriu-zis, care netezește căile pentru toți profeții sociali și religioși. Atunci cînd idealurile unei generații și-au pierdut strălucirea și culorile, ajunge întotdeauna să se ridice un singur om cu putere de suges-

tie, care să declare peremptoriu că el și numai el a găsit noua formulă, pentru ca imediat încrederea a mii și mii de oameni să aflueze spre pretinsul mîntuitor al poporului sau al lumii. Întotdeauna o nouă ideologie (și acesta e sensul ei metafizic) creează mai întîi un nou idealism pe pămînt. Căci fiecare om, care dăruiește semenilor săi o nouă iluzie de unitate și de puritate, scoate mai întîi dintr-înșii forțele cele mai sacre : puterea lor de jertfă, entuziasmul lor. Milioane de oameni sînt gata, ca într-o vrajă, să se lase cuceriți, fecundați, ba chiar violați și, cu cît le cere mai mult un asemenea vestitor și făgăduitor, cu atît mai mult îi sînt robiți. De dragul lui, ei aruncă bucuros ceea ce mai ieri a fost suprema lor plăcere — libertatea lor — numai ca să se poată lăsa conduși cu mai multă docilitate, iar vechiul adagiu al lui Tacit *„ruere in servitium"* se împlinește mereu și mereu ; popoarele, cuprinse de o beție înflăcărată de solidaritate, se aruncă de bunăvoie în sclavie și mai slăbesc biciul cu care sînt flagelate.

Orice intelectual ar găsi ceva înălțător în faptul că este întotdeauna o idee, adică cea mai imaterială forță pe pămînt, aceea care săvîrșește asemenea neverosimile minuni de sugestie în lumea noastră bătrînă, prozaică și mecanizată ; am putea cădea lesne în ispita de a admira și de a slăvi pe acești vrăjitori, pentru că reușesc, pornind de la spirit, să transforme materia inertă. Dar din nenorocire tocmai acești idealiști și utopiști se demască mai întotdeauna imediat după victoria lor, dovedindu-se a fi cei mai siniștri trădători ai duhului. Căci puterea îndeamnă la atotstăpînire, biruința la abuzul victoriei și în loc ca ei să se mulțumească cu atît (că au entuziasmat în așa măsură o mulțime de oameni pentru iluzia lor personală, încît sînt gata să moară bucuroși pentru ea), acești conquistadori cedează cu toții ispitei de a voi să transforme majoritatea în totalitate și de a impune dogma lor și celor fără partid. Nu se mulțumesc cu cei supuși lor, cu sateliții lor, cu robii lor sufletești, cu toți

eternii acoliți ai fiecărei mișcări — nu, ei vor să vadă și pe cei liberi, pe acea mînă de oameni independenți, slăvitorii și slugile lor. Iar pentru a face să treacă dogma lor drept unica valabilă, ei aplică oficial stigmatul crimei oricărei alte păreri. Mereu se înnoiește acest blestem al tuturor ideologiilor religioase și politice, că ele degenerează în tiranii, de îndată ce se preschimbă în dictaturi. Dar în clipa în care un propovăduitor spiritual nu mai are încredere în puterea imanentă a adevărului emis de el, ci face uz de violență, din acea clipă el declară război libertății omenești. Indiferent de idee, din momentul în care cel ce-o propagă se folosește de teroare spre a uniformiza și a reglementa convingeri străine — oricare ar fi această idee — ea nu mai este atunci idealitate, ci brutalitate. Chiar și adevărul cel mai pur, impus altora cu sila, devine o crimă împotriva spiritului.

Însă spiritul e un element misterios. Impalpabil și invizibil ca aerul, pare să se adapteze conciliant tuturor formelor și formulelor. Și aceasta ademenește tot mereu firile despotice să-și închipuie că spiritul ar putea fi complet tescuit, ermetic închis și înfundat în sticle. Dar cu orice asuprire și înăbușire se stîrnește și sporește o contrapresiune dinamică ; tocmai atunci cînd e tescuit și comprimat, el devine un exploziv ; oricare oprimare duce mai curînd sau mai tîrziu la răzvrătire. Căci, independența morală a omenirii rămîne — eternă consolare — indestructibilă.

Niciodată nu s-a izbutit pînă acum să se impună pe cale dictatorială întregului glob pămîntesc o singură religie, o singură filozofie, o singură formă de concepție asupra lumii și niciodată nu se va izbuti, căci întotdeauna spiritul va ști să se apere de orice robie, întotdeauna va refuza să gîndească în tipare de comandă, să se banalizeze și să se niveleze, să se lase meschinizat și totalizat. Cît de banală și cît de zadarnică totodată e deci orice străduință de a aduce divina multiplicitate a exis-

tenţei la un singur numitor, de a împărţi omenirea în nebru şi alb, în buni şi răi, în evlavioşi şi eretici, în supuşi blînzi ai statului şi în duşmani ai statului, pe baza unui principiu propovăduit doar prin puterea pumnului ! Întotdeauna se vor găsi spirite independente, care să se răzvrătească împotriva unei astfel de violări a libertăţii omeneşti, se vor găsi *conscientious objectors*, care refuză hotărît să se supună vreunei siluiri a conştiinţei. Nicicînd n-a putut fi o epocă atît de barbară, o tiranie atît de sistematică, încît să nu se fi găsit mereu cîţiva inşi răzleţi, pricepuţi în a se sustrage violării maselor şi în apărarea dreptului la o convingere personală împotriva monomanilor brutali ai adevărului lor unic.

Şi secolul al XVI-lea, deşi la fel de surescitat în ideologiile sale brutale ca şi veacul nostru, a cunoscut asemenea suflete libere şi incoruptibile. Dacă citim scrisorile umaniştilor din acea epocă, simţim frăţeşte durerea lor adîncă pricinuită de zdruncinarea lumii prin violenţă ; emoţionaţi trăim alături de ei oroarea lor sufletească faţă de enunţările stupide şi reclamagiste ale dogmaticilor, care vestesc fiecare în parte : „Ceea ce propovăduim e adevărat şi ceea ce nu propovăduim e greşit". Vai, ce fiori de groază scutură pe aceşti cetăţeni luminaţi ai lumii, în faţa neomenoşilor reformatori ai omenirii, care au năvălit în lumea lor încrezătoare în frumos, proclamînd cu spume la gură ortodoxiile lor brutale !... Cît de profund scîrbiţi sînt ei de toţi aceşti Savanarola şi Calvini şi John Knoxi, care vor să ucidă frumosul pe pămînt şi să prefacă lumea într-un seminar de morală. Cu luciditate tragică, toţi aceşti oameni înţelepţi şi umani văd catastrofa pe care fanaticii turbaţi vor trebui în mod fatal s-o dezlănţuie asupra Europei ; ei aud de pe acum zăngănitul armelor în dosul cuvintelor prea zeloase şi presimt în acea ură războiul crîncen ce va să vină.

Dar chiar cunoscînd acest adevăr, umaniştii totuşi nu îndrăznesc să lupte pentru el. Aproape întotdeauna destinele sînt împărţite în viaţă : cei care au viziunea clară

a lucrurilor nu sînt oameni de acțiune, iar oamenii de acțiune nu sînt cei cu viziunea clară. Toți acești umaniști tragici și îndurerați își scriu reciproc scrisori emoționante, adevărate capodopere de artă, se tînguiesc cu ușile încuiate în camerele lor de studiu, dar nici unul din ei nu pășește dîrz în fața Antichristului. Din cînd în cînd Erasmus îndrăznește să arunce cîteva săgeți din umbră; Rabelais plesnește din bici, sarcastic, ocrotit de veșmîntul bufonului; Montaigne, filosoful nobil și înțelept, găsește în eseurile lui cuvinte impresionante, dar nici unul nu încearcă să intervină temeinic și să împiedice măcar unul din acele omoruri și prigoniri infame. Cu oameni turbați — iată concepția acestor înțelepți cu experiența vieții, deveniți prudenți datorită experienței — înțeleptul să nu se certe; e mai bine ca în asemenea vremuri să te refugiezi în umbră, ca să nu fii înhățat tu însuți și sacrificat.

Castellio însă — și iată nepieritoarea lui glorie — e singurul dintre toți acești umaniști, care înaintează dîrz, ținînd piept Destinului său. El ridică eroic cuvîntul pentru tovarășii prigoniți, riscîndu-și prin această atitudine propria viață. Cu desăvîrșire lipsit de fanatism, deși amenințat în fiecare clipă de către fanatici, fără patimă, dar cu neclintire tolstoiană, el își înalță, asemenea unei flamuri, deasupra vremii cumplite, convingerea că nicicînd nu va putea fi impusă vreunui om o anumită concepție de viață, nicicînd vreo putere lumească nu va putea avea dreptul de constrîngere a conștiinței. Și deoarece el își făurește această convingere, nu în numele unui partid, ci din spirit nepieritor de omenie, ideile lui, ca și multe din cuvintele lui, au rămas valabile dincolo de era lui. Căci întotdeauna ideile panumane, depășind epoca lor, își păstrează valoarea atunci cînd sînt formulate de un artist; întotdeauna convingerea despre legătura universală supraviețuiește celei singulare, doctrinare și agresive.

Pilduitor, mai presus de toate, în sens etic, ar trebui să rămînă pentru toate generațiile următoare ne-

maipomenitul curaj al acestui om uitat. Căci dacă Castellio, sfidînd toţi teologii din lume, numeşte pe Servet, jertfit de Calvin, o victimă ucisă fără vină; dacă aruncă în faţa tuturor sofismelor lui Calvin, asemenea unei pietre din praştie, cuvîntul nemuritor: „A arde un om nu înseamnă a apăra o doctrină"; dacă în manifestul său pentru toleranţă (cu mult înainte de Locke, Hume, Voltaire şi mult mai grandios decît ei) proclamă o dată pentru totdeauna dreptul de libertate de gîndire, atunci acest om îşi pune viaţa în gaj pentru convingerea lui.

Nu, să nu se facă încercarea de a compara protestul lui Castellio împotriva crimei judiciare săvîrşite asupra lui Miguel Servet cu protestele de o mie de ori mai răsunătoare ale lui Voltaire în cazul Calas şi ale lui Zola în afacerea Dreyfus — aceste comparaţii nu ating nici pe departe nivelul moral al acţiunii lui Castellio. Atunci cînd Voltaire întreprinde lupta pentru Calas, trăieşte de acum într-un secol mai uman: de altfel, la spatele poetului cu renume mondial stă protecţia capetelor încoronate, după cum în jurul lui Emile Zola se adună, asemenea unei armate invizibile, admiraţia întregii Europe, a unei lumi întregi. Amîndoi riscă mult din faima şi din confortul lor, de dragul unui destin străin, însă — şi iată deosebirea esenţială — nu-şi riscă propria lor viaţă, ca Sebastian Castellio, care în lupta lui îndurînd întreaga lui putere ucigătoare. Sebastian Castellio a plătit din plin, pînă la istovirea forţelor sale, preţul eroismului său moral. E zguduitor cum acest vestitor al rezistenţei paşnice, duşmanul violenţei, care n-a înţeles să se folosească de vreo altă armă decît de aceea pur spirituală, a fost sugrumat de forţa brutală — vai, întotdeauna îţi dai seama cît de zadarnică rămîne orice luptă, cînd un ins stingher, fără altă putere în spate decît dreptul moral, porneşte împotriva unei organizaţii bine întocmite. O dată ce o doctrină a reuşit să pună stăpînire pe aparatul de stat şi pe toate mijloacele sale de presiune, ea face uz de teroare, fără nici un fel de scrupule. Acela care pune în dubiu atotputernicia ei se po-

menește cu cuvîntul sugrumat în gîtlej și de cele mai multe ori și cu gîtlejul sugrumat. Calvin nu i-a răspuns niciodată serios lui Castellio; a preferat să-l amuțească. I se rup, i se opresc, i se ard, i se confiscă scrierile; cu un șantaj politic se obține în cantonul vecin ca adversarul să nu mai poată scrie un rînd; și îndată ce el e pus în imposibilitate de a mai răspunde, de a rectifica, sateliții lui Calvin se năpustesc asupra lui, cu tot bagajul lor de calomnii: în curînd nu mai e o luptă, ci doar siluirea mișelească a unui om complet dezarmat. Căci Castellio nu poate vorbi, nu poate scrie. Scrierile lui rămîn mute în sertar, pe cînd Calvin are tipografiile și amvonul, catedrele și sinodul, întregul aparat al puterii de stat pe care-l pune în funcțiune fără pic de îndurare; fiecare pas al lui Castellio e supravegheat, fiecare cuvînt spionat, fiecare scrisoare interceptată — nu e de mirare că o asemenea organizație de sute de capete are supremația față de cel izolat; numai moartea prematură l-a ferit pe Castellio de exil sau de rug. Dar nici în fața cadavrului său nu se oprește ura frenetică a dogmaticienilor triumfători. Și în groapă îi mai aruncă suspiciuni și calomnii, asemenea varului arzător și aștern cenușă peste numele lui; memoria acestui singur om, care a combătut nu numai dictatura lui Calvin, ci în genere principiul oricărei dictaturi spirituale, să fie ștearsă și pierdută în vecii vecilor — iată ce au urmărit dușmanii lui Castellio.

Aproape că au reușit în acest punct oamenii violenței extreme împotriva celui lipsit de orice violență: asuprirea metodică n-a înăbușit numai efectul vremelnic al acțiunii marelui umanist, dar și gloria lui postumă, pentru ani și ani de zile; chiar și astăzi încă, un om cult nu trebuie să se rușineze că n-a citit niciodată numele lui Sebastian Castellio, că n-a auzit niciodată pomenindu-se de el. Cum să-l cunoască, cum să știe de el, dacă scrierile lui de căpetenie au fost sustrase tiparului de către cenzură pentru decenii și chiar pentru secole? Nici un tipograf din apropierea lui Calvin nu îndrăznește să le publice, iar cînd ele apar în fine, multă vreme după

moartea autorului, e prea tîrziu pentru îndreptăţita lui glorie. Alţii au preluat între timp ideile lui Castellio; sub nume străine continuă lupta, în care el, primul fruntaş şi conducător, a căzut prea de timpuriu şi aproape neobservat. Astfel le e sortit unora, să trăiască în umbră, să sucombe în beznă.

Urmaşii au recoltat gloria lui Sebastian Castellio. Şi astăzi încă se poate citi în orice manual didactic eroarea, cum că Hume şi Locke ar fi fost primii care au impus ideea de toleranţă în Europa, ca şi cum broşura „eretică" a lui Castellio n-ar fi fost niciodată scrisă şi tipărită. Uitată este uriaşa lui faptă morală lupta pentru Servet, uitat războiul contra lui Calvin — al musculiţei contra elefantului — uitate operele lui. Un portret insuficient în operele complete olandeze, cîteva manuscrise în biblioteci elveţiene şi olandeze, cîteva cuvinte de recunoştinţă ale elevilor săi, iată tot ce a rămas de la un om pe care contemporanii săi îl slăveau în unanimitate, nu numai ca pe unul dintre cei mai mari savanţi ai veacului, dar şi ca pe unul dintre cei mai nobili.

Ce uriaşă datorie de recunoştinţă avem de plătit memoriei acestui om, dat uitării! Ce imensă nedreptate se cere să fie ispăşită!

Căci istoria n-are timp să fie dreaptă. Cronicar rece, ea înregistrează doar succesele, dar măsoară arareori cu măsura morală. Ea nu se uită decît la cei biruitori, pe cei biruiţi îi lasă în umbră; aceşti „eroi necunoscuţi" sînt îngropaţi fără scrupule în groapa marii uitări, nici o cruce şi nici o coroană nu slăvesc jertfa lor rămasă fără amintire, deoarece a fost zadarnică.

În realitate însă, nici o străduinţă, pornită din cuget curat, nu poate fi numită zadarnică; nici un aport moral de putere nu se pierde vreodată cu desăvîrşire în univers. Chiar învinşi, precursorii unui ideal ce depăşeşte epoca lor şi-au îndeplinit menirea; căci numai astfel capătă viaţă o idee pe pămînt: creîndu-şi martori şi oameni convinşi care trăiesc şi mor pentru ea. Spiritualiceşte, noţiunile „izbîndă" şi „înfrîngere" capătă un alt

sens și de aceea va fi necesar să amintim mereu și mereu unei lumi care nu se uită decît la monumentele biruitorilor că adevărații eroi ai omenirii nu sînt aceia care-și construiesc împărățiile trecătoare deasupra milioanelor de morminte și a milioanelor de existențe nimicite, — ci tocmai aceia care adepți ai nonviolenței, cad victime violenței brutale, asemenea lui Castellio contra lui Calvin, în lupta pentru libertatea spiritului și pentru statornicirea omeniei pe pămînt, odată și odată.

CALVIN ÎŞI ÎNSUŞEŞTE PUTEREA

Duminică 21 mai 1536, cetățenii genevezi, solemn chemați de sunetul fanfarelor, se întrunesc în piața publică și declară unanim, ridicînd mîinile, că de acum încolo vor trăi numai și numai „selon l'Evangile et la parole de Dieu“! Pe calea referendum-ului, această instituție pur democratică și azi încă în vigoare în Elveția, religia reformată a fost introdusă în fosta reședință episcopală drept credință în oraș și în stat, drept singura valabilă și îngăduită. Fuseseră de ajuns cîțiva ani, nu numai spre a respinge în orașul catolic de pe malurile Ronului vechiul crez catolic, dar și spre a-l nimici, spre a-l distruge complet. Amenințați de vulg, ultimii preoți, canonici, călugări și călugărițe au fugit din mînăstiri. Toate bisericile, fără excepție, au fost curățate de icoane și alte simboluri ale „ereziei“. Ziua solemnă de mai pecetluiește triumful definitiv: de acum încolo protestantismul n-are numai supremația la Geneva, are puterea unică.

Această izbîndă radicală și desăvîrșită a religiei reformate la Geneva este în esență opera unui singur om radical și terorist, preotul Farel. Fire fanatică, frunte îngustă, dar de fier, temperament puternic și totodată brutal — „nicicînd n-am mai întîlnit în viață un om

atît de arogant și de impudic", spune despre el blîndul Erasm —, acest „Luther galic" exercită o influență covîrșitoare asupra mulțimii. Așa cum se înfățișează el, mic de stat, urît, cu o barbă roșcată și părul vîlvoi, cu vocea sa tunătoare și cu impetuozitatea nețărmurită a firii sale, stîrnește de pe amvon un tumult de sentimente în popor: asemenea lui Danton ca politician, acest revoluționar religios știe să adune laolaltă tainicele instincte ale străzii, știe să le ațîțe pentru lovitura și atacul decisiv. De o sută de ori, înainte de izbîndă, Farel și-a riscat viața; amenințat cu linșarea în tot cuprinsul ținutului, arestat și hulit de toate autoritățile, dar cu vigoarea și intransigența omului stăpînit de o singură idee, el frînge cu forța orice piedică. În mod barbar năvălește cu garda lui de asalt în bisericile catolice, în timp ce preotul slujește la altar, și în mod arbitrar urcă el însuși la amvon, spre a predica, frenetic aclamat de adepții săi, împotriva ororilor Antichristului. Alcătuiește din micile haimanale ale străzii o tinerime organizată, tocmește cete de copii care să pătrundă în catedrală în timpul liturghiei spre a o turbura prin țipete, gălăgie și rîsete; în cele din urmă, devenind tot mai îndrăzneț datorită numărului crescînd al partizanilor, își mobilizează gărzile în vederea ultimului atac și le pune să năvălească cu forța în mînăstiri, să smulgă icoanele din pereți și să le ardă. Această metodă a violenței are succes: ca întotdeauna, o minoritate redusă, dar activă, care dovedește curaj și nu pregetă să facă uz de teroare, intimidează o majoritate numeroasă, dar indolentă. E drept că lumea catolică se plînge de violarea justiției și asaltează Consiliul, dar totodată ea rămîne resemnată în casele ei și, în cele din urmă, episcopul refugiat lasă, dezarmat, orașul său de reședință în mîinile Reformei biruitoare.

Dar iată că acum, în plin triumf, se evidențiază că Farel, totuși n-a fost decît prototipul revoluționarului necreator, capabil să răstoarne prin avînt și fanatism o ordine veche, nu însă chemat să întocmească alta nouă.

Farel ştie să insulte, dar nu să făurească, e un instigator, nu e un constructor; putea să dea asalturi înverşunate bisericii romane, să răsvrătească mulţimea, s-o aţiţe la ură contra călugărilor şi călugăriţelor; era în stare să spargă cu pumnul său de revoltat tăbliile de piatră ale vechii legi, dar stă nedumerit şi fără ţel în faţa dărîmăturilor. Acum, cînd în locul religiei catolice izgonite ar trebui stabilită o nouă formulă la Geneva, Farel e cu totul neputincios; ca spirit pur destructiv nu s-a priceput decît să creeze un vid pentru un lucru nou, dar niciodată un revoluţionar de stradă nu poate făuri ceva spiritual — constructiv. Acţiunea lui s-a terminat odată cu dărîmarea; pentru opera constructivă e nevoie să se ivească alt om.

Nu numai Farel trăieşte atunci acel moment critic al incertitudinii după o izbîndă prea rapidă; şi în Germania şi în restul Elveţiei, conducătorii Reformei şovăie neuniţi şi nesiguri în faţa menirii lor istorice. Ceea ce au vrut Luther şi Zwingli la încput a fost doar o epurare a bisericii existente, o readucere a credinţei de la autoritatea Papei şi Consiliilor la doctrina evanghelică, dată uitării. Reforma însemna pentru ei, mai întîi, într-adevăr numai a reforma, deci a ameliora, a epura, a retransforma în ceea ce a fost odată. Dar deoarece biserica catolică rămînea dîrză la punctul ei de vedere şi nu înţelegea să facă nici un fel de concesii, ei se văd deodată în faţa misiunii de a-şi înfăptui religia în afara bisericii rigide, catolice, în loc s-o realizeze înlăuntrul ei, după cum vroiau; şi imediat, fiind vorba acum nu de opera destructivă ci de cea productivă, spiritele se despart. Bineînţeles că nimic n-ar fi fost mai logic, decît ca revoluţionarii religioşi — Luther, Zwingli şi ceilalţi teologi reformatori — să se înţeleagă între ei, stabilind o formă şi o practică unitară de credinţă a noii biserici; dar cînd oare a reuşit în istorie ceea ce e logic şi firesc? În locul unei biserici protestante mondiale, răsar peste tot bisericuţe răzleţe. Wittenberg nu acceptă religia propovăduită la Zürich, iar Geneva nu vrea să

primească practicile de la Berna, ci fiecare oraş vrea reformarea în felul său zürichez, bernez şi genevez. În acea criză vedem deja trufia naţionalistă a statelor europene, profetic oglindită în lentila micşorătoare a spiritului cantonal.

În mici discordii, în discuţii şi tratate în care ei taie firul de păr în patru, Luther, Zwingli, Melanchton, Bucer şi Karlstadt — toţi acei care laolaltă au subminat uriaşa clădire a Ecclesiei universale — îşi irosesc acum cele mai bune forţe. Cu totul neputincios însă stă Farel în faţa ruinelor vechei ordini : eterna tragedie a omului, care a săvîrşit fapta istorică ce i-a fost hărăzită, dar care nu se simte în stare s-o ducă mai departe cu toate consecinţele şi cerinţele ei.

E deci un ceas fericit biruitorul tragic, cînd află întîmplător că faimosul Jean Calvin poposeşte o zi la Geneva, în trecere prin Savoia. Imediat îi face o vizită la hanul la care a tras, spre a-i cere sfatul şi spre a-i solicita ajutorul pentru opera constructivă. Căci, deşi cu aproape douăzeci de ani mai tînăr decît Farel, acest bărbat de douăzeci şi şase de ani trece drept o autoritate induscutabilă. Fiu al unui vameş episcopal şi notar, născut la Noyon în Franţa, educat în severa şcoală a colegiului de la Montaigu (ca şi Erasm şi Loyola), menit mai întîi să devină preot, mai tîrziu jurist, Jean Calvin (sau Chauvin) trebuise să fugă din Franţa la Basel, în vîrstă de douăzeci şi patru de ani, ca adept al doctrinei lutherane. Dar, spre deosebire de majoritatea acelora care odată cu patria pierd şi puterea lăuntrică, emigrarea înseamnă pentru el un cîştig. Tocmai la Basel, această răscruce a Europei, unde se întîlnesc şi se duşmănesc diversele forme ale protestantismului, Calvin pricepe intuitiv, cu privirea genială a logicianului, cerinţa imperioasă a ceasului.

Din sîmburele doctrinei evanghelice încep deja să se desprindă teze tot mai radicale ; panteişti şi ateişti, visători şi zeloţi au pornit să descreştineze şi să supracreştineze protestantismul ; deja se desăvîrşeşte cu sînge şi groază la Münster oribila tragicomedie a anabaptiştilor ; deja Reforma ameninţă să se destrame în secte răzleţe şi să devină naţională, în loc să se ridice ca o putere universală, la fel cu adversara ei, biserica catolică. Contra unei asemenea autociopîrţiri — astfel o vede tînărul reformator cu certitudine de prooroc — trebuie găsită din timp o concentrare, o cristalizare spirituală a noii doctrine într-o carte, o schemă, un program ; trebuie să se întocmească în sfîrşit un plan creator al dogmei evanghelice. Astfel Calvin tînărul jurist şi teolog necunoscut, ţinteşte hotărît cu minunata îndrăzneală a tinereţii, chiar din capul locului spre o totalitate, în timp ce adevăraţii conducători mai stau să se hărţuiască pentru amănunte. Într-un singur an el creează cu scrierea lui *„Institutio religionis Christianae“* (1535), primul plan al dogmei evanghelice, manualul didactic şi călăuza, opera canonică a protestantismului. Această *„Institutio“* constituie una din cele zece sau douăzeci de cărţi din lume despre care se poate spune, fără exagerare, că au hotărît cursul istoriei şi au transformat aspectul Europei. Fiind cea mai importantă operă a Reformei, de la traducerea Bibliei lui Luther, ea a exercitat din prima clipă o înrîurire decisivă asupra contemporanilor, datorită inexorabilităţii sale logice şi dîrzeniei sale constructive. Orice mişcare spirituală necesită întotdeauna un om genial care s-o pornească şi unul genial care s-o încheie. Luther, inspiratorul, a pus în mişcare Reforma Calvin, organizatorul, a oprit-o, pînă a nu se destrăma în mii de secte. Într-un anumit sens, *Institutio* încheie deci revoluţia religioasă, după cum Codul Napoleonian a încheiat revoluţia franceză : punînd punctul final, ambii fac adunarea, ambii iau lava unei mişcări torenţiale, spre a-i pune pecetea stabilităţii şi a-i da forma legii. În felul acesta arbitrarul a devenit dogmă, libertatea dictatură, emoţia sufletească o aspră normă spirituală.

Face parte din forța lui Calvin că niciodată n-a atenuat rigiditatea primei sale formulări și nici n-a modificat-o ; toate edițiile ulterioare ale operei sale înseamnă de acum încolo doar o lărgire, dar nicidecum o corectare a primelor sale concepții hotărîtoare. La douăzeci și șase de ani, el a gîndit pînă la capăt concepția sa despre lume, anticipînd experiența, asemenea lui Marx sau Schopenhauer : toți anii următori nu vor sluji decît pentru a înfăptui în spațiul realității ideea lui organizatorică.

Nu va mai schimba nici un cuvînt important și, mai cu seamă, nu se va schimba el însuși ; nu se va da înapoi nici cu un pas și nu va face un pas înainte, întru întîmpinarea cuiva. Față de un asemenea om nu există decît două alternative : sau să-l zdrobești sau să fii zdrobit, izbindu-te de el. Orice sentiment de mijloc pentru el sau contra lui e zadarnic. Una din două : sau îl negi, sau i te supui cu trup și suflet.

Aceasta o simte imediat Farel — dovedind grandoare omenească — chiar de la prima convorbire. Și, deși mai bătrîn cu douăzeci de ani, din acea clipă el se supune cu totul lui Calvin. Îl recunoaște drept stăpîn și conducător, devine servitorul lui intelectual, sluga lui, robul lui. Niciodată în decursul celor treizeci de ani ce vor urma de acum încolo, Farel nu va îndrăzni un cuvînt de contrazicere față de tînărul maestru. În fiecare luptă, în fiecare chestiune va fi de partea lui, la orice chemare va alerga de oriunde ca să lupte pentru el și sub comanda lui. Farel oferă cel dintîi pilda acelei supuneri oarbe, acritice, care, renunțînd la propria personalitate, nu cercetează și nu întreabă niciodată nimic, supunerea pe care Calvin, fanaticul subordonării, o cere în doctrina lui oricărui om ca o datorie. Un singur lucru i-a solicitat Farel, în tot cursul vieții, lui Calvin, atunci, în acea clipă a primei întîlniri : Calvin să preia conducerea spirituală a Genevei, fiind singurul vrednic de această cinste, și să clădească cu puterea lui dominantă opera reformatoare, pentru a cărei desăvîrșire Farel însuși se simte prea slab.

Calvin a relatat mai tîrziu, cît de mul și cît de dîrz a refuzat să dea ascultare acestei solicitări uluitoare. Întotdeauna înseamnă o hotărîre plină de răspundere pentru un intelectual să părăsească sfera pură a ideilor și să intre în aceea tulbure a politicii reale. O asemenea teamă ascunsă pune stăpînire și pe Calvin. Șovăie, nu se poate decide, argumentează că e prea tînăr și lipsit de experiență ; îl roagă pe Farel să-l lase mai bine în lumea lui creatoare a cărților și a problemelor. În cele din urmă, Farel își pierde răbdarea față de încăpățînarea lui Calvin de a se sustrage chemării, și cu forță biblică de prooroc tună împotriva șovăielnicului :

— „Pretextezi studiile tale ? Dar în numele Dumnezeului atotputernic te vestesc : blestemul lui Dumnezeu te va lovi dacă refuzi operei Domnului ajutorul tău și te cauți pe tine însuți mai mult decît pe Hristos".

Abia acest apel îl hotărăște pe Calvin și își decide viața. Se declară gata să clădească la Geneva noua ordine: ceea ce a propovăduit el pînă atunci în cuvinte și idei va deveni acum fapt și realitate. În loc să aplice forma voinței sale unei cărți, va încerca s-o aplice unui oraș, unui stat.

*
* *

Niciodată contemporanii nu-și cunosc îndeajuns epoca. Clipele cele mai importante fug neobservate și aproape niciodată ceasurile cu adevărat hotărîtoare nu sînt menționate în cronicele lor, după cum li s-ar cuveni. Așa și întocmitorul procesului-verbal al consiliului din Geneva din 5 septembrie 1536 — prin care se înregistrează propunerea lui Farel de a angaja în mod permanent pe Calvin ca *„lecteur de la Sainte Escripture"* — nu socoate de cuviință să scrie măcar numele acelui om, menit să dea Genevei glorie incomensurabilă în fața lumii întregi.

Scribul notează doar în acte faptul că Farel propusese ca *„iste Gallus"* — „acel francez" — să-și conti-

nuie opera de predicator. Asta e tot. La ce te-ai mai osteni să-i silabisești numele și să-l treci în acte ? Nu pare decît o hotărîre fără obligație, de a acorda un mic salariu acestui predicator străin, lipsit de mijloace de trai ; căci consiliul orașului Geneva e încă de părere că n-a făcut nimic altceva decît să angajeze un funcționar inferior care-și vedea pe viitor de slujbă tot atît de modest și de cuminte, ca oricare învățător, încasator sau călău nou-numit în funcție. E adevărat : consilierii, oameni de treabă, nu sînt savanți ; în orele libere ei nu citesc opere teologice și desigur că nici unul din ei n-a răsfoit măcar în prealabil *„Institutio religionis Christianae“* a lui Calvin. Altminteri s-ar fi speriat poate, căci acolo stă scris limpede și dictatorial, cîtă putere cere *„iste Gallus“* inlăuntrul comunității.

„Să precizăm aici puterea cu care se cade să fie înzestrați preoții bisericii. Deoarece ei sînt puși să administreze, să vestească și să propovăduiască cuvîntul divin, ei sînt datori să îndrăznească orice și să silească pe toți cei mari și supuși ai acestei lumi, să se închine în fața Majestății Domnului Atotputernic și să-i slujească. Lor le e dat să poruncească tuturor, de la cel mai înalt pînă la cel mai de rînd ; lor le incumbă să clădească împărăția Domnului și să nimicească lumea Satanei, să cruțe mieii și să distrugă lupii ; ei urmează să admonesteze și să povățuiască pe cei ascultători, să acuze și să nimicească pe cei potrivnici. Ei pot să lege și să dezlege, să arunce fulgere, trăznete și tunete, dar toate acestea conform cuvîntului Domnului.“

Aceste cuvinte ale lui Calvin : „preoților le e dat să poruncească tuturor, de la cel mai înalt pînă la cel mai de rînd“ scăpaseră fără îndoială consilierilor genevezi ; altfel, ei nu s-ar fi pripit niciodată să se dea pe mîna acestui om atît de pretențios. Nebănuind nici pe departe, că emigrantul francez pe care l-au chemat la biserica lor e hotărît din capul locului să devină stăpîn peste oraș și stat, îi conferă o slujbă și onoruri. Dar din ziua aceea s-a isprăvit cu puterea lor căci, datorită ener-

giei sale neînduplecate, Calvin va acapara totul, îşi va traduce în fapt cererea totalitară, preschimbînd prin aceasta o republică democratică într-o dictatură teocratică.

Chiar primele măsuri dovedesc logica lui clarvăzătoare şi dîrzenia lui în vederea atingerii scopului pe care-l urmăreşte. „Cînd am păşit pentru prima oară în această biserică, scrie el mai tîrziu despre acea epocă genevezä, nu exista aproape nimic acolo. Se predica şi asta era totul. Se smulgeau icoanele din pereţi şi li se dădea foc. Dar nu exista încă nici o Reformă, totul era dezordine." În Calvin însă este înăscut spiritul de ordine : tot ce e neregulat, tot ce e haotic, tot ce e nesistematic repugnă firii sale matematic de exactă. Dacă vrei să educi oamenii pentru un nou crez, trebuie mai întîi să-i faci să ştie ce anume să creadă. Trebuie ca ei să poată face distincţia precisă între ceea ce este permis şi ceea ce este oprit. Orice împărţire spirituală, are nevoie de hotarele ei vizibile şi de legile ei, la fel ca oricare împărăţie pămîntească. De aceea, numai după trei luni, Calvin prezintă Consiliului municipal un catehism gata întocmit, care în douăzeci şi unu de articole formulează în mod concis, lesne de priceput, principiile noii doctrine evanghelice.

Acest catehism e în principiu aprobat de consiliu ca un fel de decalog al noii biserici. Dar Calvin nu se mulţumeşte cu o simplă aprobare, el cere supunere deplină, fără nici un fel de reticenţă. Simpla formulare a doctrinei nu-l satisface nicidecum, căci în felul acesta tot îi mai rămîne insulei o oarecare libertate, dacă şi în ce măsură înţelege să-şi însuşească această doctrină. Calvin însă nu îngăduie niciodată şi în nici o privinţă libertate în chestiuni de doctrină şi de viaţă. Nu vrea să acorde convingerii lăuntrice a individului nici un dram de latitudine în chestiuni spirituale şi religioase ; după

concepţia lui, biserica nu are numai dreptul, dar şi datoria de a impune cu forţa tuturor supunerea necondiţionată, autoritară, şi să pedepsească aspru pînă şi simpla pasivitate. „Să creadă alţii altfel, eu nu sînt de părere că slujba noastră e atît de delimitată, încît, după ce am ţinut predica, să avem dreptul de a pune mîinile în sîn, ca şi cum cu aceasta ne-am fi îndeplinit întreaga datorie". El vrea ca acest catehism al său să nu însemne numai un îndreptar al credincioşilor, ci o lege de stat ; de aceea el cere consiliului ca cetăţenii oraşului Geneva să fie siliţi din oficiu să recunoască acel catehism în public, unul cîte unul, şi să jure pe el. În grupuri de cîte zece inşi, cetăţenii — ca nişte elevi de şcoală —, conduşi de către *„anciens"*, să pornească la catedrală şi să confirme acolo cu dreapta ridicată jurămîntul, citit cu glas tare de către secretarul de stat. Cel ce ar refuza să presteze jurămîntul să fie silit să părăsească imediat oraşul. Aceasta înseamnă lămurit şi o dată pentru totdeauna ; nici un cetăţean, care se abate cîtuşi de puţin, în chestiuni de ordin spiritual, de la cerinţele şi concepţiile lui Jean Calvin, nu mai poate trăi de acum încolo în cuprinsul zidurilor Genevei. S-a isprăvit la Geneva cu acea „libertate a omului creştin" cerută de Luther ; s-a isprăvit cu concepţia religiei ca o chestiune individuală de conştiinţă ; Logos-ul a biruit Ethos-ul, litera sensul Reformei. S-a isprăvit cu orice fel de libertate la Geneva de cînd Calvin a pus piciorul în acest oraş ; o singură voinţă domneşte acum peste toţi.

*
* *

Nici o dictatură nu poate fi închipuită şi menţinută fără violenţă. Cine vrea să păstreze puterea are nevoie de mijloace adecvate ; cine vrea să poruncească, trebuie să aibă dreptul de a pedepsi. Judecînd după decretul care îl numeşte funcţionar al bisericii, Calvin n-ar avea nici un fel de drept de a decreta exilări şi deportări pentru delicte de ordin religios. Consilierii au angajat un *„lec-*

teur de la Sainte Escripture" pentru ca să tălmăcească drept-credincioşilor litera Evangheliei, un predicator ca să predice şi să îndemne obştea de a îmbrăţişa adevăratul crez religios. Cît despre pedepsirea delictelor juridice sau atitudinea etică a cetăţenilor, aceasta o socoteau bineînţeles rezervată propriei lor jurisdicţii. Nici Luther, nici Zwingli, nici vreun alt reformator nu încercase pînă acum să tăgăduiască autorităţii civice acest drept şi această putere ; Calvin însă, fire autoritară pune imediat în joc uriaşa lui voinţă, spre a face din consiliu doar organul executor al poruncilor şi ordonanţelor sale. Şi deoarece în mod legal nu are nici o putere pentru aceasta, şi-o creează din proprie iniţiativă, introducînd excomunicarea ; cu o întorsătură genială, el schimbă taina religioasă a Sfintei Cuminecături într-un mijloc de putere şi presiune socială.

Preotul calvinist nu va lăsa să se apropie de Cina cea de taină a Domnului, decît pe acela a cărui atitudine şi purtare etică i se vor părea lui, personal, absolut integre. Acela însă, căruia preotul îi refuză cuminecătura — iar aici se învederează toată puterea acestei arme — devine inexistent ca cetăţean. Nimeni nu mai are voie să vorbească cu el, nimeni nu mai poate să-i vîndă ceva sau să cumpere ceva de la el ; prin această măsură — în aparenţă pur ecleziastică, instituită de autoritatea bisericească — se preschimbă de îndată într-un boicot social şi economic ; dacă nici atunci nu capitulează păcătosul, ci refuză să-şi recunoască vina în public, aşa precum ordonă preotul, atunci Calvin, porunceşte surghiunirea lui. Un adversar al lui Calvin, fie şi cetăţeanul cel mai onorabil, nu poate aşadar trăi vreme îndelungată la Geneva ; oricine nu e binevăzut de cler, se vede ameninţat de acum încolo în existenţa lui burgheză.

Cu acest fulger în mînă, Calvin poate zdrobi pe oricine i se împotriveşte ; cu un singur gest îndrăzneţ, el şi-a pus în pumn o suliţă de foc, pe care n-ar fi fost în stare s-o arunce pe vremuri nici chiar episcopul ora-

șului. Căci înlăuntrul catolicismului se cerea totuși o interminabilă cale de instanțe, de la foruri sus-puse la altele și mai sus-puse, pînă ca biserica să se decidă de a exclude public pe unul din partizanii ei. Excomunicarea era un act suprapersonal și cu desăvîrșire scos de sub voința arbitrară a unui singur individ. Calvin însă, mai pătruns de scopul ce-l urmărește și mai neclintit în voința de a-și însuși puterea, pune zi de zi cu tot mai multă îngăduință acest drept de excomunicare în mîna preoților și a consistoriului, făcînd din cumplita amenințare aproape o pedeapsă obișnuită. Ca bun psiholog, care calculează perfect efectul teroarei, sporește nespus propria lui putere, datorită fricii de această pedeapsă. Cu greu Consiliul comunal mai poate să obțină doar atît : ca administrarea Sfintei Cuminecături să se facă trimestrial, și nu lunar, precum cerea Calvin. Dar niciodată Calvin nu va mai lăsa să i se smulgă din mîini cea mai puternică armă de care dispune, căci numai cu ajutorul ei poate începe lupta sa adevărată : lupta pentru totalitatea puterii.

De obicei trebuie să treacă un timp, pînă ce un popor își dă seama că avantajele vremelnice ale unei dictaturi, disciplina ei mai severă și intensitatea puterii colective sporite sînt întotdeauna plătite cu drepturile personale ale individului, și că orice lege nouă costă în mod cert o libertate veche. Și la Geneva aceasta se recunoaște abia treptat. De bună credință și-au dat cetățenii adeziunea la Reformă, de bună voie s-au întrunit în piața publică spre a manifesta crezul lor cel nou, cu dreapta ridicată. Dar mîndria lor republicană se revoltă în fața perspectivei de a fi mînați prin oraș, cîte zece, asemenea deținuților pe galere, sub paza unui zbir, spre a jura solemn la altar că recunosc fiecare paragraf al domnului Calvin. Nu pentru aceasta au sprijinit

ei o reformare mai severă a moravurilor, pentru ca acum să fie ameninţaţi uşuratic, zi de zi, cu excomunicarea de către acest preot nou, numai fiindcă au cîntat o dată mai vesel la un pahar de vin sau au purtat veşminte care li se par prea luxoase sau prea pestriţe domnilor Calvin sau Farel. Şi de fapt cine sînt ei, aceşti inşi, care îşi dau atîtea ifose de stăpîn? începe să se întrebe poporul. Sînt ei oare genevezi? Sînt ei cetăţeni de baştină care au contribuit la ridicarea şi la îmbogăţirea oraşului? sînt ei patrioţi încercaţi, încuscriţi de veacuri cu familiile cele mai notabile? Nicidecum; sînt veneticii, refugiaţi din altă ţară, din Franţa şi aciuaţi aici. Au fost primiţi cu ospitalitate, li s-au dat pîine, şi mijloace de întreţinere şi o slujbă bine retribuită şi iată că acum acest fecior de vameş din ţara megieşă, care s-a grăbit să-şi aducă fratele şi cumnatul în cuibul cald, se încumetă să-i jignească, să-i facă de ocară pe ei, cetăţeni genevezi get-beget. Dînsul, refugiatul, emigrantul, pe care ei l-au băgat în pîine, are cutezanţa să hotărască, cine are voie să rămînă la Geneva şi cine să plece!

Întotdeauna la începutul unei dictaturi, atît timp cît sufletele libere nu sînt încă încătuşate şi cele independente nu sînt încă gonite, opoziţia are o oarecare putere: cei cu spirit republican declară în public la Geneva că nici gînd n-au să se lase trataţi ca nişte „tîlhari la drumul mare". Străzi întregi, mai cu seamă *rue des Allemands*, refuză să presteze jurămîntul cerut; locuitorii cîrtesc pe faţă, răzvrătiţi, că nici nu vor jura, nici nu vor părăsi oraşul lor din porunca acestor haimanale franceze. Calvin reuşeşte să impună „micului consiliu", care-i este devotat, să excomunice pe cei ce refuză să jure; dar nimeni nu mai îndrăzneşte să traducă în fapt măsura nepopulară, iar rezultatul noilor alegeri comunale dovedeşte limpede că majoritatea oraşului a început să opună rezistenţă voinţei arbitrare a lui Calvin. Adepţii lui pierd supremaţia în noul consiliu din februarie 1538; înc-o dată democraţia din Geneva a ştiut să-şi apere voinţa împotriva pretenţiei autoritare a lui Calvin.

Calvin procedase prea intempestiv. Întotdeauna ideologii politici subestimează rezistența întemeiată pe indolența materiei umane, întotdeauna ei își închipuie că inovări hotărîtoare în spațiul real pot fi înfăptuite tot atît de repede, ca și înlăuntrul construcțiilor lor spirituale. Inteligența ar trebui să-l îndemne acum pe Calvin să procedeze cu mai multă blîndețe cît timp n-a cîștigat simpatia deplină a autorităților laice ; cauza lui e încă nefavorabilă și consiliul nou ales îl întîmpină cu prudență, dar nicidecum cu ostilitate. Pînă și cei mai aprigi adversari au trebuit să recunoască în acest răstimp atît de scurt, că la baza fanatismului lui Calvin stă o voință neînduplecată de eticizare a mulțimii, că acest om vijelios nu lucrează pentru o ambiție mărginită, ci pentru o mare idee. Tovarășul său de luptă, Farel, tot mai e idolul tineretului și al străzii ; astfel tensiunea ar putea fi lesne atenuată, dacă Jean Calvin ar face uz de puțină înțelepciune diplomatică și dacă și-ar adapta pretențiile, jignitor de radicale, concepțiilor mai potolite ale cetățenilor.

Dar în acest punct, toți se lovesc de firea de granit a lui Calvin, de rigiditatea și de intransigența lui de fier. Nimic nu i-a fost mai străin acestui mare zelot, cît timp a trăit, decît toleranța, spiritul de împăciuire. Calvin nu cunoaște calea de mijloc ; nu cunoaște decît un singur drum : pe al său. Pentru el nu există decît tot sau nimic, autoritatea deplină sau renunțarea deplină.

Niciodată nu va încheia un compromis, căci a avea dreptate, a-și face dreptate și a o menține constituie pentru el o însușire atît de funcțională, un tot atît de indisolubil, încît nici nu poate concepe și imagina că și altul ar putea să aibă dreptate, din punctul lui de vedere. Pentru Calvin rămîne o axiomă că doar el e menit să îndrume, iar ceilalți să fie îndrumați de el. Ast-

fel declară textual cu deplină şi sinceră convingere : „Am de la Dumnezeu ceea ce povăţuiesc şi aceasta mi-o confirmă conştiinţa".

E înfiorătoare siguranţa lui de sine : aserţiunile sale sînt pentru el adevărul pur. *„Dieu m'a fait la grâce de déclarer ce qu'est bon et mauvais"* şi de fiecare dată acest autoposedat e din nou amărît şi zguduit, dacă vreun altul se încumetă să emită o altă părere decît a sa. Contrazicerea în sine stîrneşte la Calvin un fel de criză de nervi ; sensibilitatea spirituală se repercutează adînc în straturile fizice ; stomacul se revoltă şi revarsă fiere, iar oricît de doct şi de obiectiv şi-ar formula adversarul obiecţiunile, simplul fapt că îndrăzneşte să judece altfel, îl transformă în ochii lui Calvin într-un duşman personal de moarte, mai mult chiar, într-un duşman al lui Dumnezeu. Năpîrci, care şuieră împotriva lui, cîini care-l latră, bestii, ticăloşi, slugi ai Necuratului, iată cum defineşte acest om exagerat de sobru în viaţa lui particulară, pe cei mai de vază umanişti şi teologi ai epocii sale. Îndată ce Calvin e contrazis, în mod pur academic, e jignită Onoarea Domnului în slujitorul Său ; îndată ce vreunul cutează să spună despre predicatorul de la Saint Pierre că e despotic, e ameninţată „biserica lui Hristos". A discuta cu cineva înseamnă pentru Calvin că celălalt trebuie convertit la opiniile lui. O viaţă întreagă această minte, atît de judicioasă de altfel, nu s-a îndoit nici o clipă că el singur e îndrituit să interpreteze cuvîntul Domnului şi că în afară de el nu există altul care să deţină cheia adevărului. Dar tocmai datorită acestui crez neînduplecat în propria lui putere şi misiune, datorită acestei autoobsesii profetice, acestei monomanii grandioase, Calvin a avut dreptate în spaţiul realităţii, numai neclintirea lui de stîncă, rigiditatea lui neomenească, glacială, explică taina succesului său politic. Căci numai o asemenea autoobsesie, o asemenea convingere mărginită despre propria infailibilitate fac în istoria lumii din individ un conducător. Niciodată omenirea, care cedează mereu suges-

tiei, nu s-a supus celor răbdători și drepți, ci întotdeauna marilor monomani, care au avut curajul să enunțe adevărul propovăduit de ei drept unicul cu putință, voința lor drept formula de bază a legii universului.

De aceea nu-l impresionează cituși de puțin pe Calvin faptul că majoritatea noului consiliu municipal e împotriva lui și că-i pune politicos în vedere ca, de dragul liniștii și armoniei, să renunțe la amenințările crunte și la excomunicări și să se ralieze concepției mai tolerante a sinodului de la Berna : un încăpățînat de teapa lui Calvin nu acceptă o pace ieftină, cînd e să facă cea mai mică concesie. Orice compromis e cu desăvîrșire imposibil pentru firea lui atît de autoritară ; iar în clipa în care consiliul îl contrazice, el care cere tuturor celorlalți supunere necondiționată față de orice autoritate, fără nici un scrupul, devine revoluționar față de superiorii săi. Insultă „Micul consiliu" în public de la amvon și vestește că preferă să moară, decît „să arunce trupul sfînt al Domnului în fața cîinilor". Un alt predicator definește în catedrală Consiliul municipal ca o „adunare de bețivani" ; neclintiți, asemeni unui bloc de stîncă, adepții lui Calvin sfidează autoritatea.

Consiliul nu poate tolera o asemenea răzvrătire provocatoare a preoțimii contra autorității sale.

Mai întîi nu dă decît un comunicat precis prin care cere să nu se abuzeze și mai departe de amvon în scopuri politice, ci sfîntul lăcaș să slujească în mod exclusiv tălmăcirii cuvîntului Domnului. Dar deoarece Calvin și partizanii trec nepăsători peste acest ordin de sus, nu rămîne decît o cale : predicatorii să fie opriți de a păși la amvon ; cel mai neobrăzat provocator dintre ei, Courtauld, e chiar arestat pentru ațîțare la revoltă. Cu aceasta s-a declarat războiul între puterea bisericească și cea de stat. Dar lui Calvin nu-i pasă. Însoțit de partizanii săi pătrunde în catedrala Saint Pierre, urcă sfidător și trufaș la amvonul oprit și, deoarece partizanii și adversarii ambelor tabere năvălesc cu spade în biserică, unii spre a obține astfel predica, ceilalți spre a o

împiedica, se iscă o învălmăşeală cumplită şi cît pe ce era să fie un Paşte însîngerat. Acum răbdarea Consiliului a ajuns la capăt. El convocă Consiliul cel Mare al celor două sute, cea mai înaltă instanţă şi întrebă dacă să concedieze pe Calvin şi pe ceilalţi predicatori angajaţi, care, sfidător, au nesocotit ordinele Consiliului. O covîrşitoare majoritate răspunde afirmativ. Preoţii rebeli sînt destituiţi din slujbele lor şi li se pune energic în vedere să părăsească oraşul în decurs de trei ori douăzeci şi patru de ore. Pedeapsa cu surghiunul, cu care Calvin a ameninţat în ultimele optsprezece luni pe atîţia cetăţeni ai acestui oraş, acum l-a lovit pe el însuşi.

Primul asalt al lui Calvin asupra Genevei a dat greş. Dar un astfel de eşec nu înseamnă nici o primejdie în viaţa unui dictator. Dimpotrivă, aproape că face parte în mod fatal din ascensiunea definitivă a unui potentat despotic, ca la început să sufere o asemenea prăbuşire dramatică. Exilul, temniţa, surghiunul nu se dovedesc niciodată un impediment, ci întotdeauna un sprijin al popularităţii marilor revoluţionari mondiali. Spre a fi divinizat de mulţime, trebuie să fi fost martir. Tocmai prigoana din partea unui sistem urît cu înverşunare creează abia conducătorului poporului premisa psihică pentru hotărîtorul său succes de masă de mai tîrziu, deoarece prin orice martiraj nimbul viitorului conducător e mistic înălţat în ochii poporului. Nimic mai necesar pentru un mare politician decît să se retragă din cînd în cînd pe un arier-plan, căci tocmai prin invizibilitatea lui el devine legendar; asemeni unui nor, faima îi împresoară numele, glorificîndu-l, iar atunci cînd el se înapoiază, îl întîmpină o aşteptare înfrigurată, însutită, care s-a format oarecum atmosferic, fără concursul lui. Aproape toţi eroii populari din istorie şi-au cîştigat influenţa sentimentală asupra naţiunii lor datorită exilului.

Cesar în Gallia, Napoleon în Egipt, Garibaldi în America de Sud, Lenin in Ural, au devenit mai puternici prin absența lor, decît ar fi fost prin prezența lor — tot astfel și Calvin.

E adevărat, în acel ceas al izgonirii, Calvin pare un om distrus — după toate prevederile. Organizația lui e nimicită, opera lui a dat cu desăvîrșire greș și n-a rămas dintr-nsa decît amintirea unei voințe fanatice de ordine și cîteva duzini de prieteni sinceri pe care să se poată bizui. Dar îi vin în ajutor (așa cum se întîmplă mereu tuturor firilor politice care, în loc să pactizeze, se retrag hotărît în clipe primejdioase) greșelile urmașilor și potrivnicilor săi.

Cu greu Consiliul a găsit în locul impunătoarelor personalități ale lui Calvin și Farel cîțiva preoți maleabili, care de frica animozității poporului, dacă ar fi ca ei să ia măsuri drastice, preferă să lase hățurile tîrîte pe pămînt, decît să le strîngă cu putere. Sub ei, construirea Reformei la Geneva, începută de Calvin cu atîta energie — ba chiar cu prea multă — lîncezește curînd, iar cetățenii sînt cuprinși de o asemenea nesiguranță în chestiuni de credință religioasă, încît biserica catolică dată la o parte dobîndește cu încetul iarăși curaj și încearcă prin agenți iscusiți să recucerească Geneva pentru catolicism. Situația devine din ce în ce mai critică ; treptat, aceiași reformați, pentru care Calvin fusese prea aspru și prea dîrz, încep să se neliniștească și să se întrebe, dacă o asemenea disciplină de fier nu era totuși preferabilă haosului amenințător. Un număr tot mai mare de cetățeni și chiar unii dintre foștii adversari, stăruie ca exilatul să fie rechemat ; în cele din urmă Consiliul nu vede altă soluție, decît să cedeze dorinței unanime a populației. Primele vești și scrisori către Calvin sînt încă dibuiri sfioase ; dar curînd ele devin mai deschise și mai stăruitoare. Invitația devine rugăminte. Curînd Consiliul nu mai scrie lui *„Monsieur“* Calvin să se înapoieze spre a veni în ajutorul orașului, ci lui *„Maître“* Calvin ; în cele din urmă consilierii zăpăciți imploră aproape în ge-

nunchi pe „bunul lor frate şi singurul prieten să-şi reia locul de predicator şi adaugă chiar făgăduiala că pe viitor purtarea lor va fi de aşa natură, încît el va avea temei să fie mulţumit. Dacă Jean Calvin ar fi un caracter mic şi dacă l-ar satisface un triumf ieftin, s-ar mulţumi cu atît, că e rechemat atît de stăruitor în oraşul care l-a gonit cu dispreţ cu doi ani în urmă. Dar cel ce pretinde tot nu se va lăsa cîştigat de jumătăţi de măsuri. În această cauză sfîntă Calvin nu luptă pentru o vanitate personală, ci pentru biruinţa autorităţii. Nu vrea să mai fie împiedicat a doua oară în opera lui de către un for sus-pus ; dacă se întoarce, nu trebuie să existe la Geneva decît o singură voinţă valabilă ; voinţa lui. Pînă ce oraşul nu i se supune cu desăvîrşire, cu mîinile legate, pînă ce nu declară în mod definitiv că i se subordonează, Calvin refuză vreme îndelungată propunerile insistente, întîmpinîndu-le cu oroare strategic exagerată. „Prefer de o sută de ori să îndur moartea, decît să reîncep chinuitoarele lupte de altădată", scrie el către Farel. Nu face un pas spre foştii săi adversari. Iar cînd în cele din urmă Consiliul imploră în genunchi pe Calvin să se înapoieze, îşi pierde răbdarea pînă şi prietenul său Farel, care-i scrie atunci : „Aştepţi oare să te recheme şi pietrele ?" Dar Calvin rămîne neînduplecat pînă ce Geneva i se predă în întregime. Abia după ce consilierii au jurat să aplice catehismul şi disciplina cerută după vrerea lui, după ce ei adresează scrisori umile oraşului Strasbourg, implorînd pe cetăţenii acelui oraş să le cedeze omul de care nu se pot lipsi genevezii, abia după ce Geneva s-a umilit nu numai în faţa lui, dar şi în faţa lumii, Calvin cedează şi se declară în sfîrşit gata să preia vechea lui slujbă, înarmat cu putere nouă.

Aşa precum un oraş învins îşi întîmpină eliberatorul, tot astfel se pregăteşte Geneva să-l întîmpine pe Calvin. Se face tot ce se poate închipui pentru a-i potoli supărarea. Vechile edicte severe sînt iarăşi enunţate în grabă, numai pentru ca „Maître" Calvin să-şi găsească poruncile cu anticipaţie aplicate.

Micul consiliu se străduieşte personal să aleagă celui mult aşteptat o locuinţă potrivită, cu grădină, mobilîndu-o cu tot ce-i trebuie. Vechiul amvon din Saint-Pierre e transformat anume ca să fie mai comod oratorului şi pentru ca astfel chipul lui Calvin să fie vizibil oricui şi de oriunde din biserică. O cinste urmează celeilalte : Calvin n-a apucat să plece din Strasbourg şi e trimis în întîmpinarea lui un crainic, care să-l salute în drum în numele Genevei, iar familia lui e adusă cu multă solemnitate în oraş. Toate cheltuielile privesc pe cetăţeni. În sfîrşit, pe ziua de 13 septembrie caleaşca de voiaj se apropie de poarta Cornavin şi îndată se adună o mulţime imensă ca să conducă pe cel înapoiat între zidurile oraşului. Calvin are acum în mîini acest oraş, moale şi maleabil ca lutul şi n-are să se oprească pînă ce nu va face dintr-însul opera de artă a unei idei înfăptuite. Din acel ceas au devenit indisolubili, Calvin şi Geneva, spiritul şi forma, creatorul şi opera lui.

„LA DISCIPLINE"

În clipa în care acest om aspru, uscățiv, pășește în anteriul său preoțesc lung și negru, prin poarta Cornavin, începe una din cele mai memorabile experiențe din toate timpurile. Un stat, care respiră cu nenumărate celule vii, să fie preschimbat într-un mecanism rigid, un popor cu toate ideile și sentimentele lui transformat într-un sistem unic ; este prima încercare de totalizare desăvîrșită a unui popor întreg, întreprinsă înlăuntrul Europei în numele unei idei. Cu o seriozitate demonică, cu o chibzuire sistematică cu adevărat grandioasă, Calvin pornește la înfăptuirea planului său îndrăzneț, de a face din Geneva primul stat al lui Dumnezeu pe pămînt : un colectiv lipsit de tot ce e vulgar-pămîntesc, fără corupție, fără dezordine, fără vicii și păcate, adevăratul nou Ierusalim, de la care să purceadă Mîntuirea globului — această idee unică constituie de acum încolo viața lui, iar viața lui e doar o închinare în slujba acestei idei unice. Acest ideolog de oțel ia măreața lui utopie cît se poate de în serios ; e sfîntă pentru el și niciodată în acest sfert de veac al dictaturii sale spirituale, Calvin nu s-a îndoit de faptul că, luînd omului orice libertate individuală nu face decît să contribuie la propășirea lui. Căci cu toate pretențiile și intolerabilele suprapretenții, acest despot cucernic credea că nu cere oamenilor alt-

ceva decît să trăiască cum trebuie, adică conform voinței și prescripției Domnului.

Sună simplu și absolut limpede. Dar cum poți recunoaște această voință a lui Dumnezeu? Și unde îi găsești îndreptarul? În Evanghelie, răspunde Calvin, și numai în Evanghelie. Acolo respiră și trăiesc în scris veșnic viu voința și cuvîntul Domnului. Nu din întîmplare ne-au rămas intacte Cărțile Sfinte. Dumnezeu a tălmăcit în cuvinte tradiția sfîntă, pentru ca porunca lui să fie mai ușor de recunoscut și oamenii s-o urmeze. Această Evanghelie a existat înainte de biserică și stă deasupra bisericii și nu există alt adevăr dincolo de ea. De aceea într-un stat cu adevărat creștinesc cuvîntul Bibliei, *„la parole de Dieu"*, trebuie să fie socotit drept singura maximă a cuviinței, a gîndirii, a credinței, a justiției și a vieții, căci Evanghelia este cartea înțelepciunii, a dreptății, a adevărului. La început și la sfîrșit există pentru Calvin doar Biblia, orice hotărîre în orice chestiuni de viață se bizuie pe cuvîntul ei scris.

Ridicînd acest cuvînt biblic la rangul de supremă instanță pentru orice atitudine omenească. Calvin pare să nu repete decît cunoscuta cerere primordială a Reformei. În realitate însă, el face un pas uriaș peste Reformă, ba se îndepărtează chiar complet din sfera ei de idei: Reforma începuse ca o mișcare de eliberare psihico-religioasă, scopul ei era să dea fiecărui om Evanghelia în mînă, spre liberă folosință; în locul Papei la Roma și în locul Consiliilor, convingerea individuală urma să-și făurească singură creștinismul. Această „libertate a individului creștin", instituită de Luther, Calvin o răpește fără scrupule oamenilor după cum le ia și oricare altă formă de libertate. Personal, el e perfect lămurit asupra cuvîntului Domnului, prin urmare cere dictatorial să se înceteze cu toate tălmăcirile și răstălmăcirile doctrinei divine; neclintit să stea cuvîntul biblic, așa precum neclintit susțin pilaștrii de piatră catedrala, pentru ca biserica să nu se clatine. Nu ca *„logos spermatikos"*, ca adevăr veșnic creator și transformator să activeze de

acum încolo cuvîntul Domnului, ci să fie valabil o dată pentru totdeauna în interpretarea de la Geneva.

Cu aceasta solicitare-poruncă a lui Calvin, e instituită *de facto* o nouă ortodoxie, cea protestantă, în locul celei papale și cu drept cuvînt a fost numită această nouă formă de dictatură dogmatică o bibliocrație. Căci o singură carte e acum stăpîn și judecător la Geneva; Dumnezeu este legislatorul și preotul — singurul chemat să interpreteze tîlcul acestei legi. Preotul este „judecătorul" în sensul Bibliei lui Moise și peste regi și popor domină, inatacabilă, puterea lui. Interpretarea Bibliei de către Consistoriu hotărăște acum exclusiv, în locul Consiliului și al Dreptului civil, ce este permis și ce este oprit și vai de cel ce se încumetă, stingher, să se împotrivească acestei forțe. Căci va fi sancționat ca un răzvrătit împotriva Domnului oricine se opune dictaturii preoțimii și în curînd va fi scris cu sînge comentariul la Sfînta Scriptură. Întotdeauna o stăpînire dogmatică bazată pe violență, dezvoltată dintr-o mișcare de libertate, procedează mai aspru și mai dîrz contra ideii libertății decît oricare putere moștenită. Întotdeauna cei ce datorează ei înșiși puterea lor unei revoluții, vor fi mai apoi cei mai intransigenți și cei mai intoleranți fără de orice inovare.

*
* *

Toate dictaturile pornesc de la o idee. Dar oricare idee capătă formă și culoare abia de la omul care o înfăptuiește. În mod fatal doctrina lui Calvin, ca o creație spirituală, va trebui să devină fizionomicește asemănătoare cu făuritorul ei. E de ajuns să privim chipul reformatorului, spre a ști cu anticipație că ea va fi mai aspră, mai posomorîtă, mai morocănoasă decît a fost cîndva vreo altă exegeză a creștinismului. Fața lui Calvin e ca o stîncă din Karst, ca unul din acele peisaje stinghere, retrase, care în sobrietatea lor ermetic închisă și tăcută au doar pe Dumnezeu aproape, dar nimic ome-

nesc. Tot ce face de altfel viața rodnică, plină, voioasă, înfloritoare, caldă și senzuală lipsește acestui chip de ascet, fără bunătate, fără mîngîiere, fără vîrstă. Totul e aspru și urît, e colțuros și nearmonios în acest oval prelung, posomorît. Fruntea strîmtă și severă, sub care pîlpîie, asemenea unor cărbuni încinși, doi ochi adînci, cerniți de veghe; nasul ascuțit, coroiat, profilîndu-se dominator între obrajii supți, gura îngustă, crestată parcă cu cuțitul, pe care arareori a văzut-o cineva zîmbind.

Nici o carnație caldă nu lucește sub pielea uscată, pămîntie; e ca și cum o febră lăuntrică ar fi supt vampiric sîngele din obraji, atît sînt de cenușii, de bolnavi, de livizi, afară de scurtele clipe în care mînia îi aprinde cu pete roșcate. Zadarnic se străduiește barba lungă de prooroc (pe care o imită supus toți elevii și discipolii săi) să dea acestui chip de fiere și ceară o aparență de forță virilă. Nici barba nu are sevă, ea nu coboară vijelioasă, nu e barba impunătoare a lui Dumnezeu tatăl, ci cade în șuvițe subțiri, ciufulite, mărăciniș jalnic, crescut din pămînt stîncos.

Un extatic aprig, consumat de propriu său spirit — iată cum ni se înfățișează Calvin zugrăvit pe pînză și cît pe ce să fim cuprinși de milă față de acest om surmenat, istovit, ros de propriul său zel; dar cînd privirea coboară, ea se ațintește deodată speriată asupra mîinilor: niște mîini sinistre, hrăpărețe, uscățive, palide, reci și osoase ca niște gheare, care știu să păstreze dîrz cu mădularele lor zgîrcite tot ceea ce au putut apuca vreodată. De neînchipuit ca aceste degete ciolănoase să fi împresurat vreodată cu gingășie o floare, să fi mîngîiat cîndva trupul cald al unei femei, să se fi întins voios și cordial unui prieten. Acestea sînt mîini de om inexorabil și numai datorită lor bănuiești marea și cumplita forță de dominare și de păstrare, care a iradiat de la Calvin în tot timpul vieții sale.

Ce chip fără nici o licărire de lumină, de bucurie, ce chip stingher și respingător, acest obraz al lui Calvin!

E de neconceput ca cineva să dorească să atîrne în peretele camerei sale portretul acestui ascet care nu ştie decît să ceară şi să admonesteze : ţi-ar îngheţa suflul de pe buze de ar fi să simţi mereu privirea sfredelitoare a acestui om atît de lipsit de bucurie, iscodindu-ţi activitatea zilnică. Ţi l-ai putea închipui pe Calvin pictat mai degrabă de Zurbaran, — decît de oricare alt meşter al penelului — în felul său fanatic de spaniol, în care a zugrăvit asceţii şi anahoreţii, în culori închise pe fond închis, retraşi de lume, aciuaţi în peşteri, avînd în faţa lor cartea, tot mereu cartea şi cel mult încă o tidvă de mort sau crucea drept unicele simboluri ale vieţii spiritual-religioase ; în jurul lor însă domneşte o singurătate impenetrabilă, neagră şi rece. Acest vid, acest spaţiu plin de respect, dar care respinge orice apropiere omenească, l-a împresurat cu atmosferă glacială pe Calvin în tot timpul vieţii sale. Din fragedă tinereţe el se înveşmîntează mereu în negrul neîndurător. Neagră e bereta deasupra frunţii strîmte ; jumătate glugă de călugăr, jumătate coif de soldat ; neagră e roba lungă, care coboară în falduri pînă la picioare, veşmîntul judecătorului, menit să pedepsească oamenii tot mereu, veşmîntul medicului menit să le vindece tot mereu păcatele şi rănile purulente. Negru, întotdeauna negru, întotdeauna culoarea beznei, a morţii, a neînduplecării. Rar de tot s-a înfăţişat Calvin semenilor altfel decît îmbrăcat cu veşmîntul simbolic al slujbei sale ; doar ca slujitor al Domnului, doar în haina datoriei ţinea să fie văzut de cei din jurul său. A fost însă aspru şi cu el însuşi. O viaţă întreagă şi-a înfrînt cerinţele fizice, neîngăduind trupului decît minimum de hrană şi odihnă, de dragul spiritului. Trei ore, cel mult patru ore de somn noaptea, o singură masă frugală în timpul zilei, luată în pripă, în faţa cărţii deschise. Niciodată însă o plimbare, un joc, o bucurie, o destindere şi mai cu seamă niciodată o plăcere adevărată. În devotamentul său fanatic pentru spirit, Calvin a activat, a gîndit, a scris, a muncit, a luptat mereu, dar n-a trăit un singur ceas pentru el însuşi.

Această totală asenzualitate constituie pe lîngă veșnica lui netinerețe trăsătura caracteristică a firii lui Calvin; nu e de mirare că ea a devenit și trăsătura cea mai periculoasă pentru doctrina lui. Pe cînd toți ceilalți reformatori sînt convinși că slujesc cel mai bine pe Dumnezeu primind cu recunoștință toate darurile vieții din mîinile Lui, pe cînd dînșii, ca oameni normali și sănătoși ce sînt, se bucură de sănătatea lor și de tot ce le oferă viața; pe cînd Zwingli lasă chiar în prima lui dioceză un copil din flori și Luther spune odată, rîzînd : — „Dacă nu vrea nevasta, o face slujnica", în timp ce ei toți benchetuiesc voioși, la Calvin orice pornire a simțurilor e înăbușită sau există doar ca o umbră. Ca intelectualist fanatic, viața lui o constituie cuvîntul și spiritul; numai ceea ce e logic-limpede e pentru el realul, nu pricepe și nu îngăduie decît ce e normal, niciodată extraordinarul. De la nimic ce îmbată, nici de la vin, nici de la femeie, acest om de o sobrietate fanatică n-a cerut și n-a primit vreodată o plăcere frenetică. Singura dată cînd, spre a satisface porunca biblică, se gîndește să-și ia o tovarășă de viață, n-o face nici din dragoste, nici din patimă, ci, după cum spune el însuși, spre a se putea consacra și mai mult muncii. Nu el pornește în căutarea acestei soții, ci însărcinează prietenii să i-o găsească și cît pe ce aprigul dușman al simțurilor să cadă pe mîna unei femei de moravuri ușoare. În cele din urmă, deziluzionat, se însoară cu văduva unui anabaptist convertit de el, dar Destinul nu-i îngăduie să fie fericit sau să fericească. Singurul copil, pe care-l aduce pe lume soția, nu este sănătos. Moare după cîteva zile și cînd, curînd după aceea, nevasta îl lasă văduv, s-a terminat pentru el — la vîrsta de treizeci și șase de ani — o dată pentru totdeauna, nu numai cu viața conjugală, dar și cu cea sexuală. Pînă la moarte, deci încă timp de douăzeci de ani de virilitate deplină, acest ascet benevol nu s-a mai apropiat de vreo femie, consacrîndu-se în întregime spiritului, religiei, „doctrinei".

Dar corpul omenesc cere să se dezvolte întocmai ca spiritul, iar acel ce-l siluieşte îşi ispăşeşte crunt vina. Fiecare organ într-un trup pămîntesc pretinde din instinct folosirea lui deplină, conform rostului său firesc. Sîngele vrea să circule mai iute uneori, inima vrea să bată mai cu putere, plămînii vor să chiuie de bucurie, muşchii să se pună în mişcare, sămînţa să se risipească ; iar organele se răzvrătesc în cele din urmă contra aceluia care, pornind de la intelect, împiedică în permanenţă această vrere vitală, împotrivindu-i-se tot mereu. Cumplită e răzbunarea pe care trupul lui Calvin a luat-o împotriva zbirului său intelectual. Nervii, vrînd să dovedească existenţa lor ascetului care-i tratează ca şi cum n-ar exista, născocesc chinuri nesfîrşite pentru despotul lor ; puţini oameni de gîndire au suferit vreodată atît de mult de pe urma revoltei organismului lor, ca Jean Calvin în tot timpul vieţii sale. Durerile se succed fără pauză ; aproape fiecare scrisoare a lui Calvin semnalează un nou atac viclean al unor boli noi, surprinzătoare. Ba sînt migrene, care-l trîntesc la pat zile întregi, ba crampe de stomac, ba junghiuri, hemoroizi, colici, răceli, tulburări nervoase şi hemoragii, pietre la ficat şi furuncule antracoide, febră alternînd cu fiori de frig, reumatisme şi pietre la vezică. Mereu trebuie să stea de veghe medicii, căci nu e organ în acest trup plăpînd, şubred, care să nu răsfrîngă într-nsul durere şi revoltă. Şi gemînd, Calvin aşterne într-un rînd pe hîrtie : „Sănătatea mea seamănă cu o agonie permanentă".

Dar acest om şi-a ales ca motto : *Per mediam desperationem prorumpere convenit* [1] ; demonica energie spirituală a acestui bărbat nu admite să i se răpească nici un singur ceas închinat muncii. Mereu stînjenit de trupul său, Calvin îi dovedeşte tot mereu supravoinţa spiritului ; dacă într-un ceas de febră nu se poate tîrî pînă la amvon, se lasă dus cu o lectică la biserică, spre a-şi ţine predica. Dacă e nevoit să lipsească de la şedinţa Consi-

[1] A ieşi la iveală din adîncurile deznădejdii cu forţe sporite.

liului, consilierii vin să-i ceară sfatul la el acasă. Dacă zace în pat, cu trupul scuturat de friguri, acoperit cu patru-cinci pături încălzite, alături de el șed doi-trei „famuli" cărora le dictează. Dacă pleacă pentru o zi la țară, la prieteni, ca să respire un aer mai curat, secretarii îl însoțesc în trăsură și de abia au sosit că și fac naveta încoace și încolo, din și spre oraș. Și iarăși ia pana în mînă Calvin, și iar începe munca. Cu neputință să ni-l închipuim inactiv pe acest demon al vredniciei, care, de fapt, a lucrat toată viața, fără o singură pauză.

Încă mai dorm casele, încă nu s-au trezit zorile și deja lumina arde pe masa lui de scris în *rue des Chanoinnes* și tot așa, tîrziu după miezul nopții, cînd toată lumea s-a culcat de mult, lucește acea lumină, eternă parcă, la geamul său. Nu poți concepe uriașa lui activitate ; îți vine să crezi că omul acesta a lucrat cu patru-cinci creiere deodată. Și de fapt, acest veșnic bolnav a făcut simultan munca a patru sau cinci profesii diferite. Slujba ce i s-a conferit, aceea de predicator la biserica St. Pierre, e numai o slujbă între multe altele, pe care și le-a însușit treptat instinctul său isteric de dominație ; și deși predicile pe care le-a ținut în această biserică umplu ele singure un dulap mare cu volume tipărite, iar un copist își cîștigă existența numai prin copierea lor, ele nu constituie decît o parte infimă a operelor sale complete.

Ca președinte al Consistoriului care nu ia nici o hotărîre fără dînsul, ca autor al nenumărate scrieri teologice și polemice, ca traducător al Bibliei, ca fondator al Universității și inițiator al seminarului teologic, ca sfetnic al Consiliului Municipal, ca ofițer în Marele Stat Major al războiului de credință, ca diplomat și organizator suprem al protestantismului, acest „ministru al cuvîntului sfînt" dirijează el singur toate ministerele statului său teocratic. El supraveghează raporturile predicatorilor din Franța, Scoția, Anglia și Olanda, organizează un serviciu de propagandă pentru străinătate, creează prin tipografi și colportori un serviciu secret, care se întinde

pe tot cuprinsul globului. Discută cu ceilalţi conducători protestanţi, negociază cu prinţi şi diplomaţi. Zi cu zi, aproape ceas cu ceas, sosesc musafiri din străinătate; nici un student, nici un tînăr teolog nu trece prin Geneva, fără să-i ceară sfatul sau să-i prezinte omagiile sale. Casa lui e ca un oficiu poştal şi un serviciu permanent de informaţii pentru toate chestiunile de stat şi particulare. Oftînd, el scrie odată, că nu-şi poate aminti să fi avut în timpul slujbei două ore în care să nu fi fost deranjat. Din ţările cele mai îndepărtate, din Ungaria şi Polonia sosesc zilnic scrisori ale oamenilor săi de încredere; totodată grija lui de preot pentru enoriaşi cere sfătuirea personală a nenumăraţilor cetăţeni care i se adresează. Iată un imigrant, care vrea să se stabilească în Elveţia şi să-şi aducă familia: Calvin adună banii, îi caută un adăpost şi-i face un rost în viaţă. Iată-l pe unul care vrea să se însoare, altul care vrea să-şi dezlege cununia: drumul amîndurora duce la Calvin, căci nici un eveniment religios nu se petrece la Geneva fără consimţămîntul, fără sfatul său. Măcar de s-ar limita această plăcere autocrată la propriul ei domeniu, pe tărîm religios. Dar pentru un Calvin nu există hotare ale puterii sale, deoarece ca teocrat vrea să ştie tot ce e lumesc, supus arbitrului divin şi spiritual. În tot ce se petrece în oraş se simte mîna lui dură, apăsătoare: aproape nu e zi, în care să nu găseşti adnotat în procesele-verbale ale Consiliului: „aici urmează să fie consultat *Maître* Calvin". Nimic nu scapă ochiului său vigilent şi ar trebui să admirăm ca o minune acest creier mereu activ, dacă un asemenea ascetism al spiritului n-ar însemna totodată şi un imens pericol. Căci cel ce renunţă atît de complet la orice bucurie personală de viaţă, va tinde să facă din această renunţare — benevolă la el însuşi — lege şi normă pentru toţi ceilalţi şi se va strădui să impună celorlalţi ceea ce pentru el e firesc, dar ceea ce pentru ei e contra firii. Întotdeauna ascetul — dovadă Robespierre — e cel mai primejdios tip al despotului. Cine nu trăieşte din plin şi bucuros

alături de semeni tot ce e omenesc, cine nu are să-și ierte nimic sieși, va fi întotdeauna intolerant față de oameni.

Dar disciplina și severitatea necruțătoare sînt fundamentele propriu-zise ale clădirii doctrinare calviniste. După concepția lui Calvin, omul nu are nicidecum dreptul să pășească prin lumea asta cu privirea sus și cu cugetul împăcat, ci trebuie să persiste în perpetua frică de Dumnezeu, zdrobit de sentimentul umil al unei insuficiențe de nevindecat. Din capul locului morala puritană a lui Calvin pune pe același plan bucuria senină de viață cu „păcatul". Tot ce este menit să înfrumusețeze și să dea avînt existenței noastre pămîntești, tot ce e sortit să destindă sufletul, să-l înalțe, să-l mîntuiască, despovărîndu-l — deci în primul rînd senzualismul — e renegat de el ca o inutilitate supărătoare și vană. Chiar în domeniul religiei, legată de veșnicii, de elementul mistic, de cult, Calvin aduce ideologia lui pur reală și practică ; se exclude, fără excepție, din biserică și cult, tot ceea ce se adresează simțurilor, tot ce ar putea potoli vag și dulceag sentimentul ; căci nu cu sufletul exaltat de artă adevăratul credincios să se apropie de Dumnezeu, nu înnourat de mireasma dulce a tămîii, nu vrăjit de sunetele muzicii, nu sedus de frumusețea chipurilor și sculpturilor așa-zise pioase, în realitate vicioase. Adevărul nu-l găsești decît în claritate, siguranța doar în cuvîntul lămurit al Domnului. Afară dar din biserici cu *„idolatries"*, cu icoanele și statuile, cu odăjdiile strălucitoare, afară cu cărțile de liturghie și tabernacolele de la masa Domnului. Dumnezeu n-are nevoie de somptuozitate. Afară cu tot ceea ce amețește sufletele cu bucurie extatică : nici o muzică, nici un cîntec de orgă în timpul slujbei. Pînă și clopotele bisericilor trebuie să tacă de acum încolo la Geneva : nu prin dangăt de metal mort să-și amintească adevăratul credincios de datoria lui. Evlavia nu se vădește niciodată prin exteriorizări, niciodată prin jertfe și danii, ci numai prin disciplină lăuntrică. De aceea, afară cu liturghia și toate ceremo-

niile din biserică, afară cu toate simbolurile! Să se pună capăt tuturor solemnităților și festivităților. Cu o smucitură Calvin desființează din calendar sărbătorile. Paștele și Crăciunul, serbate și în catacombele romane, se anulează; se șterg onomasticile sfinților, se opresc datinile strămoșești. Dumnezeul lui Calvin nu vrea să fie sărbătorit și nici chiar iubit, ci mereu temut. Înseamnă trufie, cînd omul încearcă să se apropie de Domnul, în extaz și exaltare, în loc să-i slujească de departe, în permanentă evlavie. Căci acesta este tîlcul cel mai adînc al doctrinei calviniste: spre a înălța cît mai sus elementul divin, Calvin înjosește fără măsură tot ce-i pămîntesc; spre a da ideii de Dumnezeu cinstirea cea mai desăvîrșită, denaturează și umilește ideea de om. Niciodată acest reformator mizantrop n-a putut vedea în omenire altceva decît o tagmă nerușinată de păcătoși; cu groază și oroare de schimnic a privit în tot cursul vieții minunatele plăceri ale lumii noastre, ce izvoresc de-a pururea din mii de surse.

„Ce hotărîre de neînțeles a Domnului, geme tot mereu Calvin, să fi creat făpturile lui atît de nedesăvîrșite și imorale, veșnic ispitite de viciu, incapabile să recunoască Divinul, nerăbdătoare să se afunde în păcat". Un fior îl cuprinde, ori de cîte ori își privește semenii; n-a existat poate nici un mare întemeietor al unei religii, care să împingă pe om atît de adînc în abis, să-l jignească atît de profund în această demnitate de om. *„Bête indomptable et féroce"* îl numește el și chiar mai rău: *„une ordure"* și scrie textual în cartea lui *„Institution Chrétienne"*: „Dacă considerăm omul numai în ce privește darurile sale firești, nu găsim la el, din creștet și pînă în tălpi, nici cea mai slabă licărire de bunătate și frumusețe. Tot ce mai e cîtuși de puțin lăudabil într-însul se datorește harului Domnului. Orice dreptate a noastră e nedreptate, meritul nostru abjecție, gloria noastră rușine. Chiar cele mai bune lucruri pe care le săvîrșim sînt și ele pocite, viciate prin păcatul sîngelui și mînjite cu murdării".

Cel ce socoate omul, din punct de vedere filozofic, o făptură a lui Dumnezeu atît de păcătoasă și de monstruoasă, bineînțeles că nu va admite niciodată ca teolog și politician că Dumnezeu ar fi îngăduit unei asemenea stîrpituri cea mai mică libertate sau statornicie de sine. Se impune deci ca o astfel de creatură scîrboasă și periclitată de setea ei de viață, să fie pusă sub o tutelă necruțătoare, căci „dacă lași omul în voia lui, sufletul lui nu e capabil decît de rele". O dată pentru totdeauna trebuie frîntă cerbicia trufiei acestui fiu al lui Adam, care-și închipuie că ar avea vreun drept să modeleze raporturile lui cu Dumnezeu și cu lumea pămîntească, conform personalității sale ; iar cu cît mai temeinic frîngi această voință de autodeterminare, cu cît mai dîrz subjugi și ții în frîu pe om, cu atît mai bine pentru el. Nici un fel de libertate, căci mereu omul va abuza de ea ! Micșorează-l cu forța în fața măreției Domnului. Coboară-l și intimidează-l pînă ce se înrolează docil în turma cucernică, supusă și ascultătoare, pînă ce tot ce e extraordinar s-a dizolvat fără urme în ordinea generală, pînă ce individul s-a contopit complet cu masa.

Pentru a sprijini această draconică depersonalizare, această vandalică jefuire a individului în favoarea colectivității, Calvin instituie un sistem special, faimoasa *„discipline"*, disciplina bisericească. Un frîu mai aspru n-a fost pus forțat omenirii nici pînă în ziua de azi. Din primul ceas, acest organizator genial își întărcuiește turma, „obștea" lui, într-o rețea de sîrmă ghimpată plină cu paragrafe și opreliști — așa-zisele ordonanțe — întemeind totodată și un oficiu special, în scop de a supraveghea aplicarea terorii sale etice. E vorba de Consistoriu, a cărui menire se defintește mai întîi cam dubios : „să supravegheze comunitatea, pentru ca Dumnezeu să fie venerat în chip pur". Dar sfera de influență a acestui inspectorat de moravuri se mărginește numai aparent la viața religioasă. Prin aceea că în mentalitatea lui Calvin, cu idealul statului totalitar, tot ce e lumesc

se contopeşte cu tot ce e concepţie de viaţă, orice manifestare de viaţă, chiar şi cea cu caracter strict privat, cade de acum încolo, în mod automat, sub controlul autorităţii. Se pune anume în vedere zbirilor Consistoriului — aşa-zişii *„anciens"* — să aibă grijă de felul de viaţă al fiecăruia. Nimic nu trebuie să scape vigilenţei lor ; nu numai „cuvîntul rostit, dar şi opiniile şi părerile urmează să fie supravegheate". Bineînţeles că din ziua în care se instituie un asemenea control universal la Geneva, nu mai există viaţă particulară. Cu un salt Calvin a depăşit inchiziţia catolică, care oricum îşi trimitea în cercetare spionii şi iscoadele abia în urma unui denunţ. La Geneva însă, conform sistemului de gîndire al lui Calvin — că orice om are mereu tendinţe spre rău —, fiecare e bănuit, cu anticipaţie, de păcat şi fiecare trebuie să accepte controlul şi supravegherea.

De cînd a revenit Calvin, toate casele stau deodată cu uşile deschise şi toţi pereţii au devenit de sticlă. În fiecare clipă, zi şi noapte, te poţi pomeni că ciocăneşte cineva violent în poartă şi că-ţi apare în faţă un membru al poliţiei religioase pentru o „cercetare", fără ca cetăţeanul să i se poată împotrivi. Cel mai bogat ca şi cel mai sărac, cel mai suspus ca şi cel mai de rînd, trebuie, cel puţin o dată pe lună, să fie la discreţia acestor adulmecători profesionali de moravuri. Ceasuri în şir, căci în ordonanţe stă scris : „Să ai răgaz, ca să faci cercetarea în voie", bărbaţi venerabili, încercaţi, cu păr alb, trebuie să se lase examinaţi ca şcolarii, dacă ştiu pe dinafară rugăciunile şi anchetaţi pentru ce au lipsit de la cutare predică a lui Calvin. Dar cu asemenea catehizări şi moralizări nu s-a încheiat cîtuşi de puţin vizita. În toate cele se amestecă această „ohrană" morală. Măsoară rochiile femeilor, dacă nu-s prea lungi sau prea scurte, le cercetează dacă nu au vreun volan de prisos sau dacă nu sînt primejdios de decoltate ; controlează coafura, dacă nu e prea artistic aranjată, numără inelele la degete şi pantofii din dulap. De la camera de toaletă comisia trece la masa de bucătărie ; dacă nu s-a contra-

venit prin vreo ciorbuliță sau o bucățică de carne la măsura care nu permite decît un singur fel de mîncare, sau dacă nu sînt ascunse undeva cofeturi sau vreun borcan cu dulceață. Și cucernicul polițist continuă să cutreiere casa. Bagă mîna în bibliotecă, dacă nu cumva se află acolo o carte lipsită de ștampila înaltei cenzuri a Consistoriului, cotrobăie prin sertare, doar-doar o găsi vreo icoană sau niște mătănii, ascunse la fund. Servitorii sînt iscodiți cu privire la stăpîni, copiii — privitor la părinți. Totodată controlorul vieții private e cu urechea ațintită la stradă, dacă nu cumva vreun trecător cîntă un cîntec profan, sau face muzică sau, și mai rău, se dedă viciului diabolic al veseliei. Căci la Geneva s-a organizat acum o prigoană permanentă asupra oricărei forme de petrecere, oricît de inofensivă, asupra oricărei „paillardise“ și vai de cetățeanul care se lasă prins asupra faptului că, după o zi de lucru, a vrut și el să bea un gît de vin, să viziteze o tavernă, ori să se bucure de viață la un joc de zaruri sau de cărți. Zi de zi se face această vînătoare de om și nici duminica n-au răgaz spionii moralei. Din nou cutreieră străzile și bat la toate ușile, spre a constata dacă nu cumva vreun leneș sau indolent a preferat să rămînă în pat, decît să-și înalțe moralul la predica domnului Calvin. La catedrală însă stau de pe acum de pază alți supraveghetori, spre a denunța pe oricine întîrzie la biserică sau vrea s-o părăsească prea devreme. Păzitorii oficiali ai bunelor moravuri lucrează fără preget și sînt pretutindeni ; seara cercetează chioșcurile întunecoase la malurile Ronului, dacă nu surprind vreo pereche păcătoasă în tandrețe ; la hanuri desfac paturile și cuferele străinilor. Ei deschid orice scrisoare care vine din Geneva, sau care pleacă întracolo, iar vigilența bine organizată a Consistoriului depășește cu mult zidurile orașului. În caleașca de voiaj, în barcă, pe vapor, la tîrgurile străine și în hanurile vecine, peste tot sînt cuibăriți spionii lui plătiți ; orice cuvînt, rostit de vreun nemulțumit la Lyon sau Paris, se raportează fără greș lui Calvin la Geneva. Dar ceea

ce face și mai intolerabilă supravegherea — și altminteri greu de suportat — este faptul că acestor controlori angajați sau plătiți li se asociază curînd nenumărați tovarăși nechemați. Căci oriunde un stat își menține cetățenii sub teroare, înflorește dezgustătoarea buruiană a denunțării benevole. Acolo unde, principial, e îngăduit și chiar de dorit să existe denunțuri, chiar oameni de ispravă devin ei înșiși denunțători, din teamă ; numai spre a îndepărta bănuiala că a greșit față de Domnul Dumnezeu, fiecare cetățean trage cu coada ochiului spre concetățeanul său. *„Zelo della paura“*, zelul fricii aleargă nerăbdător înaintea denunțătorilor.

După cîțiva ani de asemenea regim, Consistoriul ar putea să înceteze orice fel de supraveghere, căci toți cetățenii au devenit de bunăvoie controlori. Zi și noapte curg valurile tulburi ale denunțurilor, punînd în permanentă mișcare roata de moară a inchiziției religioase.

Dar cum să te simți în siguranță sub o asemenea veșnică teroare, cum să te simți nevinovat de nici o abatere de la porunca Domnului, cînd Calvin te oprește de la tot ce face viața voioasă și vrednică de a o trăi ? Sînt oprite spectacolele, reprezentațiile de teatru, petrecerile populare, festivitățile, dansul și jocul sub orice formă ; ba chiar un sport atît de inofensiv ca patinajul stîrnește necazul înveninat al reformatorului. Oprită orice altă îmbrăcăminte, în afară de cea mai sobră, aproape călugărească, e deci oprit croitorilor să confecționeze fără autorizația Consiliului croieli noi ; le e oprit fetelor sub cincisprezece ani, să poarte rochii de mătase, iar de la cincisprezece ani în sus rochii de catifea ; oprite sînt veșmintele brodate cu fir, opriți nasturii și agrafele de aur, fireturile și orice altă podoabă de metal scump. Sînt opriți bărbații să poarte părul lung, femeile să-și onduleze părul și să-l pieptene în sus ; sînt oprite și jabourile de dantelă, mănușile, volanurile încrețite și încălțămintea cu tăieturi și înflorituri. E oprit să te folosești de lectici și de *„voitures roulantes“*. Sînt oprite serbările în familie

cu mai mult de douăzeci de persoane ; e oprit să servești la ospăţuri de logodnă sau botez mai multe feluri decît prevede ordonanţa respectivă, e oprit să oferi musafirilor cofeturi, prăjituri, dulcețuri. E oprit să bei alt vin decît vinul negru elvețian, e oprit să bei în sănătatea cuiva, e oprit consumul vînatului, al păsărilor, al plăcintelor. E oprit soţilor să-şi facă unul altuia daruri la nuntă sau şase luni după cununie. Oprite, bineînţeles, orice raporturi în afară de căsnicie ; nici chiar pentru logodnici nu există îngăduinţă. Sînt opriţi localnicii să intre într-un birt ; e oprit birtaşul să servească unui străin mîncare şi băutură, înainte ca acesta să se fi închinat ; birtaşul mai are absoluta obligaţie de a face pe spionul oaspeţilor săi, de a fi atent *„diligemment"* la orice vorbă sau atitudine suspectă. E oprit să tipăreşti o carte fără autorizaţie, e oprit să scrii în străinătate ; arta în toate manifestările ei e sever supravegheată, sînt oprite sculpturile şi icoanele, oprită şi muzica. Chiar şi la cîntarea evlavioasă a Psalmilor, ordonanţele poruncesc „băgare de seamă", ca nu cumva atenţia să fie captivantă de melodie, ci ea să fie îndreptată numai şi numai spre spiritul şi tîlcul cuvintelor, ca „numai în cuvîntul viu să fie slăvit Domnul". Nici măcar libera alegere a numelui de botez pentru copiii lor nu mai e îngăduită de acum încolo cetăţenilor, odinioară liberi. Sînt oprite numele dragi de veacuri, Claude sau Amadé, deoarece ele nu se află în Biblie şi sînt impuse în schimb nume biblice ca Isac sau Adam. E oprit să spui „Tatăl nostru" în latineşte, e oprit să serbezi Paştele şi Crăciunul ; oprit tot ce poate să întrerupă cu o nuanţă festivă cenuşiul searbăd al existenţei ; oprită, evident, orice umbră şi licărire de libertate spirituală în cuvîntul tipărit sau rostit. Şi oprită — crima crimelor — orice critică adusă dictaturii lui Calvin : cetăţenii sînt anume puşi în gardă, în sunete de tobă, „să nu vorbească despre chestiunile publice, decît în prezenţa Consiliului".

Oprit, oprit, oprit : un ritm înfiorător. Şi te-ntrebi nedumerit şi speriat : oare ce le mai e îngăduit cetăţe-

nilor după atîtea opreliști ? Nu prea multe. Au voie să trăiască și să moară, să muncească, să asculte și să meargă la biserică. Sau, mai bine zis, această îngăduință din urmă e poruncită prin lege, sub amenințare de pedeapsă grea. Căci, vai de cetățeanul care neglijează să asculte predicile diocezei sale, două duminica, trei în cursul săptămînii plus ora de înălțare sufletească pentru copii ! Nici măcar în ziua Domnului nu se dă drumul cîtuși de puțin jugului silniciei, inexorabil e mersul în cerc al datoriei, datoriei, datoriei... După slujba aspră pentru pîinea cea de toate zilele, slujba pentru slăvirea lui Dumnezeu ; săptămîna pentru muncă, duminica pentru biserică ; astfel și numai astfel poate fi nimicit Satana în om, dar totodată e distrusă și orice libertate și bucurie de viață.

Te întrebi uimit : cum a putut suporta un oraș republican, care a trăit timp de decenii în libertate helvetică, o asemenea dictatură savonaroliană, cum a putut răbda un popor meridional, cu voioșie înăscută, o asemenea sugrumare a bucuriei de viață ? Cum a fost în stare un singur ascet intelectual să siluiască în întregime bucuria de viață a mii și mii de inși ? Taina lui Calvin nu e nouă, e aceea veșnic veche a tuturor dictaturilor : Teroarea. Să nu ne înșelăm : Violența, care nu se dă înapoi de la nimic și care-și bate joc de orice omenie, socotind-o slăbiciune, e o forță uriașă. O teroare de stat, sistematic născocită și despotic aplicată, paralizează voința individuală, dizolvă și submineaza orice comuniune. Se infiltrează în suflete asemenea unei boli ce roade organismul și — aceasta e suprema ei taină — curînd lașitatea generală îi devine sprijin și complice : fiecare simțindu-se bănuit, bănuiește pe celălalt la rîndul lui și, de spaimă, cei fricoși devansează chiar poruncile și opreliștile tiranului lor. Întotdeauna un regim organizat de teroare e în stare să săvîrșească minuni, iar cînd a fost

în joc autoritatea lui, Calvin, n-a șovăit niciodată să înfăptuiască minunea, tot mereu. Poate nu există despot spiritual care să-l fi întrecut în neînduplecare și nu constituie o scuză pentru asprimea lui faptul că — la fel cu toate însușirile lui Calvin — această asprime era o rezultantă a ideologiei sale.

Desigur că, personal, acest om al ideii, al nervilor, acest intelectual a avut groază de sînge și, incapabil să suporte cruzimea — cum mărturisește el însuși —, n-ar fi fost niciodată în stare să asiste nici măcar la o singură schingiuire sau ardere pe rug, cum se obișnuia la Geneva. Dar tocmai aceasta e întotdeauna vina cea mai grea a teoreticienilor că aceiași oameni, care n-au puterea de rezistență nervoasă să privească o singură execuție, necum s-o săvîrșească ei înșiși — repetăm : tipul Robespierre — vor semna fără scrupule sute de asemenea ordine executorii, îndată ce se simt sufletește acoperiți de „ideea" lor, de teoria lor, de sistemul lor. A fi aspru și necruțător față de orice „păcătos", aceasta o socotea Calvin drept principiu de căpetenie în sistemul său ; iar înfăptuirea desăvîrșită a acestui sistem o privea ca o menire ce i-a fost hărăzită chiar de Dumnezeu. De aceea credea în absoluta lui datorie să-și educe firea, s-o facă neînduplecată, s-o oțelească prin disciplină sistematică spre a ajunge la cruzime ; el face antrenament de intoleranță, cum s-ar exersa într-o înaltă artă. „Mă prepar pentru severitatea mea întru combaterea viciilor răspîndite peste tot". E adevărat, acest om cu voința de fier a reușit cumplit de bine autodisciplinarea întru dobîndirea cruzimii. Recunoaște fățiș că ar prefera ca un nevinovat să sufere o pedeapsă, decît să scape un singur vinovat de judecata divină. Iar cînd într-un rînd una din numeroasele execuții capitale se prelungește din neîndemînarea călăului, devenind supliciu neintenționat, Calvin scrie către Farel, scuzînd tortura : „Desigur că nu s-a întîmplat fără voia anume a Domnului, ca cei osîndiți să trebuiască să îndure o asemenea prelungire a chinurilor". Mai bine prea aspru, decît prea blînd, dacă

e vorbă de „Slava Atotputernicului", argumentează Calvin. Numai prin pedepse continue poate lua ființă o omenire morală.

Nu e greu să ne imaginăm în ce chip criminal o asemenea teză avea să fie tradusă în fapt, într-o lume încă medievală. Chiar în primii cinci ani de domnie ai lui Calvin sînt spînzurați, în orașul relativ mic, treisprezece oameni ; zece sînt decapitați, treizeci și cinci arși ; șaptezeci și șase de persoane sînt izgonite din casele lor, fără să-i socotim pe aceia mulți care au fugit la timp de regimul terorist. Atît de tixite sînt în curînd temnițele „Noului Ierusalim", încît directorul închisorilor e nevoit să comunice Consiliului că nu mai poate găzdui alți condamnați. Se aplică schingiuiri atît de infernale nu numai celor osîndiți, dar și celor bănuiți de vreo infracțiune la comandamentele lui Calvin, încît cei acuzați preferă să-și facă seama, decît să se lase tîrîți în camera de tortură ; în cele din urmă Consiliul trebuie chiar să decreteze ca deținuții să fie prevăzuți zi și noapte cu cătușe la mîini, „spre a împiedica astfel de cazuri". Niciodată însă nu se aude un cuvînt din gura lui Calvin să se pună capăt unor asemenea orori. Cumplit e prețul pe care îl plătește orașul pentru introducerea „ordinii" și a „disciplinei", căci niciodată n-a cunoscut Geneva atîtea sentințe sîngeroase, atîtea sancțiuni, schingiuiri și exilări, ca în epoca în care e stăpîn acolo Calvin, în numele lui Dumnezeu. Cu drept cuvînt definește Balzac teroarea religioasă a lui Calvin mai înfiorătoare decît toate orgiile de sînge ale revoluției franceze. Furibunda intoleranță religioasă a lui Calvin era mai închegată din punct de vedere moral și mai necruțătoare decît intoleranța politică a lui Robespierre ; iar dacă ar fi avut parte de un teren mai vast de acțiune decît Geneva, Calvin ar fi vărsat și mai mult sînge decît cumplitul apostol al egalității politice.

Și totuși nu atît cu aceste sentințe barbare Calvin a sfărîmat sentimentul de libertate al genevezilor ; adevărata operă de istovire, de zdrobire lentă a acestui sen-

timent o făceau șicanele sistematice, intimidările și presiunile zilnice. În prima clipă pare poate ridicol în ce fleacuri se amestecă „disciplina" lui Calvin. Dar să nu subestimăm rafinamentul acestei metode. Dinadins Calvin a țesut plasa opreliștilor cu ochiuri atît de mici și de strîmte, încît e aproape imposibil să te strecori printr-însa în libertate; intenționat sporește el noianul de oprelisti tocmai în lucruri mărunte, pentru ca fiecare să se simtă mereu vinovat, creînd astfel o stare permanentă de frică în fața autorității atotputernice, atotștiutoare. Căci cu cît pui omului, în dreapta și în stînga, mai multe piedici în calea lui zilnică, cu atît mai greu îi vine să pășească drept și liber. În curînd e cu neputință să te simți în siguranță la Geneva, căci oricum Consiliul declară „păcat" orice respirație mai liberă. E destul să răsfoim procesele-verbale ale Consiliului, spre a ne da seama de rafinamentul metodei de intimidare. Un cetățean a zîmbit în timpul unei ceremonii de botez: trei zile de închisoare. Altul, obosit de căldura din toiul verii, a ațipit la predică: închisoare. Niște muncitori au mîncat plăcinte la micul dejun: trei zile carceră, iar hrana — apă și pîine. Doi cetățeni au jucat popice: închisoare. Alți doi au jucat în zaruri pentru o litră de vin — închisoare. Un părinte a refuzat să-și boteze pruncul cu numele Avram: închisoare. Un lăutar orb a cîntat din scripcă și cei din jur au dansat: e exilat din oraș. Altul a lăudat traducerei Bibliei lui Castellio — e surghiunit. O fată a fost surprinsă la patinaj, o femeie s-a trîntit pe mormîntul bărbatului ei, un cetățean a oferit vecinului o priză de tutun în timpul sfintei slujbe: citație la Consistoriu, admonestare și ispășirea vinei. Și așa mai departe, fără sfîrșit, fără răgaz. Niște oameni bine dispuși au pus un bob în cozonac de Bobotează [1]: douăzeci și

[1] Obiectiv francez. Acel dintre oaspeți care taie bucata de cozonac în care se află bobul, e numit „crai" în acea zi — în amintirea celor trei crai de la Răsărit. El își alege o crăiasă și urmează apoi o petrecere inofensivă. (Nota trad.).

patru ore închisoare, la regim de apă și pîine. Un cetățean a spus „Monsieur“ Calvin în loc de „Maître“ Calvin; cîțiva țărani, conform obiceiului străvechi, au dihcutat afaceri, ieșind din biserică: închisoare, închisoare, închisoare! Un bărbat a jucat cărți: e pus la stîlpul infamiei cu cărțile legate de gît. Altul a cîntat vesel în stradă: i se pune în vedere, „să cînte afară“, adică e surghiunit din oraș. Doi barcagii s-au luat la păruială, dar fără să săvîrșească un omor: sînt executați. Trei tineri minori, care au comis necuviințe între ei sînt condamnați, mai întîi să fie arși de vii, apoi amnistiați și să stea în public în fața rugului aprins. Pedeapsa cea mai cruntă se aplică, firește, oricărei mișcări împotriva infailibilității religioase și politice a lui Calvin. Un bărbat care a vorbit în public contra doctrinei de predestinație a lui Calvin e biciuit pînă la sînge la toate răscrucile orașului și apoi surghiunit. Unui tipograf beat, care insultă pe Calvin, i se găurește limba cu un sfredel înroșit în foc, iar în urmă nenorocitul e gonit din oraș. Jacques Gruet e schingiuit și executat, numai pentru că a spus despre Calvin că e fățarnic. Orice greșeală, chiar cea mai neînsemnată, e înregistrată de altfel cu grijă în actele Consiliului, așa încît viața particulară a fiecărui cetățean rămîne mereu în evidență; poliția de moravuri a lui Calvin cunoaște tot atît de puțin uitarea sau iertarea ca și el însuși.

Era de neînlăturat, ca o asemenea teroare, veșnic vigilentă, să nu frîngă în cele din urmă demnitatea și forța lăuntrică atît a individului cît și a masei. Dacă într-un organism de stat fiecare cetățean trebuie să se aștepte întruna să fie anchetat, cercetat, condamnat; dacă știe veșnic ațintite asupra fiecărei acțiuni, asupra fiecărui cuvînt al său invizibile căutături iscoditoare; dacă la orice oră de zi și de noapte ușa casei se poate deschide brusc pentru percheziții, nervii cedează treptat; se naște o spaimă colectivă, căreia îi sucombă cu încetul pînă și cei mai curajoși, molipsiți la rîndul lor. Orice strădanie

de a-și menține personalitatea era sortită să fie în cele din urmă paralizată, într-o luptă atît de zadarnică. Datorită acestui sistem crunt de „disciplină" orașul Geneva a devenit într-adevăr curînd așa cum l-a vrut Calvin : cu frica lui Dumnezeu, sfios și searbăd, supus fără împotrivire unei singure voințe : voința lui.

Cîțiva ani de asemenea regim de disciplină și Geneva începe să se schimbe. Un zăbranic cenușiu acoperă parcă orașul, odinioară liber și vesel. Hainele pestrițe au dispărut, culorile s-au stins ; dangătul clopotelor din turle a amuțit, pe stradă nu mai răsună cîntece voioase ; orice casă devine goală, despuiată de podoabe, întocmai ca o biserică calvină. Birturile se pustiesc, de cînd nu se mai cîntă din vioară pentru joc, de cînd nu se mai rostogolesc cu veselie popicele în șură, de cînd zarurile de os nu mai clămpănesc ușor pe masă. Sălile de dans rămîn pustii, aleile întunecoase unde se întîlneau odinioară perechile îndrăgostite sînt părăsite ; doar spațiul gol al bisericii adună duminică laolaltă oamenii într-o comuniune gravă și tăcută. Alta e înfățișarea orașului acum, severă, posomorîtă ; e înfățișarea lui Calvin și curînd toți cetățenii, fie de frică, fie printr-o adaptare inconștientă, imită atitudinea lui țeapănă, seriozitatea lui neîndurătoare. Ei nu mai pășesc ușor, nestînjeniți, privirea lor nu mai îndrăznește să arate căldură, de teamă ca această cordialitate să nu fie luată drept senzualitate. Ei se dezvață să fie degajați, nestingheriți, de frica acelui om sever, care nu arată niciodată voie bună în public. Pînă și în cercul cel mai intim, genevezii s-au deprins cu șoapta, în loc de vorba rostită cu glas tare, căci după ușă ar putea sta la pîndă slugile — peste tot frica lor, devenită cronică, simte spioni invizibili urmărindu-i. Să cauți a trece neobservat — iată lozinca lor. Să nu atragi atenția nici prin îmbrăcăminte, nici printr-o vorbă pripită, nici prin chipul zîmbitor. Să nu te faci suspect ! Să nu dai de bănuit ! Să nu fii băgat în seamă ! Genevezii preferă să stea în casă : pînă la un punct tot te mai ocrotesc zidul și zăvorul. Dar feresc în lături

speriaţi, se retrag de la fereastră pălind, dacă zăresc întîmplător în stradă pe unul din oamenii Consistoriului ; mai ştii ce-o fi relatat despre ei vecinul ? Dacă trebuie să păşească apoi în stradă, ei se furişează tiptil de-a lungul zidurilor, în mantiile lor de culoare închisă, cu privirea la pămînt, de parc-ar merge la predică sau la înmormîntare. Pînă şi copiii, crescuţi în această nouă disciplină severă şi energic intimidaţi în orele de „înălţare sufletească", nu se mai joacă atît de veseli şi gălăgioşi ; şi ei umblă îndoiţi din şale, ca de teama unei lovituri invizibile ; cresc sfioşi, ofiliţi ca nişte flori, care nu-şi deschid corolele în bătaia soarelui, ci în umbra rece. Regulat ca un ceasornic, niciodată întrerupt de vreo sărbătoare, bate în trist şi rece tic-tac ritmul acestui oraş, un ritm monoton, ordonat şi absolut sigur. Străinul care vine pentru prima oară la Geneva ar trebui să creadă că oraşul e în doliu, atît de rece şi posomorîtă e privirea oamenilor, atît de tăcute şi lipsite de voioşie uliţele, atît de anostă şi apăsătoare atmosfera spirituală. Disciplina, ce-i drept, e minunată. Dar această severă sobrietate, această măsură strictă în toate sînt cumpărate cu preţul pierderii incomensurabile a tuturor forţelor sacre, care nu se nasc decît din exces de sentiment, din exaltare. Şi chiar dacă oraşul numără printre cetăţenii săi o sumedenie de oameni evlavioşi, de vrednici teologi şi savanţi gravi, nici după ce au trecut două secole de la domnia lui Calvin, Geneva nu produce nici un pictor, nici un muzician, nici un artist cu faimă mondială. Extraordinarul e sacrificat normei comune, libertatea creatoare — servilismului docil. Şi cînd în cele din urmă se naşte un nou artist în acel oraş, viaţa lui va fi o singură revoltă împotriva siluirii personalităţii : abia în cel mai independent cetăţean al său, în Jean-Jacques Rousseau, Geneva îşi va crea antipodul spiritual al lui Calvin.

IVIREA LUI CASTELLIO

A se teme de un dictator nu înseamnă cîtuși de puțin a-l iubi și nu e zis că cel ce se supune aparent unei terori o recunoaște drept întemeiată. E adevărat : în primele luni după înapoierea lui, Calvin se mai bucură de admirația unanimă atît a cetățenilor, cît și a autorităților. Toate partidele par să stea alături de el, de cînd nu mai există decît un singur partid și cei mai mulți se dedau mai întîi cu entuziasm beției unificării. Dar urmează curînd trezirea. Căci bineînțeles că toți acei care-l chemaseră pe Calvin să facă ordine speraseră în taină că aprigul dictator va mai ceda din draconismul său hipermoral, de îndată ce va fi asigurată „la disciplină". Cînd colo ei văd că hățurile se strîng zi de zi, n-aud vreodată un cuvînt de mulțumire pentru uriașele lor jertfe de libertate personală și de voioșie ; cu amărăciune și revoltă trebuie să audă de pe amvon cuvinte ca acestea : „E nevoie de o spînzurătoare pentru vre-o șapte-opt sute de tineri genevezi, spre a introduce în sfîrșit adevărata bună-cuviință și disciplină în acest oraș de ticăloși". Abia acum își dau seama că în locul medicului sufletesc pe care l-au dorit au chemat între zidurile Genevei pe un temnicier al libertății lor, iar măsurile tot mai drastice luate de Calvin indispun în cele din urmă chiar și pe cei mai fideli partizani ai lui.

Au trecut deci abia cîteva luni și deja există iarăși la Geneva nemulțumiri cu privire la Calvin : de departe, ca o icoană, disciplina lui era mult mai seducătoare decît în prezența ei tiranică. Acum pălesc culorile romantice, iar cei ce ieri încă jubilau încep să ofteze în ascuns. Dar de fiecare dată e nevoie de un motiv vizibil și inteligibil de toți spre a zdruncina nimbul unui dictator, iar acest motiv se ivește curînd. Pentru prima oară genevezii încep să se îndoiască de infailibilitatea omenească a Consistoriului și anume în timpul acelei cumplite epidemii de ciumă, care bîntuie timp de trei ani din 1542 pînă în 1545. Căci aceiași predicatori — care cer de altfel, sub amenințare de pedeapsă aspră, ca orice bolnav să cheme pe preot la patul lui, în interval de trei zile de la declararea bolii —, de cînd unul din preoți a sucombat în urma molimei, lasă ciumații să zacă, să tînjească și să moară la spital, fără mîngîierea religiei. Zadarnic imploră Consiliul, ca măcar *un* membru al Consistoriului să se declare gata „de a ridica moralul bieților bolnavi de la spitalul ciumaților și de a-i mîngîia" — nu se prezintă nici unul, afară de rectorul școlii, Castellio, căruia însă nu i se dă însărcinarea, deoarece nu e membru al Consistoriului. Calvin însuși are grijă să fie declarat de colegi drept indispensabil și spune fățiș că nu e admisibil să lași în părăsire toată biserica, pentru a veni în ajutorul unei părți. Dar și ceilalți preoți, care n-au de apărat o misiune atît de importantă, se ascund stăruitor în spatele frontului primejdiei. Toate implorările Consiliului adresate fricoșilor păstori sufletești au dat greș ; unul din ei declară chiar pe șleau că „ar prefera să meargă la spînzurătoare decît la spitalul ciumaților", iar pe ziua de 5 ianuarie 1543 Geneva trăiește o scenă uluitoare : toți predicatorii reformați ai orașului, în frunte cu Calvin, apar la ședința Consiliului spre a face în public următoarea mărturisire — curajoasă în felul ei : nici unul din ei nu cutează să pășească în spitalul ciumaților, deși știu că e de datoria lor să slujească pe Dumnezeu și sfînta lui biserică în zile bune ca și în zile de restriște.

Nimic însă nu are un efect mai convingător asupra unui popor, decît curajul personal al conducătorilor săi. La Marsilia, la Viena și în multe alte orașe, mai e slăvită, după veacuri, memoria acelor preoți eroici, care au adus mîngîiere în spitale, în timpul marilor epidemii. Un asemenea eroism din partea conducătorilor nu-l uită un popor niciodată, dar și mai puțin uită lipsa lor de curaj și indolența lor în ceasuri hotărîtoare. Cu batjocură cruntă remarcă genevezii că aceeași preoți, care de la amvon cereau cele mai mari sacrificii, refuză acum și cea mai mică jertfă și rămîne zadarnică diversiunea care se încearcă printr-o înscenare mîrșavă : din ordinul Consiliului se pune mîna pe cîteva haimanale înfometate, care sînt schingiuite în chipul cel mai barbar, pînă ce mărturisesc că ele ar fi adus ciuma în oraș, mînjind clanțele ușilor cu o alifie preparată din excrementele diavolului. În loc ca *maître* Calvin, în calitatea lui de umanist, să întîmpine cu dispreț asemenea vorbe de clacă, acest spirit mereu retrospectiv se declară apărătorul convins al sinistrului crez medieval. Mai mult însă decît convingerea lui rostită în public, că bine li s-a făcut acestor *„semeurs de peste"*, îi strică lui Calvin aserțiunea făcută de la amvon, că un bărbat din pricina necredinței sale a fost luat din pat, ziua în amiaza mare, de către Necuratul, și aruncat în Ron ; pentru prima oară i se întîmplă lui Calvin că mulți din auditorii săi nici nu se străduiesc măcar să-și ascundă ironia față de un asemenea crez superstițios.

În orice caz : o bună parte din acea credință în infailibilitate, care înseamnă pentru orice dictator un indispensabil element psihologic al puterii, a fost distrusă în timpul epidemiei de ciumă. Entuziasmul inițial face loc unei atmosfere mult mai sobre. Împotrivirea devine tot mai dîrză și se răspîndește în cercuri tot mai largi. Dar din fericire pentru Calvin, ea se răspîndește doar și nu se concentrează. Căci în aceasta constă tot mereu avantajul vremelnic al unei dictaturi și-i asigură stăpînirea și atunci cînd numeric a ajuns de mult o minoritate :

voința ei militarizată se înfățișează unitar închegată și organizată, pe cînd voința de opoziție venind din părți diferite și acționînd din diferite motive, se unifică tîrziu sau chiar niciodată, pentru a da lovitura. Nu folosește dacă mulți, chiar foarte mulți cetățeni ai unui stat se opun în sinea lor unei dictaturi, atît timp cît acești mulți nu activează laolaltă urmînd un plan unitar și avînd o structură perfect închegată. De aceea e mai întotdeauna drum lung de la prima zdruncinare a autorității unui dictator pînă la prăbușirea lui. Calvin Consistoriul său, preoții săi și adepții săi imigranți constituie un singur bloc de voință, o forță unitară cu o țintă precisă ; pe cînd adversarii săi se recrutează răzleți, din toate clasele și din toate straturile. Sînt pe de o parte foștii catolici, care în ascuns mai țin la vechiul lor crez ; dar alături de ei sînt și băutorii de vin, cărora li s-au închis cîrciumile ; sînt și femeile care nu-și pot pune găteli si vechii patricieni genevezi, amărîți că noii parveniți coate-goale, abia primiți ca imigranți, au știut să se căpătuiască în toate slujbele. Toată această opoziție, numeric puternică, se alcătuiește pe de o parte din elementele cele mai nobile, pe de alta din cele mai de rînd. Atît timp, însă, cît nemulțumirile nu se leagă de o idee, ele rămîn cîrteli neputincioase, o forță latentă în locul unei forțe active, virulente. Niciodată o hoardă adunată la întîmplare nu poate face față unei armate militarizate, o nemulțumire neorganizată unei terori organizate. De aceea va fi ușor pentru Calvin, în primii ani, să țină în frîu aceste grupuri răzlețe, deoarece ele nu-l întîmpină niciodată ca un tot și Calvin le poate deci nimici cînd pe una cînd pe alta, cu o lovitură piezișă.

Cu adevărat primejdios îi devine purtătorului unei idei întotdeauna doar omul care-i pune în față o altă idee și asta a recunoscut-o Calvin imediat, cu privirea lui lucidă și bănuitoare. Căci din prima și pînă în ultima oră nu s-a temut de nici unul dintre potrivnicii săi, cum s-a temut de singurul care-i era egal pe plan moral și intelectual și care s-a opus cu toată îndîrjirea unei cons-

tiințe libere împotriva tiraniei sale spirituale : Sebastian Castellio.

*

* *

Nu ne-a rămas decît un singur portret al lui Castellio și din păcate unul mediocru. El ne arată un chip spiritualizat și grav, cu ochi sinceri — care exprimă adevărul — sub o frunte înaltă, liberă : fizionomicește nu ne spune mai mult. Nu e un portret care să-ți permită să descoperi profunzimile caracterului, totuși el dă fățiș în vileag trăsătura caracteristică a acestui om și anume : siguranța lui lăuntrică și echilibrul său ponderat. Dacă alăturăm portretele celor doi adversari, Calvin și Castellio, se evidențiază de pe acum fizicește contrastul, exprimat în urmă atît de hotărîtor pe plan intelectual și moral. Chipul Calvin e numai tensiune și energie maladiv concentrată, care se cere neapărat descărcată ; obrazul lui Castellio e blînd și exprimă seninătate răbdătoare. Flacără vie, căutătura unuia ; calmă, blajină, privirea celuilalt. Răbdarea contra nerăbdării, zelul intempestiv contra hotărîrii liniștite și persistente, fanatismul contra omeniei.

Despre tinerețea lui Castellio știm aproape tot atît de puțin ca și despre fizicul său. S-a născut în 1515, șase ani după Calvin, în ținutul de hotar dintre Elveția, Franța și Savoia. Familia lui s-a numit Chatillon sau Chataillion, poate sub domnia Savoiei și Castiglione, dar limba lui maternă trebuie să fi fost franceza, nu italiana. Curînd adevăratul său grai devine latina : la vîrsta de douăzeci de ani, Castellio își face apariția ca student la Universitatea din Lyon, însușindu-și acolo pe lîngă cunoașterea perfectă a limbilor franceză și italiană, desăvîrșita stăpînire a latinei, elinei și ebraicei. Mai tîrziu învață și germana, iar zelul și cunoștințele sale se dovedesc atît de covîrșitoare și pe celelalte tărîmuri ale științei, încît umaniștii și teologii l-au alăturat unanim celor mai mari savanți ai epocii. Mai întîi artele îl atrag pe tînărul student, care-și cîștigă existența în mod vrednic dar sărăcăcios, dînd lecții ; compune o serie de poezii și scrieri în limba

latină. Dar curînd îl stăpîneşte o patimă mai puternică decît aceea pentru trecutul mort: noile probleme ale epocii îl preocupă în mod deosebit. Umanismul clasic, dacă e să-l privim din punct de vedere istoric, n-a avut decît o perioadă scurtă de înflorire glorioasă: cele cîteva decenii între marile epoci mondiale ale Renaşterii şi Reformei. Numai în acest scurt interval de o clipă, tineretul speră că de la învierea clasicilor, de la cultura sistematizată va veni mîntuirea lumii; curînd însă li se pare celor mai pătimaşi, celor mai vrednici şi zeloşi ai acestei generaţii, că fac doar o muncă bună pentru moşnegi şi salahori de rînd, prelucrînd tot mereu din pergamente vechi pe Cicero şi Tucidide, în timp ce dinspre Germania revoluţia religioasă cuprinde milioane de suflete, asemenea unui val de foc mistuitor. Curînd se discută la toate universităţile cu mai multă însufleţire despre vechea şi noua biserică, decît despre Platon şi Aristotel, iar în locul pandectelor, profesorii şi studenţii cercetează Biblia. Aşa precum în epoci mai tîrzii tot tineretul Europei va fi cuprins de valul politic, naţional sau social, tot astfel în secolul al şaisprezecelea el e stăpînit de nestăvilita patimă de a judeca şi el, de a-şi spune şi el cuvîntul, de a pune şi el umărul, de a colabora şi el la ideile religioase ale timpului. Şi Castellio e prins de acest vîrtej. O întîmplare personală devine hotărîtoare pentru firea lui omenească. Cînd asistă pentru prima oară la Lyon la arderea unor eretici, el se cutremură pînă în adîncul sufletului, pe de o parte de cruzimea Inchiziţiei, pe de alta de atitudinea curajoasă a victimelor. Din ziua aceea a decis să trăiască şi să lupte pentru noua doctrină, în care vede libertate şi eliberare.

Bineînţeles că din clipa în care tînărul de douăzeci şi cinci de ani s-a hotărît în sinea lui pentru Reformă, viaţa lui e în primejdie în Franţa. Oriunde un stat sau un sistem înăbuşă cu forţa libertatea de gîndire, nu există decît trei căi pentru acei ce nu vor să se supună siluirii conştiinţei lor, şi anume: poţi combate deschis teroarea de stat şi să devii martir; această cale deosebit de curajoasă a împotrivirii făţişe o aleg Berguin şi Etienne Dolet,

ispășind răsvrătirea lor pe rug. Sau, pentru a păstra libertatea lăuntrică și totodată viața, te poți supune aparent, camuflînd adevăratul tău gînd — tehnica lui Erasmus și Rabelais, care sînt în raporturi exterioare pașnice cu biserica și statul, spre a trimite pe la spate săgețile otrăvitoare — acoperiți de mantia savantului sau de tichia bufonului, ferindu-se cu dibăcie de violența adversarilor, înșelînd brutalitatea cu vicleșugul, în felul lui Odiseu. Iar a treia soluție rămîne emigrarea : încercarea de a lua cu sine, teafără și nevătămată, libertatea lăuntrică din țara în care e prigonită și hulită, ducînd-o pe un alt pămînt, unde poate răsufla în voie. Castellio, fire integră, dar totodată moale, alege ca și Calvin această cale din urmă. După ce a asistat la Lyon, cu sufletul chinuit, la arderea primilor martiri protestanți, își părăsește patria, spre a deveni de acum încolo vestitorul și mediatorul doctrinei evanghelice.

Castellio pleacă la Strasbourg și anume, ca majoritatea acestor emigranți religioși „*propter Calvinum*" — de dragul lui Calvin. Căci de cînd acest băbat a cerut cu atîta curaj în prefața cărții sale „*Institutio*" toleranță și libertate de gîndire lui Francisc I, el înseamnă — deși e încă atît de tînăr — pentru tot tineretul francez crainicul și stegarul doctrinei evanghelice. De la el nădăjduiesc să învețe toate aceste victime ale aceleiași prigoane, de la el, care știe să exprime doleanțe și să precizeze țeluri, speră să capete o misiune în viață. Ca discipol adevărat — firea lui Castellio, dornică de libertate pentru toți, mai vede încă în Calvin reprezentantul libertății spirituale — Castellio pornește imediat spre casa reformatorului și locuiește timp de o săptămînă în căminul studențesc pe care l-a amenajat soția lui Calvin la Strasbourg pentru acești viitori misionari ai noii doctrine. Dar deocamdată nu poate avea legături mai strînse cu Calvin, așa cum a sperat Castellio, căci curînd după aceea maestrul e chemat de către conciliile din Worms și Hagenau. A scăpat prilejul unei prime legături. Totuși se evidențiază curînd că Sebastian Castellio, pe atunci în vîrstă de douăzeci și patru

de ani, a făcut o impresie hotărîtoare. Abia e asigurată rechemarea definitivă a lui Calvin la Geneva și tînărul savant, în urma propunerii lui Farel — dar fără îndoială cu consimțămîntul lui Calvin — e numit profesor la școala din Geneva. Anume i se conferă titlul de rector, i se dau doi profesori suplinitori care să-l ajute în opera lui și care depind de el și în plus i se mai dă obligația dorită, de a predica la biserica din Vandoeuvres, o dioceză a Genevei.

Castellio justifică pe deplin această încredere și activitatea lui didactică îi aduce și un deosebit succes literar. Căci spre a face elevilor mai atractivă învățarea limbii latine, Castellio traduce cele mai plastice episoade din Vechiul și Noul Testament sub formă de dialog latin. Curînd cărticica, socotită doar ca un mijloc de studiu pentru copiii genevezi, devine cunoscută în lumea întreagă ; în ce privește succesul ei literar și pedagogic, ea nu poate fi comparată decît cu Colocviile lui Erasmus. Și chiar după secole, cărticica e mereu retipărită ; au apărut nu mai puțin de patruzeci și șapte de ediții ; sute de mii de elevi au învățat dintr-însa bazele limbii latine clasice. Și chiar dacă n-a fost decît o operă de anexă în sensul străduințelor umaniste ale autorului, acest abecedar latin a fost totuși întîia carte datorită căreia Castellio a pășit pe primul plan intelectual al epocii sale.

Dar ambiția lui Castellio merge mai departe, decît să scrie un manual plăcut și folositor copiilor de școală. Nu s-a lăsat de umanism spre a-și irosi puterea și știința în lucruri mărunte. Acest tînăr idealist urmărește un plan înalt, care să repete și să întreacă într-un fel uriașa faptă a lui Erasmus și Luther. Vrea anume să retraducă toată Biblia în latinește și în franțuzește. Și poporul său, cel francez, să aibă parte de adevărul întreg, așa cum l-a dobîndit lumea umanistă și cea germană

prin voința creatoare a lui Erasmus și Luther. Și Castellio se apucă de această lucrare gigantică cu toată dîrzenia credinței sale tăcute. Tînărul savant — care ziua își cîștigă cu trudă pîinea sărăcăcioasă pentru el și familia lui, prin muncă prost plătită — petrece nopțile la masa de scris, spre a-și înfăptui planul său sacru, căruia îi va închina toată viața.

Însă chiar la primul pas el întîmpină rezistență dîrză. Un librar genevez s-a declarat de acord să tipărească prima parte a traducerii sale latinești a Bibliei. Dar la Geneva, Calvin e dictatorul cu puteri nelimitate în toate chestiunile spirituale și religioase. Fără aprobarea lui, fără ștampila lui cu „bun de imprimat" nu poate fi tipărită nici o carte în cuprinsul zidurilor geneveze. Dintotdeauna, cenzura este soră bună cu dictatura. Castellio se îndreaptă deci spre Calvin, un savant care se adresează altui savant, un teolog altui teolog, și-i solicită colegial acel „bun de imprimat". Firile autoritare însă văd întotdeauna în cugetători de sine stătători adversari insuportabili. Prima senzație pe care o încearcă *maître* Calvin e supărarea ; abia de-și ascunde necazul. Căci el însuși a scris prefața la o traducere franceză a Bibliei, făcută de o rudă, recunoscînd-o prin aceasta oarecum ca „vulgata", adică oficial valabilă în lumea întreagă a protestantismului. Ce „îndrăzneală" deci, din partea tînărului, să nu vrea să admită la rîndul lui cu smerenie versiunea aprobată de el, care s-a bucurat de colaborarea sa, drept unica justă, ci să-i pună alături o altă traducere, traducerea lui. Din scrisoarea adresată lui Viret, reiese lămurit cît de mult l-a indispus și l-a enervat pe Calvin „aroganța" lui Castellio : „Să auzi cum fantezia lui Sebastian al nostru : ne dă prilej să rîdem, dar și să ne înfuriem. Acum trei zile s-a înființat la mine, cerîndu-mi autorizația să publice traducerea sa din Noul Testament". Numai după nuanța de ironie ne putem închipui cît de cordial și-a primit el rivalul. Și într-adevăr Calvin termină repede cu Castellio : e gata să-i dea au-

torizaţia, dar numai cu condiţia să citească el întîi traducerea şi să îndrepte tot ce socoteşte el de cuviinţă.

Nimic nu e mai străin de caracterul lui Castellio, decît închipuirea de sine sau siguranţa de sine. Niciodată n-a socotit părerea lui în vreo chestiune drept intangibilă şi fără de prihană, iar prefaţa lui de mai tîrziu la această traducere constituie o adevărată pildă de modestie ştiinţifică şi omenească. În această prefaţă el declară sincer că n-a înţeles nici el toate pasajele din Sfînta Scriptură şi pune deci în gardă cititorul să nu se bizuie în mod absolut pe traducerea lui, căci Biblia e o carte tainică, plină de contraziceri şi ceea ce prezintă el e doar o tălmăcire, dar nicidecum o certitudine.

Dar cu oricîtă modestie şi omenie îşi judecă opera Castellio, el pune totuşi foarte sus ca om nobleţea independenţei sale personale. Conştient că, nici ca ebraist, latinist şi elenist, nici ca savant nu stă mai prejos decît Calvin, el vede pe drept cuvînt o umilire în această veleitate arogantă de cenzură, în această solicitare autoritară de „îndreptare". Într-o republică liberă, savantul lîngă savant, teologul lîngă teolog, el nu vrea să se pună cu Calvin în raporturi de elev şi dascăl, nu vrea să-şi lase tratată opera cu creionul roşu, ca o teză de şcolar. Spre a găsi o cale de mijloc şi spre a arăta lui Calvin deferenţa lui personală, Castellio îi oferă însă să-i citească manuscrisul la orice oră îi convine lui Calvin, declarîndu-se gata cu anticipaţie să primească sugestiile şi sfaturile acestuia. Dar Calvin e din principiu contra oricărei forme de conciliere. El nu vrea să sfătuiască, el vrea să poruncească. Refuză scurt şi brutal. „I-am comunicat, că chiar de mi-ar oferi o sută de coroane, eu n-aş accepta să mă leg de întîlniri la ore precise şi să discut apoi poate două ceasuri asupra unui singur cuvînt. Atunci a plecat supărat."

Spadele s-au încrucişat pentru prima oară. Calvin a simţit că Sebastian Castellio nu e dispus să i se subordoneze umil în chestiuni religioase şi spirituale ; a recunoscut, în mijlocul servilismului general, pe veşnicul

adversar al oricărei dictaturi, pe omul independent. Şi din acea clipă Calvin e hotărît să înlăture cu prima ocazie din slujbă şi pe cît cu putinţă şi din Geneva pe acest om, care nu e dispus să-i slujească lui, ci doar propriei sale conştiinţe.

*
* *

Cel ce caută un pretext va şti să-l găsească oricînd. Calvin nu trebuie să aştepte mult. Castellio, care nu-şi poate întreţine numeroasa familie din salariul foarte modest, acordat unui învăţător, tinde să ocupe slujba de predicator al cuvîntului Domnului, pentru care simte mai multă tragere de inimă şi care este şi mai bine retribuită. Din ceasul în care el a părăsit Lyonul, acesta i-a fost scopul vieţii : să devină slujitor şi vestitor al doctrinei evanghelice ; de luni de zile distinsul teolog predică la biserica din Vandoeuvres, fără ca în oraşul puritan să se fi ridicat vreo obiecţie, cît de mică ; nu există altul mai îndrituit să ceară primirea în sînul preoţimii. Şi într-adevăr, candidatura lui Castellio se bucură de aprobarea unanimă a Consiliului, iar în 15 decembrie 1543 se hotărăşte : „Avînd în vedere că Sebastian este un bărbat doct şi foarte apt să slujească biserica, se ordonă prin aceasta numirea lui în slujba ecleziei".

Dar Consiliul n-a socotit cu Calvin. Cum ? Fără să-l fi consultat în prealabil cu smerenie, Consiliul a ordonat să confere demnitatea de preot lui Castellio, făcîndu-l prin aceasta membru în Consistoriul său ? Acest Castellio, care poate să-i devină incomod prin spiritul său de independenţă lăuntrică ! Imediat Calvin protestează contra numirii lui Castellio, motivînd gestul său anticolegial cu următoarele cuvinte, destul de nebuloase, într-o scrisoare adresată lui Farel : „Există motive importante care împiedică numirea lui... E drept că în faţa Consiliului am făcut doar aluzii la aceste motive şi nu le-am dat în vileag, dar totodată m-am împotrivit oricărei suspiciuni neîntemeiate, spre a-i păstra integritatea numelui. Tendinţa mea este să-l cruţ".

*
* *

Citind aceste cuvinte misterioase sîntem cuprinși de o bănuială supărătoare. Nu sună ele oare ca și cum într-adevăr Castellio s-ar fi făcut vinovat de vreo mîrșăvie, care-l pune în imposibilitate să-și însușească demnitatea de preot, că are vreo tară, pe care Calvin o acoperă cu mantia toleranței creștine, spre a-l cruța? Ce delict a putut oare săvîrși acest savant respectat, delict pe care generosul Calvin îl trece sub tăcere? Și-a însușit bani străini, a abuzat de vreo femeie? Purtarea lui fără de prihană, de care se știe în tot orașul, firea lui integră să fi cunoscut totuși aberații secrete? Dar cu lipsă intenționată de precizie Calvin lasă să plutească asupra lui Castellio bănuiala vagă și nimic nu e mai fatal pentru onoarea și faima unui om decît duplicitatea „cruțătoare".

Însă Sebastian Castellio nu vrea să fie cruțat. Se simte cu conștiința curată, împăcată și de îndată ce află că *maître* Calvin e acela care vrea să-i zădărnicească pe ocolite numirea, el pășește în arenă, cerînd ca *maître* Calvin să declare în fața Consiliului, din ce motive urmează să i se refuze postul de preot. Acum Calvin e nevoit să dea cărțile pe față și să expună misteriosul delict al lui Castellio; în sfîrșit e dată în vileag crima tăinuită cu atîta delicatețe sufletească de Calvin: Castellio — ce cumplită aberație! — nu e întocmai de părerea lui Calvin în interpretarea teologică a două texte din Biblie, lipsite de importanță. Întîi și-a exprimat opinia că — și desigur că toți teologii sînt de partea lui, fie c-o spun cu glas tare, fie că o șoptesc — *Cîntarea Cîntărilor* a lui Solomon nu este o operă religioasă, ci profană; imnul către Sulamita, ai cărei sîni saltă ca două tinere căprioare pe pajiște, constituie o poezie de dragoste pur lumească și nicidecum o preamărire a bisericii. La fel de neînsemnată e și a doua „aberație": Castellio găsește alt tîlc coborîrii în iad a lui Christos, decît Calvin.

Se dovedește așadar foarte măruntă și fără importanță teribila crimă a lui Castellio „tăinuită cu generozitate“ din pricina căreia urmează să i se refuze demnitatea de preot. Însă — și iată ce este hotăritor — pentru un Calvin nu există lucruri neînsemnate și mărunte în cuprinsul doctrinei. Pentru spiritul său metodic care tinde la deplina unitate și la desăvîrșita autoritate a noii biserici, cea mai mică deviație este tot atît de primejdioasă ca și cea mai mare aberație. El vrea ca fiecare piatră și fiecare pietricică din clădirea lui logică, grandios întocmită, să fie de neurnit din locul ei ; ca și în viața politică, ca și în moravuri și justiție, oricare formă de libertate i se pare intolerabilă și în sens religios. Dacă e să dăinuiască biserica lui, ea trebuie să rămînă autoritară din temelie și pînă la cel mai mic ornament, iar cine nu-i recunoaște acest principiu călăuzitor, cine încearcă să gîndească el însuși în sens liberal, pentru acela nu se găsește nici un loc în statul său.

E deci zadarnică, din capul locului, măsura prin care Consiliul solicită pe Calvin și Castellio să discute în public, pentru a aplana diferendul. Căci — trebuie s-o repetăm mereu — Calvin vrea exclusiv să învețe pe alții, dar nicidecum să învețe el de la alții, sau să se lase convertit de ei. El nu discută cu nimeni niciodată, el dictează. Chiar de la începutul „disputei“, el cere deci lui Castellio „să se convertească la părerea noastră“ și-l pune în gardă „să se încreadă în propria lui judecată“, procedînd prin aceasta întocmai în spiritul concepției sale despre unitatea și autoritatea necesară a bisericii. Dar și Castellio rămîne credincios sieși. Libertatea de conștiință este pentru Castellio cel mai prețios bun sufletesc și pentru această libertate e decis să plătească orice preț lumesc. Știe precis, că n-are decît să se supună lui Calvin în aceste două amănunte fără importanță și imediat i-ar fi asigurată slujba de la Consistoriu, bine retribuită. Dar Castellio, incoruptibil în independența lui, răspunde că nu poate promite ceva ce nu se simte în stare să împlinească fără să-și calce pe conștiință. Disputa a rămas deci fără rezultat.

Doi bărbați stau față în față, dar de fapt sînt două concepții ; Reforma liberală, care cere pentru oricine libertate de gîndire în chestiuni religioase, și cea ortodoxă ; cu drept cuvînt Calvin poate scrie despre Castellio, după ce a dat greș explicația : „E un om care, pe cît pot judeca după discuțiile noastre, are asemenea idei despre mine, încît e greu să presupui că s-ar putea ajunge vreodată la o înțelegere între noi doi".

* * *

Dar ce fel de idei sînt acestea, pe care le are Castellio despre Calvin ? Calvin le divulgă el însuși, scriind : „Sebastian și-a băgat în cap că năzuința mea este să fiu stăpîn". Într-adevăr, nici că se poate să exprimi mai just situația. Castellio a recunoscut după scurtă vreme, ceea ce vor recunoaște ceilalți în curînd, că *maître* Calvin, conform firii sale autocrate, e hotărît să nu tolereze decît o singură opinie la Geneva, opinia lui, și că a trăi în domeniul său spiritual nu e cu putință decît atunci cînd te supui cu slugărnicie fiecărei buchi a doctrinei sale, așa cum procedează de Beze și alți imitatori. Dar Castellio nu vrea să respire acest aer de temniță a tiraniei spirituale. Nu pentru asta a fugit el de inchiziția catolicilor din Franța, ca să se supună unei supravegheri protestante a conștiinței ; n-a abjurat vechea dogmă spre a deveni sluga unei dogme noi. Pentru dînsul Evanghelia nu este numai o carte de legi, rigidă și severă, ci o pildă etică, pe care fiecare s-o retrăiască smerit în sine și fiecare după felul lui, fără ca pentru aceasta să susțină că el numai el deține cheia adevărului. O amărăciune dîrză sugrumă sufletul acestui om liber, care e nevoit să vadă cu cîtă aroganță și morgă tălmăcesc la Geneva preoții noi numiți cuvîntul Domnului, ca și cum ei ar fi singurii care l-ar putea înțelege ; e cuprins de mînie împotriva acestor oameni trufași, care se laudă mereu cu menirea lor sacră și vorbesc de toți ceilalți ca de niște păcătoși

nemernici. Iar cînd într-o adunare publică se comentează într-un rînd cuvîntul Apostolului : „Trebuie să ne dovedim întru toate printr-o mare răbdare trimiși ai Domnului". Castellio se ridică pe neașteptate și adresîndu-se „trimișilor Domnului" le propune să se scruteze odată pe ei înșiși, în loc să-i cerceteze, să-i pedepsească și să-i judece mereu pe ceilalți. Textul acestei agresiuni a lui Castellio nu-l cunoaștem, din nefericire, decît așa cum ni-l redă Calvin (care n-a avut niciodată scrupule să schimbe ceva, cînd era vorba de un adversar). Dar chiar și din relatarea lui tendențioasă reiese că Sebastian Castellio s-a gîndit și la el însuși în această mărturisire a deficienței generale, căci el spunea clar : „Paulus era un slujitor al Domnului, noi însă ne slujim pe noi înșine : el era răbdător, noi sîntem foarte nerăbdători. El a suferit nedreptăți de la alții, noi însă urmărim oameni nevinovați".

Calvin, care era și el de față la acea întrunire, pare să fi fost surprins complet nepregătit de atacul lui Castellio. Un polemist pătimaș și sanguin, un Luther ar fi sărit în sus și ar fi dat o replică aprinsă ; un Erasm, un umanist, ar fi dezvoltat o dispută doctă și calmă. Calvin însă e în primul rînd realist, om al tacticii și al practicii, care știe să-și țină temperamentul în frîu. Simte ce efect puternic au avut cuvintele lui Costellio asupra mulțimii și că n-ar proceda cuminte, împotrivindu-i-se acum. Rămîne deci mut și buzele lui încleștate se încleștează și mai mult. „Am tăcut pentru moment, își scuză mai tîrziu ciudata rezervă, dar numai spre a nu încinge o discuție violentă în fața unui public străin, atît de numeros." Va aduce el oare discuția mai tîrziu, în cerc restrîns ? Va sta de vorbă cu Castellio ca de la bărbat la bărbat, opunînd o concepție alteia ? Îl va chema în fața Consistoriului, îl va solicita să spună nume și fapte în locul învinuirilor generale pe care le-a rostit ? Nicidecum. Orice lealitate pe tărîm politic i-a fost întotdeauna străină lui Calvin. Pentru el orice încercare de critică nu constituie numai o divergență de părere teoretică, ci un

delict de stat, o crimă. Crimele însă se judecă în fața instanțelor lumești. Acolo și nu în fața Consistoriului, îl tîrăște pe Castellia, transformînd o discuție morală într-o procedură disciplinară. Plîngerea lui adresată Consiliului Municipal al orașului Geneva glăsuiește : „Castellio a jignit prestigiul preoțimii".

Consiliul nu se adună prea bucuros. Nu prea îi plac aceste certuri preoțești, ba se pare chiar că autoritatea laică nici n-a văzut cu ochi prea răi faptul, că s-a găsit în sfîrșit cineva care să vorbească fățiș și energic împotriva trufiei Consistoriului. Mai întîi consilierii amînă hotărîrea multă vreme, iar în cele din urmă sentința lor e în doi peri. Castellio e dojenit verbal, dar nu e nici pedepsit, nici concediat, numai activitatea lui de predicator la Vandoeuvres e deocamdată suspendată.

Dojana e blajină și Castellio ar putea să se declare mulțumit. Dar în sinea lui el a luat hotărîrea. Din nou i se confirmă că alături de o fire atît de tiranică, cum e Calvin, nu e loc la Geneva pentru un om liber. Cere deci Consiliului să-i admită demisia. Dar de la acest prim conflict a învățat să cunoască îndeajuns tactica adversarilor săi, pentru a ști că oamenii de partid folosesc adevărul întotdeauna cum le convine lor, dacă e ca acest adevăr să slujească partidului ; pe bună dreptate, el prevede că renunțarea lui liberă și bărbătească la slujbă și onoruri va fi ulterior mincinos desfigurată, în sensul că și-ar fi pierdut postul din motive infamante. Prin urmare, înainte de a părăsi Geneva, Castellio cere o dovadă scrisă a acelei întîmplări. Calvin se vede, așadar nevoit să iscălească cu propria lui mînă (și azi mai poate fi văzut documentul în biblioteca de la Basel), că numai de aceea n-a fost numit Castellio în slujba de preot, pentru că existaseră divergențe de păreri în două chestiuni teologice, răzlețe. Și textual scrie mai departe în acel document : „Pentru ca nimeni să nu interpreteze că plecarea lui Sebastian Castellio ar rezulta din vreo altă pricină, confirmăm prin aceasta că el și-a dat de bună voie *(sponte)* demisia din postul de profesor, pe care l-a ocu-

pat în așa fel, încît l-am fi socotit vrednic să facă parte din preoțime. Dacă totuși n-a fost primit, refuzul nu se datorește cîtuși de puțin vreunei prihane în purtarea lui, ci numai motivului expus mai sus".

*

* *

Înlăturarea din Geneva a singurului savant la nivelul său intelectual înseamnă o victorie pentru despotismul lui Calvin, dar de fapt o victorie à la Pyrrhus. Căci în cercurile cele mai largi, plecarea veneratului savant e regretată ca o pierdere grea. Se declară în public că i s-a făcut o nedreptate lui *maître* Castellio de către Calvin și în tot cuprinsul umanismului e dovedit prin acea întîmplare, că *maître* Calvin nu tolerează la Geneva decît imitatori slugarnici ; după două secole, Voltaire va cita oprimarea lui Castellio drept mărturie decisivă pentru spiritul tiranic al lui Calvin. „Îl putem judeca după prigoanele la care l-a supus pe Castellio — un savant mult mai mare decît el — și pe care gelozia lui Calvin l-a izgonit din Geneva."

Calvin însă are o piele sensibilă, suprasensibilă chiar, pentru mustrări. Simte imediat nemulțumirea generală provocată de înlăturarea lui Castellio. Abia și-a ajuns scopul — să-l știe pe acest singur om independent, de vază, izgonit din Geneva — și-l apasă grija, să nu-l facă poporul pe el vinovat de faptul că Sebastian Castellio colindă acum lumea, complet lipsit de mijloace. Și de fapt hotărîrea lui Castellio fusese disperată. Adversar fățiș al protestantului cu cea mai mare putere politică, nu se poate aștepta să capete curînd o slujbă în biserica reformată din Elveția ; decizia lui nesocotită l-a aruncat în cea mai neagră mizerie. Ca un milog, ca un cerșetor străbate ulițele fostul rector al școlii reformate din Geneva, mergînd din casă în casă și Calvin e destul de clarvăzător ca să-și dea seama că starea de mizerie notorie a unui rival înlăturat e menită să-i creeze mari neajunsuri. De aceea caută să clădească prigonitului

punţi de aur — de vreme ce nu-l mai inoportunează prin prezenţa lui. Cu un deosebit zel el scrie prietenilor săi scrisori peste scrisori ca să se dezvinovăţească ; în unele arată, cît de mult se străduieşte să găsească o slujbă sărmanului Castellio, lipsit de mijloace (care n-a sărăcit decît din vina lui). „Aş dori să fie primit undeva, iar eu din parte-mi aş sprijini instalarea lui în vreo slujbă." Dar Castellio nu primeşte să i se pună lacăt la gură, cum speră Calvin. El povesteşte peste tot, deschis, că a trebuit să părăsească Geneva din cauza tiraniei lui Calvin şi cu aceasta îl loveşte în slăbiciunea lui — căci niciodată n-a admis Calvin făţiş puterea sa dictatorială, ci a ţinut să fie considerat întotdeauna doar ca servitorul cel mai modest şi cel mai umil al grelei sale misiuni. Imediat se schimbă tonul scrisorilor ; a dispărut orice urmă de compătimire pentru Castellio. „De-ai şti, se tînguie el către un prieten, cum latră împotriva mea acest cîine — vorbesc de Sebastian. El povesteşte că a fost izgonit din slujbă numai prin tirania mea, ca să fiu eu singur stăpîn." În răstimp de cîteva luni, acelaşi om despre care Calvin a scris, sub proprie semnătură, că e absolut demn să ocupe slujba sfîntă de servitor al Domnului, a devenit pentru acelaşi Calvin o *„bestia"*, un *„chien"*, numai pentru că a preferat să îndure sărăcia neagră decît să se lase cumpărat şi potolit cu sinecure.

*
* *

Această eroică sărăcie benevolă, aleasă de Castellio, a stîrnit admiraţie şi la contemporanii săi. Montaigne scrie cît de regretabil e că un bărbat cu meritele lui Castellio a trebuit să sufere asemenea lipsuri şi că desigur s-ar fi găsit mulţi care să-i vină în ajutor, dacă ar fi ştiut-o din timp. Dar, de fapt, oamenii nu se arată cîtuşi de puţin dispuşi să-l scutească pe Castellio de mizerie. Vor trece ani şi ani pînă ce izgonitul de la Geneva îşi va cuceri o situaţie care să corespundă cît de cît culturii sale şi superiorităţii sale etice. Deocamdată nu e chemat

la nici o universitate, nu i se oferă nici o catedră, nici un post de preot; orașele elvețiene depind politicește în prea mare măsură de Calvin, pentru ca vreunul din ele să îndrăznească să dea o slujbă potrivnicului dictatorului de la Geneva. Cu greu, Castellio găsește în cele din urmă o bucată de pîine la tipografia lui Oporin la Basel, unde lucrează în calitate de corector. Dar lucrul sporadic nu e suficient pentru a hrăni soția și copiii; de acea el trebuie să mai adune banii necesari spre a astîmpăra foamea celor șase sau opt guri, dînd lecții particulare. Mulți ani va mai trebui să îndure nespusa și meschina mizerie cotidiană, care pune cătușe sufletului și înăbușă forțele, pînă cînd, în cele din urmă, Universitatea găsește de cuviință să confere acestui savant de o cultură universală, măcar postul de lector pentru limba elină. Dar nici această slujbă, mai mult onorabilă decît rentabilă, nu-i dăruiește lui Castellio eliberarea de sub jugul veșnic; în tot cursul vieții, marele savant, socotit de unii chiar cel mai mare savant al epocii, va trebui să roboteascā asemenea unui salahor. Sapă cu mîna lui pămîntul din jurul căsuței sale periferice de la Basel și, deoarece munca de peste zi nu e suficient retribuită, ca să-și poată întreține familia, Castellio se chinuiește nopți întregi să facă corecturi, să refacă texte străine, să traducă din toate limbile; sînt mii și mii de pagini pe care le-a scris, tălmăcind pentru editorii din Basel, de dragul unei bucăți de pîine, din elină, ebraică, latină, italiană, germană. Dar privațiunile pe care e nevoit să le îndure ani de zile nu vor putea să-i submineze decît trupul neputincios, niciodată însă independența și fermitatea sufletului său mîndru. Căci în toiul muncii pentru existență, Castellio nu uită nicidecum adevărata lui misiune. Lucrează mai departe, neclintit, la opera vieții sale, la traducerea Bibliei în limba latină și franceză; printre picături mai scrie broșuri polemice, comentarii și dialoguri; nu e zi, nu e noapte în care Castellio să nu fi muncit; niciodată acest veșnic hamal n-a cunoscut plăcerea călătoriei, harul destinderii, nici recompensa sen-

zuală a marii faime sau a bogăţiei. Dar acest spirit liber preferă să devină servitorul sărăciei eterne, mai bine trădează somnul nopţilor decît conştiinţa lui independentă — pildă strălucită acelor eroi tăinuiţi ai spiritului, care nevăzuţi de lume duc şi în bezna uitării lupta pentru cauza lor cea mai sfîntă : pentru intangibilitatea cuvîntului, pentru dreptul neclintit de a avea o opinie şi o concepţie proprii.

Încă n-a început duelul propriu-zis între Castellio şi Calvin. Dar doi oameni, două idei s-au privit faţă în faţă şi s-au recunoscut drept potrivnici neîmpăcaţi.

Devenise imposibil pentru amîndoi să mai convieţuiască încă un ceas în acelaşi oraş, în acelaşi spaţiu ; dar, deşi definitiv despărţiţi, unul la Basel, celălalt la Geneva, ei se observă reciproc cu atenţie. Castellio nu-l uită pe Calvin şi Calvin nu-l uită pe Castellio ; iar tăcerea lor e doar o aşteptare : să cadă cuvîntul hotărîtor. Contraste de felul acesta lăuntric, care nu sînt numai divergenţe de opinii, ci vrăjmăşia de veci între două concepţii, nu pot menţine o pace durabilă ; niciodată libertatea spirituală nu se poate simţi împlinită la umbra unei dictaturi, niciodată o dictatură nu se poate dezvolta nestînjenit, cît timp se mai află în cuprinsul hotarelor ei, dîrz şi neclintit, un singur om independent. Dar întotdeauna e nevoie de un motiv, spre a face să izbucnească tensiunile latente. Abia cînd Calvin aprinde rugul lui Servet va ţîşni, asemenea unei jerbe de foc, cuvîntul de acuzare de pe buzele lui Castellio. Abia cînd Calvin va declara război oricărei conştiinţe libere, Castellio va porni campania lui pe viaţă şi pe moarte, în numele conştiinţei.

CAZUL SERVET

Se întîmplă uneori, în curs de veacuri, ca istoria să aleagă din masele de milioane ale omenirii o figură răzleață, spre a întruchipa într-însa în mod plastic o dispută cu privire la diversele concepții despre lume și viață. Un asemenea om nu trebuie să fie întotdeauna un geniu deosebit. Adesea destinul se mulțumește să ia un nume oarecare din mulțime, spre a-l întipări profund în memoria urmașilor. Astfel a devenit și Miguel Servet o personalitate memorabilă, nu datorită geniului său extraordinar, ci doar prin sfîrșitul său cumplit. În acest om ciudat vedem un amestec de talente multilaterale, dar neorînduite ; o inteligență vie, curioasă, încăpățînată, dar fără continuitate, săltînd de la o problemă la alta, o voință pură de adevăr, dar inaptă pentru limpezimea creatoare. Acest spirit fanatic nu se adaptează temeinic nici unei științe, deși se introduce în fiecare : e franctiror și în filosofie și în medicină și în teologie, uluind uneori prin observații îndrăznețe, indispunînd alteori prin șarlatanii frivole. Într-un rînd, ce-i drept, lucește în cartea vestirilor sale profetice o reflecție cu adevărat îndrumătoare : o descoperire medicală privitoare la circulația sîngelui. Dar Servet nu se gîndește să dezvolte în mod sistematic sau să adîncească științific descoperirea lui ; asemenea unui fulger pretimpuriu, se stinge scîn-

teia genială ţişnită din zidul întunecat al secolului său. E multă forţă spirituală în acest drumeţ stingher; dar un spirit puternic nu poate deveni creator decît cînd are un scop bine definiti şi posedă totodată necontenita străduinţă lăuntrică de a-l atinge.

S-a tot spus şi repetat, că în fiecare spaniol există un dram de donchihotism; e ceea ce ne izbeşte mai cu seamă la Miguel Servet. Nu numai ca înfăţişare aragonezul — slab, palid, cu bărbia împodobită de un barbişon — aduce cu eroul deşirat şi osos de la Mancha; e şi el mistuit de aceeaşi patimă lăuntrică, măreaţă şi totodată grotescă, de a lupta pentru absurd şi de a porni cu avînt idealist, însă orbit de furie, împotriva tuturor piedicilor realităţii — izbindu-se de ele. Cu desăvîrşire lipsit de simţ autocritic, descoperind sau susţinînd în permanenţă ceva, acest cavaler rătăcior al teologiei purcede călare contra tuturor bastioanelor şi morilor de vînt ale epocii. Numai aventura îl imboldeşte, îl atrage numai ceea ce-i absurd, lăturalnic, primejdios. Spirit arţăgos şi combativ, el luptă cu toţi cei ce susţin că dreptatea e de partea lor, însă fără să se lege de vreun partid, fără să facă parte din vreun clan, mereu stingher, un tip plin de fantezie şi un chip fantastic — deci o figură excentrică, cum întîlneşti numai o dată.

Cel ce stă în permanenţă singur, supraestimîndu-se atît de mult, se va pune în mod fatal rău cu toată lumea. Aproape de aceeaşi vîrstă cu Calvin, copilandrul Servet a şi suferit prima ciocnire cu lumea din jur; la cincisprezece ani se vede silit să se refugieze din Aragon la Toulouse, ca să scape de inchiziţie; acolo îşi va continua studiile. De la universitate, preotul căruia i se spovedea împăratul Carol Quintul, îl ia cu dînsul ca secretar în Italia şi mai tîrziu la congresul de la Augsburg. Acolo tînărul umanist e şi el cuprins, ca toţi contemporanii săi, de patima politică a epocii pentru marile probleme religioase şi pentru divergenţele bisericeşti. Spiritul său neliniştit începe să fremete la polemica între doctrina veche şi cea nouă, polemică de o însemnătate

istorică mondială. Acolo unde polemizează toată lumea, vrea să polemizeze şi el; unde toţi vor să reformeze biserica, vrea s-o reformeze şi el; şi, cu radicalismul tinereţii, junele aprig socoate toate dezicerile de la vechea biserică mult prea sfioase, prea nehotărîte. Pînă şi Luther, Zwingli şi Calvin, aceşti inovatori îndrăzneţi, nu i se par îndeajuns de revoluţionari în purificarea Evangheliei, de vreme ce ei preiau în doctrina lor dogma Sfintei Treimi. Servet însă, cu intransigenţa celor douăzeci de ani ai săi, declară Conciliul de la Niceea nevalabil, iar dogma despre cele trei ipostaze veşnice inconciliabilă cu unitatea fiinţei divine.

O asemenea concepţie radicală n-ar atrage în mod deosebit atenţia într-o epocă atît de surescitată din punct de vedere religios. Întotdeauna cînd încep să se clatine toate valorile şi toate legile, fiecare îşi caută dreptul de a gîndi independent şi fără să fie legat de tradiţie. Dar din nenorocire pentru el, Servet preia de la toţi teologii porniţi pe ceartă nu numai plăcerea de a discuta, dar şi însuşirea lor cea mai rea, fanatismul încăpăţînării lor. Căci imediat adolescentul de douăzeci de ani vrea să dovedească conducătorilor Reformei că ei ar fi reformat biserica în mod absolut insuficient şi că numai el, Miguel Servet, deţine adevărul. Vizitează cu nerăbdare pe marii savanţi ai epocii, la Strasbourg pe Martin Bucer şi Capito, la Basel pe Oecolampadius, spre a-i solicita să desfiinţeze cît mai neîntîrziat din biserica evanghelică dogma „eronată“ a Trinităţii. Ne putem lesne închipui indignarea acelor preoţi şi profesori maturi, veneraţi, pomenindu-se în casă cu acel student spaniol imberb care le pretinde, cu tot neastîmpărul unui temperament năvalnic şi chiar isteric, să răstoarne toate concepţiile lor şi să se alieze, docili, tezei sale radicale. Ei îşi fac cruce în faţa acestui eretic impetuos, ca şi cum Satana în persoană le-ar fi trimis un frate din iad. Oecolampadius îl alungă în stradă, ca pe un cîine, numindu-l: „Jidan, turc, blasfemator şi posedat de diavol“. Bucer îl stigmatizează de amvon ca sluga Necuratului, iar Zwingli

pune în gardă toată lumea contra acestui „nelegiuit hispaniol, a cărui doctrină falsă și rea vrea să desființeze întreaga noastră religie creștină".

Dar după cum cavalerul de la Mancha nu s-a lăsat descurajat în peregrinarea lui nici prin ocară, nici prin bătaie, tot atît de puțin concetățeanul său teolog se va lăsa zdruncinat în lupta lui prin argumente sau eșecuri. Dacă nu-l înțeleg conducătorii, dacă înțelepții la mesele lor de studiu nu vor să-l audă, atunci lupta trebuie dusă în public ; întreaga lume creștină să-i citească argumentele și dovezile tipărite în volum. În vîrstă de douăzeci și doi de ani, Servet adună ultimii săi bani și dă la tipar tezele sale, la Hagenau. Acum furtuna se dezlănțuie fățiș împotriva lui. Bucer declară de la amvon, nici mai mult nici mai puțin, că păcătosul merită „să i se smulgă măruntaiele de viu din trup" și, în tot cercul protestantismului, Servet trece din acel ceas drept trimisul ales de însuși Satana.

Bineînțeles că pentru un bărbat care ia o atitudine atît de provocatoare împotriva lumii întregi, care declară deopotrivă de eretice și doctrina catolică și cea protestantă, nu mai există popas liniștit, nu mai există casă, nici cămin în întreaga Europă creștină. De cînd Miguel Servet s-a făcut vinovat prin cartea lui de „erezie ariană", omul care poartă acest nume e mai prigonit și mai primejduit decît o fiară. Nu există decît o singură scăpare pentru el : să dispară fără urme, să se facă nevăzut și de negăsit, să-și smulgă numele de pe el ca un veșmînt în flăcări. Drept Michel de Villeneuve proscrisul se înpoiază în Franța, și sub acest pseudonim se angajează corector la un tipograf din Lyon. Facultatea lui de adaptare la alt mediu — foarte pronunțată dar diletantă — găsește curînd și în acest mediu imbolduri noi și posibilități de polemică. Făcînd corectura geografiei lui Ptolomeu, Servet se pomenește peste noapte geograf și compune o prefață amănunțită la acea operă. Corectînd cărți medicale, spiritul său veșnic în mișcare își face educația pe tărîm medical ; după scurtă vreme el ia cît

se poate de înserios studiul terapeuticii ; pleacă la Paris spre a urma acolo studiile medicale și lucrează împreună cu Vesalius ca preparator la prelegerile de anatomie. Dar iarăși, ca mai înainte în domeniul teologiei, acest om nerăbdător, fără să-și fi terminat complet studiile și probabil fără să fi dobîndit titlul de doctor, vrea să dăscălească și să întreacă pe toți ceilalți. Anunță cu îndrăzneală la Școala de Medicină din Paris cursuri despre matematici, meteorologie, astronomie și astrologie ; dar această combinație a științei aștrilor cu terapeutica precum și unele din șarlataniile lui indispun medicii ; Servet-Villanovus intră în conflict cu autoritățile și în cele din urmă e acuzat în public în fața parlamentului, că face abuzuri grave cu astrologia, știință condamnată de legile divine și cetățenești. Servet se salvează iarăși, făcîndu-se grabnic nevăzut. Peste noapte a dispărut din Paris docentul Villanovus, precum dispăruse odinioară teologul Servet din Germania. Multă vreme nu se mai aude nimic despre el. Iar cînd reapare poartă iarăși altă mască : cine ar putea bănui că noul medic curant al arhiepiscopului Paulmier din Viena, acest catolic evlavios, care se duce regulat duminica la slujbă, ar fi un eretic proscris și un șarlatan condamnat de parlament ? E drept, Michel de Villeneuve se ferește să răspîndească la Viena teze eretice. Are o atitudine absolut rezervată și modestă, vizitează și vindecă mulți bolnavi, cîștigă parale bune, iar cetățenii de treabă din Viena ridică cu respect și fără umbră de suspiciune pălăria, cînd trece pe lîngă ei medicul Eminenței Sale Arhiepiscopale, Monsieur le docteur Michel de Villeneuve : Ce om nobil, cucernic, savant și modest !

*
* *

Dar în realitate, în acest bărbat de o ambiție pătimașă n-a murit cîtuși de puțin ereticul ; în adîncul sufletului lui Servet trăiește dîrz vechiul spirit neliniștit de cercetare. Dacă a pus odată un gînd stăpînire pe un om, dacă

îl obsedează pînă în ultima fibră a gîndirii şi a simţirii sale, atunci se produce într-însul o neîncetată febră lăuntrică. Un gînd viu nu vrea niciodată să trăiască şi să piară într-o singură fiinţă muritoare ; el cere spaţiu, lume, libertate. De aceea bate pentru orice gînditor ceasul, în care ideea lui vitală dă să năvălească dinlăuntru în afară, asemenea unei aşchii dintr-un deget infectat de puroi, asemenea pruncului din trupul matern, asemenea fructului pîrguit din coajă. Un om înzestrat cu patima şi trufia unui Servet nu va răbda în cele din urmă să gîndească el singur ideea lui vitală ; în mod irezistibil va trebui să ceară ca în sfîrşit lumea toată s-o împărtăşească alături de el. Ca şi înainte, e pentru el un supliciu zilnic să asculte cum conducătorii evanghelici vestesc dogma — falsă, după el — a botezului copiilor şi a Sfintei Treimi, cum creştinătatea tot mai e pîngărită cu aceste erori „anticreştineşti". Nu e oare totuşi de datoria lui să iasă în sfîrşit în arenă şi să aducă lumii întregi vestea despre adevăratul crez ? Grozav trebuie să-l fi apăsat pe Servet anii de tăcere impusă. Pe de o parte clocoteşte într-însul cuvîntul nerostit, pe de alta trebuie să încleşteze buzele, ca proscris camuflat. În această situaţie chinuitoare, Servet încearcă în cele din urmă — şi-i înţelegem dorinţa — să găsească un tovarăş de idei în depărtare, cu care să poată duce o discuţie intelectuală ; neîndrăznind să vorbească cu cineva acasă despre problemele ce-l preocupă, îşi exprimă convingerile teologice în cuvîntul epistolar.

Din nenorocire, cel căruia îi acordă orbeşte toată încrederea este tocmai Calvin. Tocmai la acest inovator atît de radical şi de îndrăzneţ al doctrinei evanghelice, Servet nădăjduieşte să găsească înţelegere pentru o tălmăcire şi mai aspră şi mai îndrăzneaţă a Sfintei Scripturi : poate că cu aceasta nu face decît să reînnoiască o discuţie verbală, care a avut loc pe vremuri între ei. Căci încă în timpul studiilor universitare s-au întîlnit cei doi, odată, la Paris ; dar abia după ani de zile, cînd Calvin e deja stăpînul Genevei iar Michel de Villeneuve medicul curant al arhiepiscopului din Viena, începe — prin mij-

locirea unui librar din Lyon — o corespondență între Calvin și Servet. Inițiativa pornește de la Servet. El se adresează lui Calvin cu o insistență atît de tenace, încît ea nu poate fi ignorată și spre a cîștiga pe marele teoretician al Reformei pentru lupta sa împotriva dogmei Trinității, îi trimite scrisori după scrisori. Mai întîi Calvin răspunde numai doctrinar; se simte dator să povățuiască pe cei rătăciți și să readucă pe cei împrăștiați în sînul bisericii adevărate; de aceea caută să explice lui Servet erorile sale; dar în cele din urmă e mîniat atît de teza eretică în sine cît și de tonul arogant în care o expune corespondentul său. Să scrii unei firi atît de autoritare cum e Calvin, care se îmbolnăvește de fiere la cea mai mică obiecție cu privire la cel mai mic fleac: — „Te-am avertizat adesea că te afli pe o cale greșită aprobînd deosebirile monstruoase dintre cele trei esențe divine“ — ar fi de ajuns atît ca să iriți la culme un asemenea adversar periculos. Dar dacă Servet în cele din urmă trimite autorului cu celebritate mondială, un exemplar al operei sale *Institutio religionis Christianae*, pe care a însemnat la margine, ca un dascăl, presupusele greșeli ale elevului, atunci ne putem lesne închipui în ce dispoziție primește stăpînul Genevei lecția teologului diletant. „Servet se dă la cărțile mele și le mînjește cu adnotații jignitoare, asemenea unui cîine, care mușcă și roade un pietroi“ scrie Calvin disprețuitor prietenului său Farel. De ce să pierzi timp și să duci o dispută cu un asemenea zăpăcit? Înlătură argumentele lui Servet, dîndu-le cu piciorul. „Nu acord cuvintelor acestui individ o atenție mai mare decît zbierătului unui măgar.“

Dar nefericitul Don Quijote, în loc să simtă din timp în ce cuirasă de fier — a siguranței de sine — izbește cu lancea lui subțire, nu cedează. Tocmai pe acest om, unicul care nu vrea să știe de el, pe acesta rîvnește să-l cîștige cu orice preț pentru ideea lui și nu se dă bătut; parc-ar fi fost posedat cu adevărat de un demon, de un „Sathan“, cum scrie Calvin. În loc să se ferească de Calvin, ca de cel mai cumplit adversar, îi mai trimite frag-

mente din manuscrisul încă nepublicat al operei sale teologice. Dacă era menit conținutul să-l irite pe Calvin, cu atît mai mult titlul cărții ! Căci Servet își intitulează opera de mărturisire a credinței *„Christianismi Restitutio"*, spre a accentua față de lumea întreagă că e necesar să opui volumului *„Institutio"* al lui Calvin o *„Restitutio"*. Mania patologică de convertire a acestui adversar și stăruința lui grotească întrec măsura pentru Calvin. Comunică librarului Frellon, care a mijlocit pînă atunci corespondența, că are altceva de făcut decît să-și piardă vremea cu un asemenea netot înfumurat. Totodată însă scrie și prietenului său Farel aceste cuvinte ce vor căpăta mai tîrziu o greutate cumplită : „Servet mi-a scris deunăzi și a adăugat scrisorii un volum gros al elucubrațiilor sale, susținînd cu aroganță neînchipuită că voi citi acolo lucruri uimitoare. El se declară gata să vină încoace, dacă doresc. Dar eu nu vreau să-l încurajez. Căci de ar veni, întrucît mai am oarecare influență în acest oraș, eu n-aș tolera ca Servet să-l părăsească viu".

*

* *

Fie că Servet a căpătat cunoștință de această amenințare, fie că însuși Calvin l-a prevenit (într-o scrisoare pierdută) în orice caz pare că a început să bănuiască ce potrivnic plin de ură îl are în mînă ; pentru prima oară se simte prost la gîndul că acel manuscris primejdios pe care l-a trimis lui Calvin *„sub sigillo secreti"* rămîne de acum în posesia unui bărbat, care și-a manifestat atît de fățiș dușmănia împotriva lui. „Deoarece ești de părere, scrie Servet speriat către Calvin, că sînt un diavol pentru tine, eu pun punct acestei chestiuni. Trimite-mi manuscrisul înapoi și rămîi cu bine. Dar dacă crezi într-adevăr că Papa e Anticristul, trebuie să ai și convingerea că Sfînta Treime și botezul copiilor, care alcătuiesc o parte din doctrina Papei, sînt o dogmă demonică".

Dar Calvin se ferește să răspundă și mai puțin se gîndește să înapoieze lui Servet manuscrisul compromițător.

îl păstrează într-un sertar, cu grijă, ca pe o armă periculoasă, ca să-l poată scoate la iveală cînd i-o veni vremea. Căci știu amîndoi, după ultima lor discuție atît de aspră, că trebuie să înceapă o luptă ; iar Servet, cuprins de o presimțire neagră, scrie în acele zile unui teolog : „Sint acum pe deplin lămurit că soarta mea va fi să îndur moartea pentru această cauză. Însă acest gînd nu-mi poate slăbi curajul. Ca discipol al lui Christ pășesc pe urmele Maestrului meu."

Înseamnă semeție și primejdie de moarte — a aflat-o oricine, Castellio și Servet și nenumărați alții — să te împotrivești unui fanatic de talia lui Calvin, fie și o singură dată, într-o chestiune cu totul secundară a doctrinei sale. Căci ura lui Calvin e așa cum îi stă în fire : rigidă și metodică, iar nu o vîlvătaie de mînie, care țîșnește brusc și se stinge tot astfel, ca izbucnirile furibunde ale lui Luther și grobianismele lui Farel. Ura lui e un resentiment dur și tăios ca oțelul ; nu-și are obîrșia în sînge, ca aceea a lui Luther, nu provine nici din temperament, nici din aprindere sau de la fiere ; ranchiuna rece și tenace a lui Calvin izvorăște din creier și ura lui are o memorie cumplit de bună. Calvin nu uită niciodată și pe nimeni — *„quand il a la dent contre quelqu'un ce n'est jamais fait"* spune despre el pastorul De la Mare — iar un nume pe care l-a înregistrat cîndva în sinea lui cu acest creion dur nu e șters pînă ce nu e șters și omul respectiv din cartea vieții. Nu importă deci șirul de ani în care Calvin nu mai aude nimic despre Servet : tot nu-l va da uitării. În tăcere el păstrează în sertar scrisorile compromițătoare, în tolba lui săgețile, în sufletul său dur și neînduplecat vechea ură nepotolită.

Într-adevăr Servet pare că s-a cumințit în acest răstimp îndelungat. A renunțat să convingă pe cel ce nu se lasă povățuit ; întreaga lui patimă și-o pune acum în opera lui. Cu devotament emoționant, medicul arhiepiscopului lucrează mai departe, în taină, la acea *„Restitutio"* care

urmează, așa speră el, să întreacă cu mult în sinceritate Reforma lui Calvin, Luther și Zwingli și să mîntuiască în sfîrșit lumea, aducînd-o la adevăratul creștinism. Căci Servet n-a fost nicidecum și niciodată acel „disprețuitor ciclopic al Evangheliei", așa cum încearcă să-l stigmatizeze mai tîrziu Calvin și tot atît de puțin îndrăznețul liber-cugetător ateu, drept care e slăvit uneori în zilele noastre. Întotdeauna Servet a rămas înlăuntrul religiei, iar apelul din prefața cărții sale dovedește cît de mult se simțea el un adevărat creștin, care e dator să-și dea viața pentru credința în divinitate. Iată cum începe această prefață : „O, Isuse Christoase, fiul Domnului, care ne-ai fost dat din ceruri, deschide-ți ființa servitorului tău, pentru ca să pătrundă cu adevărat o asemenea revelație măreață. E cauza ta, pe care m-am străduit s-o apăr, urmînd o pornire lăuntrică divină. Și mai înainte am făcut o primă încercare ; acum mă văd iarăși nevoit s-o repet, căci s-a împlinit cu adevărat sorocul. Tu ne-ai învățat să nu ascundem lumina noastră ; deci, vai mie, dacă n-aș vesti adevărul."

Fiind pe deplin conștient de pericolul la care se expune prin publicarea cărții, Servet a luat de altfel și unele măsuri de precauție, la tipărire. Ce îndrăzneală nemaipomenită, să pui sub tipar, ca medic personal al arhiepiscopului, într-un orășel de palavragii, o operă eretică de șapte sute de pagini ! Nu numai autorul, dar și editorul, tipograful și toți care participă la tipărire își riscă viața într-o asemenea aventură. Dar Servet sacrifică bucuros toată averea lui, cu trudă cîștigată în anii de activitate medicală, spre a mitui lucrătorii șovăitori, ca să-i tipărească în secret opera, sfidînd Inchiziția. Din prudență presa de tipărit e transportată de la tipografie într-o casă particulară, anume închiriată de Servet în acest scop. Acolo lucrează la această carte eretică oameni de încredere, care s-au obligat cu jurămînt să păstreze taina, și bineînțeles că în opera gata să iasă pe piață lipsește orice indicație unde a fost tipărită și unde a apărut. Numai pe ultima pagină, Servet pune să se imprime deasupra anu-

lui apariției, inițialele trădătoare M. S. V. (Michel Servet Villanovus) dînd prin aceasta copoilor Inchiziției o dovadă irefutabilă că el este autorul.

Dar nici nu e nevoie ca Servet să se trădeze el însuși ; această grijă o are ura adversarului său necruțător, ură în aparență adormită, în realitate trează și la pîndă cu ochi ageri. Grandioasa organizație de spionaj și control pe care Calvin a întocmit-o la Geneva, tot mai metodic și mai strîns, lucrează și în țările vecine ; iar în Franța mai precis chiar decît inchiziția papală instituită acolo. Nici n-a părut încă pe piață opera lui Servet, miile de volume mai zac încă împachetate în teancuri la Lyon sau se află nedesfăcute, în drum spre tîrgul de la Frankfurt ; n-a apucat încă Servet să dea din mînă decît un număr atît de infim de exemplare, încît astăzi nu sînt păstrate în totul decît trei — și Calvin se și află în posesia unui volum. Și imediat pornește acțiunea lui, să-i distrugă pe amîndoi dintr-o singură lovitură, pe eretic și opera lui.

Această primă încercare de a înlătura pe Servet e poate și mai abjectă prin viclenia ei, decît mai tîrziu uciderea fățișă pe piața publică din Champel. Căci de ar fi vrut Calvin — după ce a primit cartea plină de erezii, după părerea lui — să-și arunce potrivnicul în brațele autorității ecleziastice, ar fi avut pentru aceasta o cale deschisă și cinstită. Ar fi fost de ajuns să prevină, de la amvon, toată lumea creștină împotriva cărții cu pricina, iar inchiziția catolică, într-un interval foarte scurt, ar fi descoperit ea singură autorul, chiar în umbra unui palat arhiepiscopal. Dar conducătorul Reformei scutește oficiul papal de munca cercetărilor și o face într-un mod deosebit de perfid. Zadarnic cei ce fac elogiul lui Calvin caută să-l apere și în acest punct, cel mai negru ; prin aceasta ei dau o cu totul altă nuanță caracterului său : Calvin, din punct de vedere personal un om plin de zel sincer și cinstit, plin de voință religioasă pură, devine cu totul lipsit

de scrupule, cînd e vorba de Dogmă, cînd e vorba de „Cauză". Pentru doctrina sa, pentru partidul său e imediat gata (şi în acest punct polaritatea lui cu Loyola devine identitate) să aprobe orice mijloc, dacă pare să fie eficace. De îndată ce Calvin are în mîini cartea lui Servet, unul dintre amicii săi intimi, un emigrant protestant, anume Guillaume de Trye, scrie din Geneva o scrisoare în Franţa, către vărul său Antoine Arneys, care a rămas un catolic tot atît de fanatic, precum de Trye a devenit fanatic protestant, arătînd cît de minunat înăbuşă Geneva protestantă toate uneltirile ereticilor, în timp ce Franţa catolică lasă să crească în voie neghina. Dar deodată se iveşte ceva grav în răvaşul scris pe un ton de conversaţie amicală : acolo în Franţa, scrie de Trye, se află de pildă acum un eretic, care merită să fie ars oriunde s-ar găsi.

Tresari fără să vrei. Această frază prea seamănă cu ceea ce spusese pe vremuri Calvin, că dacă ar fi ca Servet să intre în Geneva, ar avea el grijă să nu mai iasă viu din oraş. Dar de Trye, unealta lui Calvin, devine şi mai lămurit. El precizează că e vorba de un spaniol aragonez care se numeşte Miguel Servet, dar care îşi zice Michel de Villeneuve şi exercită profesiunea de medic. Alătură la scrisoare coperta operei lui Servet, conţinutul pe capitole şi primele patru pagini. Apoi, cu un oftat de compătimire despre păcătoşenia lumii, el îşi expediază scrisoarea ucigaşă.

Această mină genevează e prea artistic pusă, pentru ca să nu ia foc imediat, la locul dorit. Totul se întîmplă exact după intenţiile denunţătorului. Cucernicul văr catolic Arneys aleargă năucit cu scrisoarea la autorităţile bisericeşti din Lyon, iar Cardinalul cheamă în grabă mare pe inchizitorul Papei, Pierre Ory. Cu o repeziciune sinistră roata pusă în mişcare de Calvin începe să se rostogolească. La 27 februarie a sosit denunţul de la Geneva, pe ziua de 16 martie, Michel de Villeneuve e citat la Viena.

Dar spre necazul conspiratorilor din Geneva, mina, atît de artistic pusă, nu face totuşi explozie. Se pare că mîna unui simpatizant a tăiat firul. Probabil că arhiepis-

copul din Viena în persoană a făcut o aluzie prețioasă medicului său, pentru ca acesta să-și ia din timp măsurile. Cînd își face apariția inchizitorul la Viena, mașina tipografică a dispărut în chip magic, lucrătorii declară și jură că n-au tipărit niciodată o carte de acest fel, iar renumitul medic Villanovus tăgăduiește indignat orice identitate cu Michel Servet. Lucru ciudat : Inchiziția se declară satisfăcută cu simplul protest, iar această îngăduință neobișnuită confirmă bănuiala că o mînă puternică l-ar fi ocrotit atunci pe Servet. Tribunalul, care altminteri începe imediat să pună în funcțiune instrumentele de tortură, lasă liber pe Villeneuve, inchizitorul se întoarce la Lyon așa cum a plecat și i se comunică lui Arneys, că informațiile aduse de el n-ar fi fost din nenorocire suficiente pentru o acuzație. Planul genevez de a se descotorosi de Servet prin mijlocirea inchiziției catolice pare să fi dat greș. Și probabil că întreaga chestiune misterioasă ar fi fost îngropată, dacă Arneys nu s-ar fi adresat a doua oară la Geneva, ca să ceară vărului său de Trye alte dovezi, de astă dată mai temeinice.

Pînă atunci se mai putea presupune încă, cu îngăduință maximă, că de Trye n-ar fi vorbit vărului său catolic despre autor, pe care nu-l cunoaște personal, decît numai din zel religios, și că nici el nici Calvin n-ar fi bănuit că denunțul lor personal ar putea fi transmis mai departe autorităților papale. Acum însă, cînd mașina Justiției e pusă în mișcare și grupul genevez trebuie să fie perfect lămurit că Arneys i se adresează pentru dovezi noi, nicidecum din curiozitate personală ci în numele Inchiziției, grupul nu mai poate fi în dubiu cui anume îi face pe plac. După toate prevederile omenești, un ecleziast evanghelic ar trebui să se înfioare să facă oficiu de spion tocmai pentru acea autoritate, care abia a carbonizat iarăși la foc lent pe cîțiva prieteni ai lui Calvin întrebarea, dacă

nu ştia că nu este menirea unui slujitor al Evangheliei să se facă acuzator public şi să persecute pe un ins din oficiu.

Dar cînd e vorba de doctrina lui, Calvin — trebuie s-o repetăm mereu şi mereu — pierde orice măsură morală şi orice sentiment de omenie. Servet trebuie înlăturat. Iar cu ce arme şi în ce fel se procedează îi este pentru moment complet indiferent reformatorului îndîrjit de ură. Şi într-adevăr se procedează în felul cel mai ruşinos şi mai perfid. Căci noua scrisoare pe care de Trye — fără îndoială sub dictatul lui Calvin — o adresează vărului său Arneys, este o capodoperă de ipocrizie. De Trye face întîi pe miratul că vărul a transmis scrisoarea Inchiziţiei. Îi făcuse doar o comunicare strict particulară. „Intenţia mea n-a fost decît să dezvălui, cam cum arată minunatul zel de credinţă religioasă al acelora care se numesc stîlpii bisericii.“ Dar în loc să refuze acum, cînd ştie că e un rug în pregătire, de-a mai procura material Inchiziţiei catolice, el declară, ridicînd cucernic ochii la cer, că de vreme ce s-a întîmplat eroarea „astfel a fost vrerea Domnului pentru izbînda binelui, pentru ca să fie mîntuită creştinătatea de asemenea murdărie şi asemenea ciumă mortală“. Şi acum se produce lucrul de necrezut; după sinistra încercare de a amesteca pe Dumnezeu în această chestiune de ură omenească sau mai bine zis neomenească, protestantul convins înmînează Inchiziţiei catolice cel mai ucigător material de dovezi cu putinţă şi anume: scrisori scrise de mîna lui Servet şi fragmente din manuscrisul operei sale. Acum judecătorul ereticilor poate porni la lucru în grabă şi comod.

Scrisori scrise de mîna lui Servet? Dar cum şi de unde şi-a putut procura de Trye, căruia niciodată nu i-a scris Servet, asemenea scrisori? Acum nu mai merge cu ascunzişurile: Calvin trebuie să iasă din culisele în care avea de gînd să se ţină ascuns, cu prudenţă, în cursul acestei afaceri tenebroase. Căci sînt bineînţeles scrisorile adresate lui Calvin şi fragmentele manuscrisului trimis tot lui, iar Calvin — iată punctul decisiv — ştie perfect

pentru cine le scoate din sertar. Știe cui urmează să fie predate aceste hîrtii : acelorași „papiști“ pe care zilnic îi numește „ucenici ai Satanei“ și pe care proprii săi discipoli îi schingiuiesc și-i ard de vii. Și știe perfect de bine în ce scop Marele Inchizitor are atît de urgent nevoie de scrisorile acestea : spre a-l aduce pe Servet pe rug.

E deci zadarnic, dacă mai tîrziu, avînd sentimentul precis al unei vini lăuntrice, el încearcă să adumbrească situația netă, scriind sofistic : „Circulă zvonul că eu aș fi prilejuit arestarea lui Servet de către organele Inchiziției papale, iar unii declară că n-am procedat cinstit, dîndu-l pe mîna dușmanilor de moarte ai Credinței și aruncîndu-l în gura lupului. Dar vă întreb în ce chip aș fi putut oare să mă pun deodată în legătură cu sateliții Papei ? Doar nu e verosimil, că noi am fi în relații cu ei și că acei care îmi țin partea, ca Belial lui Christos, să fi fost părtași la complot“. Dar această încercare de a disimula faptele penibile e totuși din cale-afară de nedibace : căci dacă întreabă Calvin pe ocolite, „în ce chip s-ar fi putut pune în legătură cu sateliții Papei ?“ documentele dau un răspuns izbitor de clar : pe calea directă a amicului său de Trye, care de altfel mărturisește foarte naiv, într-o scrisoare adresată lui Arneys, complicitatea lui Calvin : „Trebuie să mărturisești că a trebuit să-mi dau multă osteneală spre a căpăta documentele alăturate de la domnul Calvin. Nu că el ar fi de părere ca asemenea blasfemii rușinoase să nu fie date în vileag, dar pentru că dînsul socoate de datoria lui să convertească pe eretici prin doctrină și nu să-i urmărească cu paloșul justiției“. Dar zadarnic se străduiește neîndemînaticul autor al epistolei, scrisă evident sub dictatul lui Calvin, să ia adevăratului vinovat orice vină, scriind : „Dar eu am stăruit atît de convingător că, dacă nu-mi ajută, mi se va imputa ușurința, încît în cele din urmă domnia-sa mi-a pus totuși la dispoziție materialul de față“. Faptele documentare vorbesc însă aici o limbă cumplită, în contrazicere cu cele scrise de Arneys. Cu sau fără împotrivire, e cert că Jean Calvin a dat scrisorile lui Servet adresate lui, în

particular, pe mîinile „sateliților Papei". Numai cu colaborarea sa conștientă a fost cu putință ca de Trye să poată alătura scrisorii către Arneys — în realitate expediată la adresa Inchiziției papale — materialul de dovezi ucigătoare și să poată încheia acea scrisoare în felul următor, mai mult decît limpede : „Cred că v-am procurat material bun și nu mai există acum nici o dificultate, să puneți mîna pe Servet și să-i intentați procesul".

Se relatează că marele maestru Ory și Cardinalul de Tournon ar fi izbucnit într-un hohot de rîs cînd s-au pomenit cu aceste dovezi definitive împotriva ereticului Servet, tocmai prin amabila străduință a dușmanului lor de moarte, arhiereticul Calvin. Buna dispoziție a potentaților bisericii catolice e de înțeles : cucernica stilistică a lui de Trye acoperă în chip prea puțin dibaci faptul infamant pentru Calvin, că din bunătate, blîndețe și prietenie față de de Trye, conducătorul protestantismului cu deosebită bunăvoință, le ajută totuși tocmai lor să ardă pe rug un eretic. Asemenea politețe și amabilități nu se obișnuiau între cele două confesiuni, care se combăteau cu înverșunare cu fierul și focul, cu spînzurătoarea și roata, pe tot cuprinsul globului pămîntesc. Dar imediat după această clipă de voioasă destindere, inchizitorii se apucă vîrtos de treabă. Servet e prins, arestat și anchetat cu toată severitatea. Scrisorile transmise de către Calvin constituie o dovadă atît de uluitoare și de zdrobitoare, încît inculpatul nu poate tăgădui mai departe identitatea lui Michel de Villeneuve cu Miguel Servet și nici paternitatea cărții cu pricina. Cauza lui e pierdută. Curînd va arde un rug la Viena.

Dar pentru a doua oară năvalnica nădejde a lui Calvin, că dușmanii săi de moarte îl vor scăpa de dușmanul său de moarte, se dovedește pretimpurie. Poate că Servet, foarte simpatizat în regiune prin îndelungata

lui practică medicală, a avut colaboratori deosebit de pricepuți, poate că — ceea ce e mai verosimil — autoritățile bisericești își îngăduiau plăcerea de a lucra mai nonșalant, tocmai pentru că *maître* Calvin nu mai putea de nerăbdare să-l vadă pe acest om la stîlp. Mai bine, socot ei, să lași să scape un eretic fără însemnătate, decît să-i fii pe plac organizatorului și propagatorului tuturor ereziilor, de o mie de ori mai periculos: *maître* Calvin. Paza lui Servet este de-o neglijență bătătoare la ochi. Pe cînd altminteri ereticii sînt închiși în celule strîmte și ferecați de ziduri cu verigi de fier, i se permite lui Servet să facă zilnic plimbări în grădină, spre a lua aer. Iar în 7 aprilie, după o asemenea plimbare, Servet a dispărut; temnicerul nu mai găsește decît haina lui de casă și scara cu ajutorul căreia a încălecat zidul ce înconjoară grădina închisorii; în locul omului viu e ars pe rug, în piața Vienei, doar chipul său împreună cu cinci baloturi de cărți „*Restitutio*". A dat iarăși greș, în mod jalnic, planul de la Geneva de a înlătura cu perfidie, printr-un fanatism străin, un adversar personal și intelectual, rămînînd tu însuți basma curată. Cu mîinile pătate de sînge și împroșcat de ura tuturor oamenilor de omenie, Calvin va trebui să răspundă el însuși de faptul că, dacă se înverșunează mai departe împotriva lui Servet și trimite un om la moarte, o face numai și numai din pricina convingerii acestuia.

UCIDEREA LUI SERVET

După evadarea lui din închisoare, Servet a dispărut fără urme, timp de cîteva luni. Nimeni nu va putea să-și închipuie sau să declare vreodată, prin ce chinuri sufletești trebuie să fi trecut prigonitul pînă în acea zi de august, cînd, călare pe o mîrțoagă luată cu chirie, descinde la Geneva, locul cel mai periculos pentru el, poposind apoi la hanul „La Trandafir".

După cum nu va putea fi vreodată lămurit nici faptul de ce anume Servet, *malis auspiciis appulsus* [1], precum a declarat mai tîrziu însuși Calvin, a căutat adăpost tocmai la Geneva. A petrecut într-adevăr doar o singură noapte în localitate, spre a fugi a doua zi mai departe cu o barcă, peste lac? A sperat oare să-și poată convinge dușmanul de moarte mai degrabă printr-o convorbire de la om la om, decît prin corespondență? Sau călătoria lui la Geneva a fost, poate, numai una din acele acțiuni fără rost, pornite din surescitarea nervilor, acea dorință diabolic de dulce și de arzătoare de a te juca cu primejdia, care cuprinde uneori oamenii tocmai cînd sînt mai deznădăjduiți? Nu se știe și nu se va afla niciodată. Toate interogatoriile și procesele-verbale nu clarifică adevărata

[1] Călăuzit de o stea rea.

taină, de ce Servet a venit la Geneva, unde se putea aștepta la răzbunarea cumplită a lui Calvin.

Dar curajul său nesăbuit și provocator îl mînă și mai departe, pe acest nenorocit. Abia sosit la Geneva, Servet se și duce duminică la biserică, unde e adunată toată obștea calvinistă și chiar — adevărată nebunie — dintre toate bisericile alege tocmai catedrala Sfîntului Petru, unde predică *maître* Calvin, singurul om care îl cunoaște precis, deoarece l-a văzut la față în acele uitate zile pariziene. Aici intră în funcțiune un hipnotism psihic, care refuză orice tălmăcire logică : caută oare șarpele privirea victimei sau e mai degrabă victima aceea care-i caută privirea de oțel, cumplit de atrăgătoare ? În orice caz, trebuie să fi fost un impuls misterios, care l-a împins pe Servet în calea Destinului său.

Căci bineînțeles că într-un oraș în care fiecare e din oficiu dator să păzească pe celălalt, un străin atrage privirile tuturor curioșilor. Și imediat se întîmplă ceea ce era de prevăzut : Calvin recunoaște lupul fioros în mijlocul turmei sale evlavioase și dă imediat ordin zbirilor săi să-l aresteze pe Servet, la ieșirea lui din biserică. O oră mai tîrziu Servet zace în lanțuri.

Arestarea lui Servet este bineînțeles absolut ilegală și constituie o încălcare gravă a legii ospitalității, sfințită în lumea întreagă, precum și a dreptului ginților. Servet e supus străin, e spaniol ; a pus pentru prima oară piciorul la Geneva, prin urmare nu se putea să fi comis cîndva acolo o crimă, care să îndrituiască arestarea lui. Cărțile pe care le-a scris sînt toate tipărite în străinătate, deci el nu poate să fi instigat pe nimeni, nici să fi pervertit vreun cucernic suflet genevez cu părerile lui eretice. De altfel unui „predicator al cuvîntului Domnului", unui ecleziast nu-i era dată nici un fel de putere de a aresta pe cineva și de a-l pune în lanțuri, în cuprinsul orașului Geneva, fără o prealabilă hotărîre judecătorească. Oricum am privi deci gestul, agresiunea lui Calvin asupra lui Servet se prezintă din toate punctele de vedere ca un act istoric de dictatură arbitrară, care

poate fi comparat doar cu agresiunea şi uciderea săvîrşită asupra Ducelui d'Enghien de către Napoleon; şi în acest caz agresorul-ucigaş şi-a bătut joc făţiş de toate legiuirile şi convenţiile. În cazul lui Calvin vedem de asemenea mai întîi răpirea ilegală a libertăţii cu care începe nu un proces normal contra lui Servet, ci omorîrea lui în chip brutal şi crud.

Servet a fost arestat şi aruncat în temniţă, fără să fi fost acuzat; deci trebuie să fie plăsmuit măcar ulterior un delict. Ar fi logic ca omul care are pe conştiinţă această arestare — *„me auctore"*, din iniţiativa mea, recunoaşte însuşi Calvin — să se prezinte şi ca acuzator al lui Servet. Dar după legea geneveză, cu adevărat pilduitoare, fiecare cetăţean, care acuză pe un altul de o crimă, e dator să se lase arestat împreună cu inculpatul şi să rămînă închis atîta vreme, pînă ce acuzarea lui se dovedeşte perfect întemeiată. Ca să-l acuze legalmente pe Servet, Calvin ar trebui deci să se pună la dispoziţia tribunalului. Stăpînul teocrat al Genevei se crede însă prea sus-pus pentru o asemenea procedură penibilă: ce s-ar întîmpla, dacă tribunalul ar recunoaşte nevinovăţia lui Servet, aşa cum este de fapt, şi Calvin însuşi ar rămîne închis, ca acuzator? Ce catastrofă pentru prestigiul său, ce triumf pentru adversarii săi! De aceea Calvin, diplomat ca întotdeauna, preferă să încredinţeze rolul neplăcut de acuzator secretarului său Nicolas de la Fontaine; şi într-adevăr, cuminte şi tăcut, secretarul se lasă închis în temniţă în locul lui Calvin, după ce a remis autorităţii un act de acuzare în scris împotriva lui Servet. Actul care cuprinde douăzeci şi trei de puncte e bineînţeles opera lui Calvin — o comedie e prologul acestei tragedii cumplite. Dar după violarea scandaloasă a dreptului şi a legii, se încearcă cel puţin acum aparenţa legalităţii. Pentru prima oară Servet e supus unui interogatoriu şi într-o serie de paragrafe i se comunică diversele puncte de acuzare ce figurează contra lui. La toate aceste întrebări şi imputări Servet răspunde cu înţelepciune şi calm; temniţa încă nu i-a zdrobit energia,

nervii lui sînt intacți. Respinge punct cu punct acuzările; răspunde de pildă la imputarea ce i se aduce că ar fi atacat persoana lui Calvin în scrierile lui, că aceasta este o inversare a faptelor; mai întîi Calvin l-a atacat pe el și atunci abia a arătat, la rîndul lui, că nici domnia-sa, Calvin, nu e chiar infailibil în unele privinți. Dacă îl acuză Calvin că el, Servet, ține morțiș la unele teze, ar putea să-i impute și el lui Calvin aceeași cerbicie. Între Calvin și el e vorba doar de divergențe de păreri de ordin teologic, care nu pot fi judecate de către un tribunal laic; iar dacă totuși e arestat din ordinul lui Calvin, aceasta constituie numai un act de răzbunare personală. Nimeni altul decît fruntașul protestantismului l-a denunțat pe vremuri Inchiziției catolice și desigur nu datorită acestui predicator al cuvîntului Domnului, el, Servet, n-a fost încă ars de mult pe rug.

Acest punct de vedere al lui Servet e atît de temeinic și de incontestabil, încît atmosfera tribunalului îi devine foarte favorabilă; probabil că sentința ar fi fost surghiunirea lui Servet din cuprinsul țării și atît. Dar se vede că după unele semne Calvin a băgat de seamă că lucrurile nu stau prost pentru Servet și că victima, pînă la urmă, poate totuși să-i scape. Căci la 17 august, el se ivește deodată în fața tribunalului și pune pe neașteptate capăt chestiunii. Dă cărțile pe față. Nu mai neagă că el e de fapt acuzatorul lui Servet și solicită tribunalului să poată participa de acum încolo la interogatorii sub pretext că în felul acesta „erorile inculpatului îi pot fi mai bine dovedite"; în realitate bineînțeles pentru a împiedica salvarea victimei, punînd în cumpănă întreaga lui personalitate.

Din clipa în care Calvin s-a interpus cu de la sine putere între inculpat și judecătorii săi, cauza lui Servet se complică. Altfel știe să aducă o acuzație logicianul experimentat și juristul documentat Calvin, decît secretarul mărunt de la Fontaine; iar în măsura în care acuzatorul își arată tăria, scade siguranța de sine a inculpatului. Spaniolul ușor iritabil își pierde vădit nervii,

zărind pe neaşteptate alături de judecătorii săi pe acuzatorul său, duşmanul său de moarte. Rece, sever, sub masca obiectivităţii desăvîrşite, el îi pune întrebările; dar Servet simte pînă în măduva oaselor hotărîrea lui dîrză de tartor, de a-l prinde în capcană cu aceste întrebări şi de a-l gîtui. O poftă arţăgoasă de luptă, o furie amară pune stăpînire pe inculpatul dezarmat; în loc să rămînă calm, fără nervi, pe platforma sigură a punctului de vedere juridic, el se lasă ademenit de întrebările perfide ale lui Calvin pe tărîmul alunecos al disputelor teologice, periclitîndu-şi şi situaţia prin zelul său de a-şi dovedi dreptatea. Căci numai o singură aserţiune, ca de pildă aceea că şi diavolul e o parte din substanţa divină, ajunge pe deplin pentru a înfiora adînc pe cucernicii consilieri cu frica lui Dumnezeu. Dar odată pornit în ambiţia lui filosofică, Servet nu mai cunoaşte impedimente şi vorbeşte despre cele mai subtile şi delicate chestiuni de credinţă, ca şi cum consilierii ce au să-l judece ar fi teologi luminaţi, în faţa cărora poţi discuta tot adevărul, fără nici o grijă. Dar tocmai această furie de elocinţă şi această pătimaşă sete de discuţie îl fac pe Servet suspect în ochii judecătorilor; tot mai mult înclină de partea lui Calvin, crezînd şi ei că acel străin, care perorează cu ochii înflăcăraţi şi pumnii încleştaţi împotriva doctrinelor bisericii lor, trebuie să fie un instigator primejdios împotriva păcii religioase şi după toate probabilităţile şi un eretic incurabil; în orice caz trebuie instituită o anchetă severă împotriva lui. Se hotărăşte menţinerea lui în stare de arest, dar şi punerea în libertate a acuzatorului său, Nicolas de la Fontaine. Calvin şi-a impus voinţa şi plin de bucurie el scrie unui prieten: „Sper că Servet va fi condamnat la moarte".

De ce oare ţine Calvin atît de mult ca Servet să fie condamnat la moarte? De ce nu-i ajunge triumful mai modest de a vedea proscris pe acest contrazicător sau

pedepsit într-altfel, în mod infamant ? Fără voie ai impresia că se descarcă aici o ură absolut personală și particulară. Dar de fapt Calvin nu urăște pe Servet mai mult decît pe Castellio sau pe oricare altul, care se ridică împotriva autorității sale : ura necondiționată față de oricine îndrăznește să propage altceva decît propagă el însuși este un sentiment absolut instinctiv pentru firea sa. Dar dacă încearcă să procedeze cu ultima energie și cu toată asprimea de care e capabil tocmai contra lui Servet și tocmai acum, motivele nu sînt de ordin particular, ci de ordin politic : Instigatorul împotriva autorității lui, Miguel Servet, să plătească polița pentru un alt adversar al ortodoxiei sale, călugărul dominican Hieronymus Bolsec, pe care a vrut de asemenea să-l prindă în cleștele ereziei, dar care din păcate i-a scăpat. Acest Heronymus Bolsec, care se bucura la Geneva de stima unanimă, îngrijind ca medic familiile cele mai nobile, combătuse în public punctul cel mai slab și cel mai vulnerabil din doctrina calvinistă, anume crezul ei rigid despre predestinație, declarînd ideea absurdă — cu argumente asemănătoare acelora folosite de Erasmus în aceeași chestiune împotriva lui Luther — că Dumnezeu, ca principiu al Binelui, ar putea predestina și îmboldi oamenii cu buna lui știință și voință să săvîrșească faptele cele mai mîrșave. Se știe cît de puțin amabil a primit Luther argumentele lui Erasmus, ce potop de sudălmi a descărcat maestrul grobianismului asupra bătrînului și înțeleptului umanist. Dar oricît de coleric, de mojic și de brutal i-a răspuns Luther lui Erasmus, replica era totuși dată sub forma unei discuții intelectuale și nici pe departe nu i-a dat în gînd lui Luther să-l acuze pe Erasmus de erezie în fața unui tribunal pămîntesc, prin aceea că umanistul îl contrazisese în chestiunea dogmei despre predestinație. Pe cînd Calvin, în obsesia lui de infailibilitate, consideră implicit eretic pe oricine îl contrazice ; o obiecție adusă doctrinei sale religioase e pentru el identică cu o crimă de stat. În loc să răspundă deci lui Hieronymus Bolsec ca teolog, ordonă ca el să fie aruncat în pușcărie.

Dar exemplul pe care el a vrut să-l dea cu acest călugăr, spre a înspăimînta lumea, avea să dea greș în mod penibil — lucru neașteptat pentru Calvin. Prea mulți îl cunoșteau pe savantul medic ca un om cucernic ; ca și în cazul Castellio se ivi bănuiala, că *maître* Calvin vroia doar să scape de un om cu cuget independent, care nu-i era pe deplin aservit, pentru a rămîne el, la Geneva, Unicul. Cîntecul de jale, compus în închisoare de către Bolsec, în care își arată nevinovăția, circula din mînă în mînă, în mai multe copii ; oricît stărui Calvin pe lîngă consilieri, ei, tot se sfiiră să rostească sentința cerută contra ereticului. Spre a se sustrage hotărîrii penibile, ei declarară incompetența lor în chestiuni religioase ; refuzară să dea un verdict pe motiv că această afacere teologică depășește competența lor juridică. Mai întîi trebuie să audă părerea expertă a celorlalte biserici elvețiene. Aceasta însă era salvarea lui Bolsec, căci bisericile refomate din Zürich, Berna și Basel refuzară în unanimitate să vadă în părerile lui Bolsec expresia unui crez blasfemic. Consiliul dădu un verdict de achitare ; Calvin trebui să-și lase în pace victima și să se mulțumească cu faptul că Bolsec, în urma dorinței Consiliului, dispăru din oraș.

Această înfrîngere evidentă a autorității sale teologice nu putea fi ștearsă decît de un nou proces de erezie. Servet e țapul ispășitor al lui Bolsec și la această nouă încercare, șansele lui Calvin sînt mult mai favorabile. Căci Servet e un străin, un spaniol ; n-are ca Bolsec, prieteni, admiratori și sprijinitori la Geneva ; în afară de aceasta tot clerul reformat îl urăște de ani de zile, atît din pricina atacurilor sale pline de obrăznicie împotriva Trinității, cît și din cauza atitudinii sale provocatoare. Cu un asemenea *outsider*, fără apărare din spate, e mult mai lesne să dai o pildă infamantă ; din primul ceas acest proces a fost deci de natură politică ; o chestiune de autoritate și de putere pentru Calvin, proba de rezistență și chiar proba hotărîtoare pentru voința lui de a exercita o dictatură spirituală. Dacă n-ar fi vrut decît să se desbare de adversarul particular și teologic, Servet, cît de

mult l-ar fi servit pe Calvin împrejurările ! Nici n-a început bine ancheta genevezā și deja se prezintă la Geneva un reprezentant al Justiției franceze, cerînd extrădarea fugarului osîndit în Franța ; la Viena îl așteaptă rugul. Ce ocazie unică pentru Calvin să facă pe generosul și să scape totuși de nesuferitul adversar ! Consiliul din Geneva trebuie doar să aprobe extrădarea și Geneva ar putea pune punct penibilei afacerii Servet. Dar Calvin împiedică extrădarea. Pentru el Servet nu este un om viu, nu e un subiect, ci mai presus de toate un obiect, asupra căruia vrea să demonstreze lumii intangibilitatea doctrinei sale. Trimisul autorităților franceze trebuie să plece fără rezultat ; dictatorul protestantismului vrea să ducă acest proces și să-l încheie în propriul său domeniu de influență și de putere, spre a ridica la lege de stat teoria, că își riscă viața oricine îndrăznește să-l contrazică.

Atît prietenii cît și dușmanii lui Calvin își dau seama curînd de adevărata intenție a dictatorului în acest caz Servet. E deci firesc că ei încearcă totul, spre a-i strica socoteala. Bineînțeles că toți acești politicieni nu se interesează cîtuși de puțin de omul Servet ; pentru ei acest nenorocit nu inseamnă decît o minge, un obiect de experiență, un cobai, o mică pîrghie spre a ridica din țîțîni puterea dictatorului, și în sinea lor le e indiferent tuturora, dacă la această experiență se sfarmă unealta în mîna lor. De fapt acești amici periculoși îi fac cel mai prost serviciu lui Servet, ațîțînd siguranța de sine cam zdruncinată a istericului, prin zvonuri false și trimițîndu-i în ascuns veste la închisoare, să se opună cît mai dîrz lui Calvin. Interesul lor se rezumă la atît : procesul să decurgă cît mai senzațional și cît mai palpitant ; cu cît mai energic se apără Servet, cu cît atacă mai turbat pe adversarul nesuferit, cu atît mai bine.

Dar din nenorocire nu mai e nevoie de multă ațîțare, pentru a face pe acel nechibzuit și mai nechibzuit. Îndelungata și cumplita zăcere în temniță l-a adus pe deți-

nutul exaltat, într-o stare de frenezie ; căci Servet e tratat la închisoare (iar Calvin trebuie s-o ştie) cu o cruzime conştientă şi rafinată. De săptămîni, inculpatul, bolnav, nervos şi isteric, care se simte complet nevinovat, e ţinut ca un ucigaş, legat de mîini şi de picioare, într-un beci umed, rece ca gheaţa. Hainele îi atîrnă putrede pe trupul înfrigurat ; totuşi nu i se dă o cămaşă curată ; nu se respectă nici cele mai elementare condiţii de curăţenie, nimeni nu are voie să-i facă nici cel mai mic serviciu. În mizeria lui nemărginită, Servet se adresează Consiliului într-o scrisoare emoţionantă, cerîndu-i mai multă omenie : „Puricii mă mănîncă de viu, ghetele mele sînt rupte, nu mai am haine, rufărie".

Dar o mînă secretă — parcă o cunoaştem, această mînă dură, care sfarmă neomenos, asemenea unei menghine, orice rezistenţă — împiedică orice ameliorare a soartei sale, deşi Consiliul, în urma plîngerii lui Servet, ordonă îndreptarea neajunsurilor. Îndrăzneţul cugetător şi savant e totuşi lăsat să zacă mai departe în groapa lui umedă, asemenea unui cîine rîios pe un maldăr de gunoaie. Strigătele lui de mizerie sună deci şi mai disperate şi mai stridente în a doua scrisoare, trimisă după cîteva săptămîni, cînd prizonierul se sufocă literalmente în propriile lui excremente : „Vă rog, în numele dragostei de Hristos, să nu-mi refuzaţi ceea ce aţi acorda şi unui turc şi unui criminal. Din toate cîte aţi ordonat ca să fiu ţinut în stare de curăţenie, nu s-a făcut nimic. Mă aflu într-un hal mai lamentabil ca oricînd. Este o mare cruzime că nu mi se dă nici o posibilitate să remediez mizeria mea trupească."

Dar nu se face absolut nimic. E oare de mirare că omul, scos din hruba lui, izbucneşte de fiece dată în adevărate accese de turbare, cînd, cu lanţuri la picioare, înjosit în zdrenţele lui puturoase, zăreşte în faţa lui, la masa judecătorească pe acel bărbat, în roba neagră, cu îngrijire periată, rece şi distant, bine pregătit şi cu spiritul odihnit, cu care vroia să aibă o discuţie, de la intelectual la intelectual, de la savant la savant şi care-l

tratează şi-l maltratează acum mai rău ca pe un ucigaş? Nu este oare inevitabil că, torturat şi aţîţat de întrebări şi insinuări din cele mai perfide şi ticăloase, care merg pînă acolo încît îi dezvăluie cea mai intimă viaţă sexuală, el pierde orice măsură şi prudenţă şi că la rîndul lui atacă pe tartorul său sufletesc cu imputări cumplite? Şi că, scuturat de frigurile nopţilor de veghe, apucă parcă de gît cu o întrebare pe omul căruia îi datorează toate aceste neomenii: „Tăgăduieşti că eşti un ucigaş? Eu o voi dovedi prin faptele tale. În ce mă priveşte, sînt sigur de cauza mea cea dreaptă şi nu mă tem de moarte. Tu însă răneşti ca un orb în pustiu, căci demonul răzbunării îţi arde măruntaiele. Ai minţit, ai minţit, ignorantule, defăimătorule. În tine spumegă mînia, cînd prigoneşti pe cineva la moarte. Aş vrea ca toată magia ta să mai zacă în pîntecul mamei tale şi să-mi fie dat mie prilej să dezvălui toate erorile tale." În beţia roşie a mîniei sale, nenorocitul Servet uită complet de propria sa neputinţă. Zăngănind din lanţuri, făcînd spume la gură, acest om turbat cere Consiliului pus să-l judece, în loc de o sentinţă împotriva lui, un verdict împotriva contravenientului legii, Calvin, împotriva dictatorului Genevei. „De aceea, ca magician ce e, nu numai să fie declarat vinovat şi să fie osîndit, dar să fie izgonit din acest oraş, iar averea lui să-mi fie adjudecată mie, ca o compensaţie pentru averea pe care am pierdut-o din cauza lui."

Bineînţeles că toţi consilierii, oameni de ispravă, sînt cuprinşi de groază nebună, auzind asemenea cuvinte, văzînd asemenea privelişte; acest bărbat slab, scheletic, cavernos, cu barba încîlcită, şi care cu ochi scînteietori scuipă într-un grai străin cele mai extraordinare acuzaţii împotriva conducătorului lor creştin, trebuie să le apară ca un posedat, îmboldit de Satana. Atmosfera îi devine tot mai defavorabilă, de la un interogatoriu la altul. De fapt procesul s-a sfîrşit acum, osîndirea lui Servet e de neînlăturat. Însă duşmanii tăinuiţi ai lui Calvin au tot interesul să prelungească dezbaterile şi să le amîne, deoarece nu vor să-i dea lui Calvin satisfacţia triumfală, ca

adversarul său să fie legal condamnat. Înc-odată ei mai încearcă să salveze pe Servet, solicitînd, ca în cazul lui Bolsec, opinia celorlalte sinoduri reformate din Elveția, însuflețiți de tainica speranță că și de astă dată îi va fi smulsă lui Calvin, în ultima oră, victima dogmatismului său.

*
* *

Dar Calvin știe el însuși prea bine că acum e în joc autoritatea lui în mod definitiv. Nu se va lăsa luat prin surprindere a doua oară. Își ia măsurile din timp. Pe cînd nenorocita lui victimă putrezește dezarmată în temniță, el trimite epistole după epistole epitropilor bisericilor din Zürich, Basel, Berna și Schaffhausen, spre a influența cu anticipație opinia lor. Trimite soli în toate direcțiile, pune toți prietenii în mișcare spre a ruga pe colegi să nu care cumva să sustragă sentinței drepte pe un asemenea blasfemator criminal. Acțiunea sa de influențare a opiniei autorităților bisericești e sprijinită prin aceea că, în cazul Servet, e vorba de un cunoscut element teologic, turburător, și că „obraznicul hispaniol" e urît în toate cercurile ecleziaste, încă din zilele lui Zwingli și Bucer. Într-adevăr toate sinodurile elvețiene declară unanim că ideile lui Servet sînt eretice și blasfematoare și chiar dacă nici una din cele patru biserici nu cere fățiș pedeapsa cu moartea și nici n-o aprobă măcar, ele sînt totuși în principiu pentru orice măsură, oricît de aspră. Zürich scrie : „Lăsăm la înțeleapta voastră apreciere, la ce pedeapsă veți osîndi pe acest individ". Berna apelează la Domnul Sfînt, care să hărăzească genevezilor „duhul înțelepciunii și al puterii, spre a sluji biserica voastră precum și pe celelalte, eliberîndu-le de această ciumă". Dar îndemnul la o înlăturare brutală e totodată atenuat prin cuvintele : „dar în așa fel, încît să nu faceți totuși nimic ce ar putea să pară necuviincios pentru un consiliu creștin". Nicăieri Calvin nu e fățiș

încurajat să aplice pedeapsa cu moartea. Deoarece însă bisericile au aprobat procesul contra lui Servet, vor aproba și urmările, asta o simte Calvin, căci prin cuvintele lor cu două înțelesuri îi lasă mînă liberă pentru orice decizie. Iar întotdeauna cînd e liberă, această mînă lovește cu duritate și hotărîre. Aflînd de răspunsurile bisericilor elvețiene, sprijinitorii ascunși încearcă în zadar să mai amîne catastrofa iminentă. Perrin și ceilalți republicani propun să mai fie consultată și instanța supremă a obștei, Consiliul celor două sute. Dar e prea tîrziu, opunerea pare deja prea primejdioasă potrivnicilor lui Calvin. La 26 octombrie, Servet e condamnat în unanimitate să fie ars de viu, iar sentința cumplită urmează să fie executată chiar a doua zi în piața din Champel.

*
* *

Săptămîni de-a rîndul Servet s-a izolat de lumea reală, în temnița lui, hrănind în suflet cele mai exaltate nădejdi. Înzestrat din fire cu o fantezie surescitată, zăpăcit de șoaptele tăinuite ale așa-zișilor prieteni, se îmbată din ce în ce cu iluzia că ar fi convins de mult pe judecătorii săi de adevărul tezelor sale și că peste cîteva zile uzurpatorul Calvin va fi izgonit, acoperit de hulă și rușine. Cu atît mai cumplită e trezirea, cînd secretarii Consiliului intră cu mutre impenetrabile în celula lui și desfac tacticos un sul de pergament, spre a-i da citire. Sentința îl lovește pe Servet asemenea unui trăsnet. Țeapăn, de parcă nici n-ar pricepe această monstruozitate, ascultă verdictul, care hotărăște ca el să fie ars de viu, chiar a doua zi, acuzat de blasfemie. Cîteva minute rămîne ca surd și năucit. Dar apoi, bietul om are o criză de nervi. Începe să geamă, să se jelească, să hohotească, strident izbucnește din gîtlejul său, în limba lui maternă, țipătul deznădejduit, *Misericordias!* Prin acea veste cumplită pare că a fost nimicită pînă la rădăcină trufia lui patologică; acum e un om zdruncinat, prăpădit, o epavă care

privește buimac cu ochii în gol în fața lui. Iar preoții cred că a bătut ceasul în care, după triumful lumesc, vor cîștiga și izbînda religioasă asupra lui Servet și că în disperarea lui îi vor putea smulge mărturisirea benevolă a erorii sale.

Dar, ce minune: de îndată ce atingi pe acest om strivit și aproape stins, în acest punct intim al credinței sale, de îndată ce-i ceri să-și renege tezele, izbucnește iarăși vie și scînteietoare de mîndrie flacăra dîrzeniei de totdeauna. Lasă-i să-l judece, să-l osîndească, să-l schingiuiască, să-l ardă, să-i sfîșie trupul bucățică cu bucățică — Servet nu va ceda o iotă din crezul său; tocmai aceste ultime zile înalță pe cavalerul rătăcitor al științei la rangul de martir și erou al convingerii. Refuză cu bruschețe insistenețele lui Farel, care a venit anume de la Lausanne, ca să serbeze și el alături de Calvin triumful acestuia. Osînditul declară că un verdict pămîntesc nu poate fi socotit niciodată drept dovadă, că un om are sau nu are dreptate în chestiuni divine. A ucide nu înseamnă a convinge. Nu i s-a dovedit nimic, se încearcă doar sugrumarea lui — și atît.

Un singur cuvînt de renegare nu-i în stare să obțină Farel de la victimă, prada morții, oricît l-ar amenința și orice i-ar făgădui. Dar spre a demonstra fățiș că deși își menține dîrz convingerea, el nu este un eretic, ci un creștin cu frica lui Dumnezeu și deci dator să se împace și cu cel mai crunt dușman, Servet se declară gata să mai primească în temniță, înainte de a fi executat, vizita lui Calvin.

Despre această vizită a lui Calvin, făcută victimei sale, nu posedăm decît relatarea unei singure părți: Raportul lui Calvin. Dar chiar în povestirea lui se vădește cumplit rigiditatea și duritatea lui sufletească. Jertfitorul coboară în hrubă la cel jertfit de el, dar nu spre a aduce un cuvînt de mîngîiere candidatului morții, nu spre a vorbi frățește sau creștinește cu un om, care mîine urmează să piară în chinuri cumplite. Calvin ia cuvîntul

cel dintîi, rece și distant, întrebînd de ce l-a chemat Servet și ce anume are să-i spună. Se așteaptă ca Servet să-i cadă în genunchi și să se tînguiască, implorînd pe atotputernicul dictator să anuleze sentința sau măcar s-o atenueze. Dar osînditul răspunde simplu — și atît ar fi de ajuns să zguduie pe orice om de omenie — că l-a chemat pe Calvin la el numai ca să-i ceară iertare. Victima oferă călăului împăcare personală. Dar niciodată ochiul împietrit al lui Calvin nu va voi să recunoască într-un adversar politic și religios, pe un creștin, pe un om. În darea lui de seamă el scrie glacial : „Am obiectat că niciodată, după cum și era de fapt, n-am nutrit vreo ură personală împotriva lui". Neînțelegînd sau nevroind să înțeleagă gestul creștinesc al muribundului, el refuză orice împăcare omenească între ei doi : Servet să lase de-o parte tot ce privește persoana lui și să mărturisească doar greșeala lui față de Dumnezeu, a cărui ființă tripartită a tăgăduit-o. Conștient sau inconștient, ideologul refuză să vadă un semn, un confrate în acel om sacrificat, care a doua zi urmează să fie aruncat în flăcări ca un lemn netrebnic ; ba, dogmatician rigid, el vede în Servet doar pe tăgăduitorul noțiunii sale personale de Dumnezeu și deci al lui Dumnezeu în genere. Un singur lucru mai e important pentru Calvin în fanatismul său : pînă nu-și dă sufletul Servet, să-i mai stoarcă mărturisirea că dînsul a greșit și Calvin are dreptate. Dar simțind că adversarul vrea să-i smulgă singurul lucru care mai palpită viu și nemuritor pentru el în trupu-i pierdut — crezul lui, convingerea lui — chinuitul Servet se revoltă. Refuză hotărît orice consimțire lașă. Lui Calvin i se pare atunci de prisos orice cuvînt în plus. Un om care nu se supune cu totul, în chestiuni religioase, nu mai este pentru el un frate în Hristos, ci o slugă a Satanei și un păcătos, față de care îți irosești doar cuvintele prietenoase. La ce un grăunte de bunătate pentru un eretic ? Calvin pleacă, își părăsește victima fără un singur cuvînt, fără o privire amicală. În urma lui zăngăne zăvorul de fier, iar acuzatorul zelotic își încheie raportul care-l acuză pe el însuși

în vecii vecilor, cu următoarele cuvinte cumplit de nesimţitoare : „Neputînd obţine nici un rezultat prin cuvintele mele de stăruinţă şi de prevenire, n-am vrut să fiu mai înţelept decît o îngăduie maestrul meu. Am urmat regula Sfîntului Pavel şi m-am depărtat de ereticul care şi-a rostit singur sentinţa."

* * *

Moartea la stîlpul-frigare, prin prăjire lentă la foc molcom, e cea mai cumplită dintre toate torturile de execuţie ; chiar şi Evul Mediu, renumit prin cruzimea lui, n-a făcut uz de acest procedeu, înfiorător de lent, decît în cazuri extrem de rare ; de obicei condamnaţii erau sugrumaţi sau amorţiţi la stîlp, încă înainte de ardere. Dar tocmai această moarte oribilă, groaznică, este aleasă pentru prima victimă a protestantismului. Înţelegem că după strigătul de indignare ce străbate întreaga lume cu simţ uman, Calvin va încerca totul, spre a înlătura ulterior, imediat, orice responsabilitate. El şi tot Consistoriul s-ar fi străduit, declară dînsul (după ce trupul lui Servet s-a prefăcut de mult în cenuşă), să schimbe moartea cumplită prin prăjirea victimei în viaţă, în aceea mai blîndă a uciderii cu paloşul, dar „strădania lor a fost zadarnică." Dar nu se găseşte nici un cuvînt despre asemenea strădanii în procesele-verbale ale Consiliului ; de altfel, nici unui om obiectiv nu i se va părea verosimil ca tocmai Calvin, cel care a făcut totul ca să pună la cale procesul şi care a stors Consiliului docil sentinţa de moarte contra lui Servet, tocmai acelaşi Calvin să fi deveni dintr-odată o persoană particulară, cu mult prea puţin influentă la Geneva, pentru ca să poată comuta moartea cumplită într-una mai omenoasă. E adevărat, conform buchei, că maître Calvin luase în consideraţie o atenuare a felului pedepsei cu moartea pentru Servet, însă numai — şi aci vedem inexactitatea

dialectică a aserțiunii sale — pentru acest singur caz, că Servet și-ar fi cîștigat această atenuare cu un *sacrificio d'intelleto*, cu o renegare de ultimă oră. Nu din omenie, ci numai din simplu calcul politic, Calvin ar fi fost atunci — pentru prima oară în viață — blînd cu un adversar. Ce triumf ar fi însemnat pentru doctrina geneveză, dacă i s-ar fi putut smulge lui Servet — la un pas de stîlpul pîrjolului — mărturisirea că dînsul a greșit iar Calvin are dreptate ! Ce biruință, să fi adus pe bietul om înfricoșat pînă acolo încît să vestească în ultima clipă, în fața poporului întreg, că nu sucombă ca martir pentru propria-i doctrină, ci că doctrina lui Calvin, nu a sa, e cea justă, unica doctrină adevărată și justă pe pămînt !

Dar și Servet cunoaște prețul pe care trebuie să-l plătească. Sfidare contra sfidare, fanatism contra fanatism. Mai bine să mori în chinuri nespuse pentru propria convingere, decît o moarte mai blîndă pentru dogmele maestrului Jean Calvin ! Mai bine să suferi neînchipuit o jumătate de oră, cucerind însă faima martirajului spiritual și împovărînd totodată potrivnicul în vecii vecilor cu oprobiul neomeniei. Servet refuză brusc tîrgul și se pregătește să plătească prețul amar al încăpățînării sale, cu chinuri nemaipomenite.

* * *

Restul e grozăvie. La 27 octombrie, ora unsprezece dimineața, deținutul e scos din temniță în zdrențele lui mucegăite. Pentru prima oară de multă vreme și pentru ultima în veci de veci, ochii dezvățați de lumina zilei văd iarăși cerul, soarele. Cu barba încîlcită, murdar și descărnat, în zăngănit de lanțuri, osînditul pășește spre rug, clătinîndu-se pe picioare ; în lumina clară de toamnă, culoarea pămîntie a obrazului e și mai impresionantă. În fața treptelor primăriei, zbirii trîntesc brutal în genunchi pe delincventul care abia se ține pe picioare, le-

gîndu-se — de săptămîni de zile n-a mai umblat, nenorocitul! E dator să asculte în genunchi, cu capul plecat, sentinţa pe care sindicul o rosteşte în faţa gloatei şi care sfîrşeşte astfel: „Te osîndim, Michael Servet, să fii dus în cătuşe la Champel şi ars de viu, iar împreună cu tine să fie arse atît manuscrisul operei tale cît şi cartea tipărită, pînă ce trupul tău va fi prefăcut în scrum; astfel să-ţi închei tu zilele, spre a da o pildă înfiorătoare tuturor acelora care ar vroi să comită şi ei o asemenea crimă".

Condamnatul a ascultat sentinţa, scuturat de fiori de frig şi de groază. În chinul său de moarte se apropie tîrîş în genunchi de consilieri şi imploră harul de a fi executat cu paloşul, pentru ca „suferinţa nemăsurată să nu-l aducă la deznădejde". Dacă a păcătuit, a făcut-o în neştire; dar întotdeauna a fost mînat doar de singurul gînd de a spori gloria Atotputernicului. În acea clipă se interpune Farel între judecători şi cel îngenuncheat. Cu glas răsunător îl întreabă dacă e dispus să abjure de la doctrina lui îndreptată contra Trinităţii, ca să obţină astfel favoarea execuţiei mai blînde. Dar — şi tocmai ultimul ceas înalţă moraliceşte chipul acestui om, altfel mediocru — Servet refuză iarăşi tîrgul oferit, hotărît să-şi îndeplinească cuvîntul rostit pe vremuri, că e gata să îndure orice pentru convingerea lui.

Deci nu mai rămîne decît drumul tragic. Convoiul se pune în mişcare. În fruntea lui păşesc seniorul-locotenent şi aghiotantul său, ambii prevăzuţi cu insignele rangului lor, milităreşte înconjuraţi de arcaşi; în urma lor mulţimea veşnic curioasă. În tot parcursul convoiului prin oraş, trecînd pe lîngă nenumăraţi spectatori cu priviri tăcute şi sfioase, Farel se ţine scai de osîndit, nu-l slăbeşte cu un pas şi îi vorbeşte întruna, stăruind pe lîngă el să recunoască în ultima clipă că a greşit şi să renege părerile lui eronate. Răspunsul lui Servet e cu adevărat pios: „Îndur moartea în chip nedrept, totuşi rog pe Dumnezeu să fie blînd cu acuzatorii mei"; dar

auzindu-l, Farel se răstește la el, cuprins de furie dogmatică: „Cum, după ce ai săvîrșit păcatul cel mai greu, vrei să te mai justifici? ! Dacă continui în felul acesta, te las să te judece Domnul și nu te mai însoțesc, deși eram totuși decis să nu te părăsesc, pînă la ultima suflare."

Dar Sevret nu mai răspunde. Îi este scîrbă de acești călăi porniți pe ceartă: nici un cuvînt pentru ei, de acum încolo. Neîncetat, ca și cum ar vrea să se ameţească, presupusul eretic și ateu murmură: „O, Doamne, mîntuiește sufletul meu! O, Isuse, fiu al Dumnezeului veșnic, fie-ţi milă de mine"; apoi se roagă cu glas tare de cei prezenţi, să se închine împreună cu el și să se roage pentru el. Chiar și în piaţa execuţiei, în faţa rugului și a stîlpului de pîrjol, el mai îngenunchează o dată, spre a se concentra cu evlavie. Dar de teamă că acest gest curat al unui pretins eretic ar putea impresiona poporul, fanaticul Farel strigă deasupra celui cucernic îngenuncheat: „Aici puteţi vedea ce putere are Satana, cînd ţine pe un om în ghearele lui. Acest bărbat e foarte învăţat și a crezut poate că judecă și face bine. Dar acum iată-l în puterea Necuratului și fiecare din voi poate păţi la fel."

Între timp au început groaznicele preparative. Lemnele sînt așezate în jurul stîlpului, răsună zăngănitul lanţului de fier, cu care Servet urmează să fie spînzurat de stîlp; călăul a și legat mîinile victimei. Atunci, pentru ultima oară, Farel se înghesuie în Servet, care mai geme doar înăbușit: „O Doamne, Dumnezeul meu!" și-i strigă cu glas tare cuvintele haine: „N-ai altceva de spus?" Farel, încăpăţînat, tot mai speră că la priveliștea stîlpului de tortură Servet va recunoaște singurul adevăr, cel calvinist. Dar Servet răspunde: „Ce aș putea oare face alta, decît să vorbesc cu Dumnezeu?" Decepţionat, Farel își lasă victima. Acum rămîne doar ca celălalt călău, cel trupesc, să-și desăvîrșească înfiorătoarea operă. Servet e legat de stîlp, cu un lanţ de fier, un odgon e împletit de patru-cinci ori în jurul trupului scheletic. Între trupul

viu şi frînghia ce taie nemilos în carne, zbirii mai vîră cartea şi manuscrisul trimis pe vremuri de către autor, *sub sigillo secreti*, lui Calvin, spre a-i solicita părerea lui frăţească ; în cele din urmă i se mai aşază în batjocură o cunună pe cap, o coroană de frunze, îmbibată cu pucioasă. Cu această ultimă pregătire, cea mai chinuitoare din toate, a luat sfîrşit munca gîdelui. Acum nu-i mai rămîne decît să aprindă rugul.

Cînd flăcările ţîşnesc din toate părţile, victima torturată izbucneşte într-un răcnet atît de sălbatic, încît pentru o clipă oamenii întorc înfioraţi capul. Curînd fumul şi focul învăluie trupul ce se zvîrcoleşte în chinuri, dar necontenit şi tot mai strident răsună din vîlvătaia care mistuie cu încetul carnea vie, ţipetele disperate de durere ale nenorocitului ce îndură suplicii de neînchipuit, iar în cele din urmă s-aude ultimul strigăt, izvorît din fundul sufletului său chinuit : „Isuse, fiu al veşnicului Dumnezeu, îndură-te de mine !" O jumătate de oră ţine oroarea acestei agonii indescriptibile. Abia după acest răstimp, flăcările scad, se potolesc, fumul se împrăştie şi de stîlpul înnegrit atîrnă în lanţul de jar o masă neagră, fumegîndă, carbonizată, un fel de cheag oribil, care nu mai aduce cu nimic omenesc. Ce fuse odată un chip pămîntesc, care cugeta şi era pătimaş frămîntat de cele veşnice, o părticică din sufletul divin, a devenit acum murdărie abjectă, o masă atît de scîrboasă şi de împuţită, încît această privelişte i-ar fi putut demonstra poate lui Calvin, pentru o clipă, neomenia trufiei sale de a se erija în judecătorul şi executorul unui semen, al unui frate. Dar unde se află Calvin, în acest ceas cumplit ? Spre a părea străin de toate acestea sau spre a-şi cruţa nervii, el a avut prudenţa să rămînă acasă ; şade în camera lui de lucru, cu geamurile bine închise, lăsînd crunta operă în seama călăului şi a confratelui mai brutal, Farel. Cînd fusese vorba de a da de urma nevinovatului, de a-l acuza, de a-l aţîţa şi de a-l aduce pe rug, atunci fusese neobosit Calvin. În fruntea tuturora ; dar în ceasul execuţiei nu vedem decît slugile

plătite ale călăilor, nu însă pe adevăratul vinovat, care a vrut și a ordonat această „ucidere pioasă". Abia duminica următoare el urcă solemn în amvon, în roba lui neagră, spre a slăvi, în fața obștei tăcute, drept măreață și dreaptă, o faptă pe care el însuși n-a cutezat s-o privească drept în față.

„A căuta adevărul și a-l spune așa cum îl gîndești nu poate fi niciodată o crimă. Nimeni nu trebuie silit să aibă o anumită convingere. Convingerea e liberă."

Sebastian Castello (1551).

MANIFESTUL DE TOLERANȚĂ

Arderea pe rug a lui Servet e resimțită imediat de către toți contemporanii ca o răscruse morală a Reformei. Executarea unui om răzleț nu însemna nimic în acea epocă de violență; de la coastele Spaniei și pînă departe, la Marea Nordului și insulele britanice, ard pe vremea aceea nenumărate torțe vii, pentru slava lui Christos — ereticii. Cu miile sînt tîrîți oameni fără apărare spre locurile de execuție; în numele diferitelor biserici, singurele adevărate, sînt arși, decapitați, asfixiați sau înecați. „De-ar fi fost, nu zic cai, ci doar porci, care ar fi pierit, scrie Castellio în cartea lui eretică, fiecare principe ar fi socotit că suferă o pierdere mare. Dar nu sînt decît oameni, care sînt nimiciți și de aceea nimeni nu se gîndește să numere victimele. Nu știu — geme în disperare Castellio, care, ce-i drept, nu putea să presimtă veacul nostru de război — dacă s-a mai vărsat în vreo epocă atîta sînge ca într-a noastră."

Dar în toate secolele o nelegiuire, printre nenumărate altele, trezește conștiința aparent adormită a lumii. Flacăra de martiraj a lui Servet strălucește cu o lumină vie deasupra tuturor celorlalte ale epocii sale și încă Gibbon mărturisește cu două secole mai tîrziu, că „această jertfire l-a zguduit mai adînc decît miile de arderi pe rugurile Inchiziției". Căci execuția lui Servet este — dacă e să ne

folosim de o expresie a lui Voltaire — prima „crimă religioasă de omucidere“ în cuprinsul Reformei și prima tăgăduire, cu repercursiuni vizibile, a ideii sale de bază.

Noțiunea de „eretic“ constituie în sine ceva absurd pentru doctrina evanghelică, care acordă fiecăruia dreptul nestînjenit de tălmăcire a cuvîntului biblic. Într-adevăr, la inceput Luther, Zwingli și Melanchton arată deschis oroarea lor față de orice măsură de violență împotriva outsiderilor și exageratorilor mișcării lor. Luther declară în mod precis : „Nu-mi plac sentințele de moarte, nici chiar cele meritate ; și ceea ce mă sperie în această chestiune este exemplul care se dă. De aceea nu pot aproba nicidecum ca falșii doctori să fie executați. Și mai departe el formulează precis : „Ereticii nu trebuie asupriți prin violență, ci se cade să fie combătuți numai prin cuvîntul Domnului. Căci erezia este o chestiune spirituală, care nu poate fi spălată cu vreun foc pămîntesc sau cu vreo apă pămîntească.“ Și tot astfel își arată și Zwingli în mod lămurit aversiunea lui împotriva apelului la Consiliu și împotriva oricărei violențe. Dar curînd noua doctrină trebuie să recunoască, devenind între timp ea însăși „biserică“, ceea ce știa de mult vechea biserică și anume, că autoritatea nu se poate menține vreme îndelungată fără violență ; de aceea Luther, spre a amîna hotărîrea totuși inevitabilă, propune mai întîi un compromis ; vrea să știe precis deosebirea între *Haereticis* și *Seditiosis*, între „remonstranți“, a căror părere diferă de aceea a bisericii reformate numai cu privire la chestiuni de ordin spiritual-religios, și între „Seditiosis“, adevărații „rebeli și instigatori“, care o dată cu ordinea religioasă vor să modifice și structura socială. Numai împotriva acestora din urmă — adică a anabaptiștilor-comuniști — Luther aprobă măsurile restrictive ale autorităților. Dar nici unul dintre conducătorii biserici reformate nu se poate decide să facă pasul hotărîtor, să predea călăilor pe liber-cugetători și pe cei care gîndesc altfel decît biserica reformată. Încă mai trăiește într-înșii amintirea vremii, cînd ei înșăși au luptat ca revoluționari religioși împotriva Papei și a

împăratului pentru apărarea cauzei lor: convingerea lăuntrică. Aceasta constituie dreptul cel mai sfînt al omului. De aceea introducerea unei noi inchiziții protestante li se pare cu neputință.

Acest pas de o importanță istorică mondială îl face acum Calvin prin arderea lui Servet. El frînge brusc dreptul cucerit prin luptă de către Reformă dreptul „libertății oricărui creștin"; cu un salt el ajunge din urmă biserica catolică, care, spre onoarea ei, tot a șovăit mai bine de o mie de ani, pînă ce a ars de viu pe un om care interpretase în felul său anumite dogme de credință creștină. Calvin însă împovărează Reforma chiar în al doilea deceniu al domniei sale prin acest act de intoleranță; iată de ce și inscripția de pe piatra comemorativă, pe care orașul liber Geneva a ridicat-o cu secole mai tîrziu cugetătorului liber Servet va încerca zadarnic să dezvinovățească pe Calvin, numindu-l pe Servet „o victimă a epocii sale". Căci nu orbirea și nici mania religioasă a timpului său l-au împins pe Servet pe rug — trăiesc doar și un Montaigne și un Castellio în acea epocă — ci numai despotismul personal al lui Calvin. Nici o scuză nu poate atenua acest gest de Torquemada. Necredința și superstiția pot fi motivate într-o epocă; dar întotdeauna pentru o nelegiuire răzleață e responsabil omul care a săvîrșit-o.

Din primul ceas sporește agitația mulțimii cu privire la jertfirea cumplită a lui Servet și chiar de Beze, omul oficios și evanghelistul lui Calvin, se vede nevoit să relateze: cenușa nenorocitului nu se răcise încă și deja începuse o discuție înverșunată, dacă e permisă pedepsirea ereticilor. Unii erau de părere că ereticii trebuiau desființați, dar nu prin pedeapsa cu moartea. Alții cereau ca pedepsirea lor să fie lăsată numai în seama judecății divine. Chiar și acest glorificator necondiționat al tuturor faptelor lui Calvin se exprimă subit cu o nuanță ciudat de șovăitoare în glas, și mai mult încă ceilalți prieteni ai lui Calvin. E drept că Melanchton, pe care Servet îl atacase pe vremuri, personal, cu cele mai grave injurii, scrie

„iubitului său frate" „Calvin" : „Biserica îți aduce mulțumiri și ți le va aduce și în viitor. Bine și echitabil au procedat oficialitățile voastre, osîndind la moarte pe acest pîngăritor al Domnului". Și se găsește chiar și un filolog suprazelos anume „Musculus" — veșnica *„trahison des clercs"* — care compune cu acest prilej un evlavios cîntec de slavă. Dar altminteri, nu prea răsună aprobări de nicăieri. Zürich, Schaffhausen și celelalte sinoduri nu se exprimă nicidecum în chip atît de entuziast, precum spera Geneva.

Concomitent se ridică însă cu totul altfel de glasuri. Marele profesor de drept al epocii, Baudouin, dă în mod public declarația hotărîtoare : „Punctul meu de vedere este că nu avea dreptul Calvin să intenteze proces de urmărire pentru un litigiu religios". Dar nu numai umaniștii liberali din întreaga Europă sînt îngroziți și revoltați ; și în cercurile clerului protestant sporește opoziția. La o oră distanță de porțile Genevei, preoții din Waadland condamnă de la amvon procedeul lui Calvin contra lui Servet, declarîndu-l antireligios și ilegal ; și chiar în propriul său oraș Calvin trebuie să înăbușe critica cu forță polițienească. O femeie, care spune în public că Servet a fost un martir al lui Isus Christos, e aruncată în temniță, tot astfel un tipograf, care afirmă că Consiliul l-a osîndit pe Servet numai pentru plăcerea unui singur om.

Cîțiva savanți de vază străini părăsesc demonstrativ orașul în care nu se mai simt în siguranță, de cînd libertatea de gîndire e amenințată de un asemenea despotism. Și în curînd Calvin va recunoaște că, prin moartea lui de martir, Servet i-a devenit mult mai primejdios decît îi fusese vreodată prin scrierile și viața lui.

Calvin are o ureche nerăbdătoare și nervoasă pentru orice contrazicere. Nu ajunge că la Geneva te ferești cu frică de orice cuvînt deschis. Calvin simte, prin pereți și prin ferestre agitația, cu greu potolită. Dar fapta s-a să-

vîrşit şi nu se mai poate repara ; şi deoarece Calvin nu mai poate da înapoi, nu-i rămîne decît s-o acopere fățiș. Pe nesimțite, el, care a pornit în această chestiune cu atît avînt agresiv, a fost împins în defensivă. Toți prietenii îl încurajează mereu, că ar fi timpul să justifice în sfîrşit senzaționalul act al arderii pe rug ; în cele din urmă Calvin se decide, de fapt contra convingerii sale intime, să, lămurească opinia publică" — în cazul Servet — după ce în prealabil avusese grijă să-i sugrume gîtlejul şi să compună o apologie a faptei sale.

Dar în chestia Servet, Calvin nu prea se simte cu conştiința curată ; iar cu o conştiință împovărată scrii prost. De aceea apologia lui „Apărarea adevăratului crez şi a trinității împotriva cumplitelor erezii ale lui Servet" pe care o compune — după cum spune Castellio — cu mîinile încă pătate de sîngele lui Servet, este una din operele lui cele mai slabe. Calvin însuşi a mărturisit că a scris-o „*tumultuarie*", adică în grabă şi nervos. O dovadă cît de nesigur s-a simțit el în această apărare impusă, o constituie faptul că a pus pe toți clericii genevezi să-i semneze teza, spre a nu purta singur răspunderea. Pe de o parte, Calvin, pus în gardă prin oprobriul general, vrea să arunce răspunderea în spinarea „oficialității", pe de alta, el trebuie să arate că Consiliul a procedat just, nimicind un asemenea „monstrum". Spre a se recomanda mai întîi pe el însuşi ca un om plin de duhul blîndeții şi duşman lăuntric al oricărei violențe, abilul dialectician umple o bună parte a cărții cu jelanii despre cruzimea Inchiziției catolice, care condamnă şi execută credincioşii fără a li se da putința de apărare. („Şi tu — îi va răspunde mai tîrziu Castellio — pe cine ai pus tu să-l apere pe Servet ?") Dar apoi, el surprinde pe cititorul mirat prin declarația, că în taină s-ar fi străduit tot mereu să-l aducă pe Servet la sentimente mai bune ; de vină fusese numai şi numai Consiliul, care, în pofida înclinațiilor de clemență ale lui Calvin, hotărîse aproape cu sila pedeapsa cu moartea şi anume în forma ei cea mai cruntă. Castellio însă pune lucrurile la punct, cu duritate. „Primele exortări ale tale erau insulte ; cele următoare : temnița pe

care Servet n-a părăsit-o decît ca să fie tîrît pe rug și ars de viu".

Dar în timp ce cu o mînă Calvin dă în lături toată răspunderea schingiuirii lui Servet, cu cealaltă el oferă „Oficialității" toate scuzele pentru acea condamnare. Și de îndată ce e vorba de a justifica oprimarea, Calvin devine elocvent. Nu este admisibil, argumentează el, să lași fiecăruia libertatea de a spune ce gîndește ; așa ceva prea ar fi pe placul epicurienilor, al ateilor, al tuturor acelora care disprețuiesc pricipiul divin. Numai adevărata doctrină, aceea a lui Calvin, poate fi enunțată. O astfel de cenzură — despoții cugetului repetă întotdeauna aceleași argumente ilogice — „nu înseamnă însă cîtuși de puțin o constrîngere a libertății". Dacă faci să tacă în mod definitiv pe acei care sînt de altă părere, atunci — după Calvin și cei de felul său — n-ai exercitat nici o presiune și nici o siluire ; ai săvîrșit doar o faptă dreaptă, slujind o idee superioară de astă dată „Slava Domnului".

Dar nu oprimarea morală a ereticilor este punctul pe care are de fapt să-l apere Calvin — acesta e de mult recunoscut de protestantism ca teză — ci ceea ce importă este problema, dacă ești îndreptățit să ucizi sau să pui să fie ucis un ins de altă credință. Deoarece în chestiunea Servet Calvin a confirmat cu anticipație întrebarea prin faptă, e nevoit acum s-o justifice ulterior. Bineînțeles că-și caută acoperire în Biblie, spre a demonstra că l-a înlăturat pe Servet din voința Celui-de-sus, dînd ascultare unei „porunci divine". Cercetează apoi întreaga doctrină mozaică (Evangheliile vorbesc prea mult de dragoste și pentru dușmani) spre a găsi pilde de executări de eretici dar nu poate cita nici una cu adevărat convingătoare, căci Biblia nu cunoștea încă noțiunea ereticului, ci numai aceea de „blasfemator", tăgăduitor al Domnului. Servet însă, care din flăcări strigase numele Domnului, nu fusese niciodată ateu. Dar Calvin, care se sprijină întotdeauna pe Biblie, acolo unde-i este ei mai comod, declară totuși că stîrpirea, de către oficialitate, a celor ce cugetă altfel, este o datorie „sfîntă".

Aşa precum un om de rînd ar fi vinovat, dacă n-ar pune mîna pe paloş de îndată ce casa lui e pîngărită de idolatrie şi de îndată ce unul din familia lui se răzvrăteşte împotriva lui Dumnzeu, cu atît mai mîrşavă ar fi această laşitate la un principe, de ar vrea să închidă ochii cînd e jignită „religia". Paloşul le e dat ca să-l folosească întru slăvirea Domnului ; orice faptă săvîrşită în zelul sfînt e din capul locului justificată. Apărarea ortodoxiei, a adevăratului crez, desface, după Calvin, toate legăturile de sînge, toate poruncile omeniei ; chiar şi rudele cele mai apropiate trebuie examinate, dacă Satana le împinge la „tăgada" adevăratei religii.

Cuvînt cumplit şi tragică dovadă, cît de mult poate orbi fanatismul pe un om, care de altfel judecă limpede. Căci aici se declară înspăimîntător de precis, că „evlavios" în sensul lui Calvin nu e socotit decît acel care pentru doctrină — doctrina lui — ucide într-însul orice pornire de omenie, care dă cu dragă inimă pe mîna Inchiziţiei soţia şi prietenii, fraţii şi neamurile, de îndată ce opinia lor religioasă diferă într-un punct sau într-un punctuleţ de aceea a Consistoriului. Şi pentru ca nimeni să nu combată o asemenea teză neomenoasă, Calvin uzează de ultimul său argument preferat : teroarea. El declară anume că oricine apără sau scuză un eretic se face şi el vinovat de erezie şi e însemnat pentru pedeapsă. O dată pentru totdeauna Calvin vrea să ştie terminată şi definitiv încheiată penibila discuţie asupra uciderii lui Servet.

Dar glasul acuzator al celui jertfit nu poate fi înăbuşit, oricît de strident şi de furios şi-ar răcni Calvin ameninţările în public ; iar broşura de apărare a lui Calvin, cu îndemnul ei la prigoana ereticilor, produce o impresie cît se poate de proastă ; tocmai protestanţii cei mai sinceri sînt cuprinşi de oroare, văzînd că Inchiziţia e cerută acum *ex cathedra* în biserica lor reformată. Unii declară că ar fi fost mai cuviincios ca o asemenea teză sîngeroasă să fi fost susţinută de către un Consiliu, decît de către un predicator al cuvîntului Domnului, un slujitor al lui Hristos ; minunat de hotărît răspunde notarul public din

Berna, Zerchintes, care va fi mai apoi cel mai bun prieten și protector al lui Castellio : „Mărturisesc deschis, scrie el lui Calvin, că și eu fac parte din acei care vor să restrîngă cît mai mult pedeapsa cu moartea pentru adversarii mișcării religioase reformiste și chiar pentru acei care greșesc din propriu imbold. Ceea ce mă îndeamnă în mod special la aceasta nu sînt numai acele pasaje din Sfînta Scriptură, care s-ar putea cita contra folosirii violenței, ci exemplul cum se procedează în acest oraș cu anabaptiștii. Eu însumi am văzut tîrîtă la spînzurătoare o femeie de optzeci de ani împreună cu fiica ei, mamă a șase copii, care nu săvîrșise altă crimă decît aceea de a fi tăgăduit botezul copiilor. Sub înrîurirea unei asemenea pilde, trebuie să-mi fie teamă că autoritățile nu se vor menține în limitele strîmte, în care ai vrea să le închizi tu însuți și că vor osîndi mici erori la fel cu delicte mari. De aceea, eu unul socot că ar fi de dorit ca autoritățile să procedeze mai bine cu un exces de blîndețe și de toleranță, decît să se hotărască pentru paloșul necruțător... În ce mă privește, aș prefera să-mi vărs sîngele, decît să fiu eu pătat de sîngele unui om, care să nu fi meritat cu cea mai deplină certitudine osînda morții."

Iată cum grăiește un mic slujbaș necunoscut într-o epocă de fanatism; ca dînsul mai judecă mulți, dar își păstrează opiniile pentru ei. Și acest om de ispravă, Zerchintes, se sfiește, la fel cu maestrul său Erasmus de Rotterdam, de disputele epocii și recunoaște sincer rușinat față de Calvin, că-i comunică părerea lui doar în scris, preferînd să tacă în public. „Nu voi coborî în arenă, atît timp cît nu mă va sili, conștiința mea. Prefer să rămîn mut, pe cît mi-o îngăduie conștiința, decît să provoc discuții și să jignesc pe cineva." Întotdeauna ființele omenoase se resemnează prea curînd, ușurînd prin aceasta jocul adversarilor ; procedează cu toții la fel ca acel admirabil, dar necombativ, Zerchintes, ei tac și tac, umaniștii, clericii, savanții, unii scîrbiți de gîlceavă, alții de frică să

nu fie ei înşişi bănuiţi de erezie, dacă n-ar slăvi în mod făţarnic execuţia lui Servet ca pe o faptă lăudabilă. Şi deja se pare că monstruoasa propunere a lui Calvin, ca acei ce gîndesc altfel decît el să sufere prigoana publică, nu va fi contrazisă. Dar deodată se ridică un glas — bine cunoscut şi urît de Calvin — spre a veşteji în public, în numele omeniei jignite, crima comisă contra lui Miguel Servet : e glasul limpede al lui Castellio, care nu s-a lăsat încă niciodată intimidat de o ameninţare a dictatorului genevez şi care-şi pune hotărît viaţa în joc, spre a salva cît mai multe vieţi.

* * *

În orice război de idei, nu aceia sînt cei mai buni luptători, care pornesc cu uşurinţă şi patimă să încrucişeze spada, ci cei care stau multă vreme pe gînduri, care şovăie, care iubesc pacea şi în care hotărîrea se coace cu încetul. Abia cînd s-au istovit toate celelalte posibilităţi de înţelegere şi cînd ei au recunoscut că bătălia nu mai poate fi evitată, încep cu inima grea apărarea impusă ; însă tocmai acei care se decid cel mai greu pentru luptă sînt apoi cei mai dîrzi şi cei mai hotărîţi. Aşa şi Castellio. Ca adevărat umanist, el nu e luptător născut şi convins. Firii sale blînde şi cu adevărat religioase îi corespunde mult mai bine tot ce e conciliere, înţelegere, împăciuire. Ca şi străbunul fiecărui adevăr pămîntesc şi divin şi ştie de asemeni cît de multe tîlcuri are ; nu e o întîmplare că una din operele sale mai importante e sugestiv intitulată : *„De arte dubitandi“*. „Despre înalta artă a îndoielii“. Dar această permanentă îndoială de sine nu face nicidecum din Castellio un sceptic rece ; prudenţa lui îl învaţă doar să fie tolerant faţă de toate opiniile şi preferă să tacă decît să se amestece pripit într-o ceartă străină. De cînd a lăsat de bunăvoie slujba şi demnităţile, spre a-şi păstra libertatea cugetului, s-a retras cu desăvîrşire de la orice politică, pentru a sluji mai bine Evanghelia cu o operă intelectuală de creaţie, traducerea Bibliei în două

limbi. Basel, această ultimă insulă de pace religioasă, i-a devenit un lăcaș de refugiu; aci universitatea mai păzește moștenirea lui Erasmus și de aceea s-au refugiat în acest ultim azil al omeniei, odinioară paneuropean, toți acei prigoniți de dictaturile bisericești. Aici trăiește Karlstadt, izgonit de către Luther din Germania și Bernard Ochino, alungat de Inchiziția romană din Italia; aici sălășluiește Castellio, care a părăsit Geneva din cauza lui Calvin, aici s-au aciuat Lelio Socino și Curione, precum și, ascuns misterios sub nume străin, anabaptistul proscris în Țările de Jos, David de Joris. Un destin comun al prigoanei comune leagă pe acești imigranți, deși ei nu au aceeași convingere în toate chestiunile teologice. Dar oamenii de omenie n-au niciodată nevoie de o totalizare sistematică a concepțiilor lor pentru a se uni omenește, în discuții prietenești. Toți acești potrivnici ai oricărei dictaturi morale duc la Basel o viață tăcută și retrasă, de savanți. Ei nu revarsă discuri peste omenire; nu se organizează nici în uniuni, nici în fronturi, nici în secte; doar durerea comună de încazarmare și reglementare crescîndă a spiritului înfrățește în tăcere pe acești remonstranți (astfel vor fi denumiți mai tîrziu acești răzvrătiți împotriva oricărei terori dogmatice).

Pentru acești cugetători independenți arderea lui Servet și sîngerosul pamflet al lui Calvin constituie bineînțeles o declarație de război. Ei sînt cuprinși de furie și de spaimă la această provocare îndrăzneață. Clipa este hotărîtoare — o recunosc cu toții; dacă o asemenea faptă tiranică rămîne fără replică, atunci libertatea spiritului a abdicat în Europa, atunci violența a fost ridicată la rangul de drept și lege. Dar „după ce se făcuse odată lumină", după ce Reforma ceruse și dobîndise odată libertatea conștiinței, lumea să se înapoieze oare cu adevărat în beznă? Ceilalți creștini, care gîndesc astfel să fie într-adevăr stîrpiți prin spînzurătoare și cu paloșul, precum o cere Calvin? Nu trebuie oare acum — în clipa cea mai periculoasă, pînă nu se aprind mii de ruguri la rugul lui Champel — proclamat limpede că nu e îngăduit ca oamenii de

altă părere în chestiuni spirituale, să fie prigoniţi ca fiarele sălbatice şi nici schingiuiţi ca tîlharii şi ucigaşii ? Trebuie demonstrat acum lumii, lămurit şi în auzul tuturora, în ultimul şi răsultimul ceas, că orice intoleranţă este necreştinească, iar dacă ajunge la teroare, e neomenoasă. Lămurit şi în auzul tuturora, o simt cu toţii, se cade să fie rostit acum cuvîntul în apărarea celor prigoniţi, cuvîntul contra prigonitorilor. Lămurit şi în auzul tuturora — dar cum ar mai fi cu putinţă în acel ceas ! Sînt epoci, în care adevărurile omenirii, chiar şi cele mai simple şi mai limpezi sînt nevoite să se înceţoşeze şi să se deghizeze, spre a ajunge pînă la oameni, cînd gîndurile cele mai umane şi mai sfinte se văd silite să se furişeze, hoţeşte învăluite şi mascate, prin uşi dosnice, deoarece poarta principală deschisă e supravegheată de către zbirii şi vameşii potentaţilor. Întotdeauna se repetă faptul absurd că, în timp ce e îngăduită libera manifestare a tot ce aţîţă şi asmute un popor sau un crez contra celuilalt, toate tendinţele împăciuitoare, toate idealurile pacifiste şi conciliante sînt suspectate şi înăbuşite, sub pretext că primejduiesc vreo autoritate (mereu alta) de stat sau divină, că slăbesc în chip „defetist" zelul religios sau patriotic, prin tendinţa lor de omenie. Astfel, sub teroarea lui Calvin, Catellio şi ai săi nu pot nicidecum îndrăzni să-şi exprime opiniile precis şi lămurit ; un manifest de toleranţă, un apel la omenie, aşa cum îl plănuiesc ei ar fi confiscat din prima zi de către dictatura clericală. Violenţa n-o poţi întîmpina deci decît cu viclenie. Se născoceşte un nume „Martinus Bellius" ca editor şi un loc fictiv de imprimare (Magdeburg în loc de Basel), care se tipăresc pe copertă ; dar acest apel pentru salvarea celor prigoniţi fără vină e în special camuflat în text, fiind prezentat ca o operă ştiinţifică, teologică : „Dacă ereticii urmează să fie persecutaţi şi cum să se procedeze cu ei, demonstrat după spusele multor autori vechi şi noi". Şi într-adevăr, răsfoind doar în treacăt paginile, crezi mai întîi că ai în mîini o broşură pioasă, pur teoretică. Căci poţi citi în ea preceptele celor mai vestiţi eclezişti, ale Sfîntului Au-

gustin ca și ale Sfinților Chrisostom și Ieronim, înșirate frățește alături de declarațiile marilor autorități protestante, ca Luther și Sebastian Frank și de cuvintele rostite de către umaniști imparțiali ca Erasmus. Se pare că a fost alcătuită doar o antologie scolastică, o culegere juridico-teologică de citate din diferiți filozofi de partid, spre a da cititorului posibilitatea să judece individual și imparțial această chestiune dificilă ; dar dacă privim lucrurile mai de aproape, vedem că nu s-au ales decît opiniile acelora care declară inadmisibilă pedeapsa cu moartea a ereticilor.

Iar cea mai spirituală viclenie, singura răutate a acestei cărți nespus de serioase iat-o : printre acești potrivnici ai lui Calvin, citați în broșură se găsește unul, a cărui teză trebuie să-l necăjească în mod deosebit : nu e nimeni altul decît chiar Calvin. Propria lui declarație, ce-i drept, din epoca, în care el însuși mai era un prigonit, e în contrazicere flagrantă cu strigătele lui pătimașe de acum după foc și sabie ; Calvin se vede calificat cu înseși cuvintele lui drept necreștin, căci iată, stă scris tipărit și semnat cu numele lui : „E necreștinesc să prigonești cu arma pe cei proscriși de biserică și să le refuzi drepturile omeniei".

Dar întotdeauna abia cuvîntul făurit dă valoare unei cărți și nu opinia ascunsă, tăinuită. Acest cuvînt îl rostește Castellio în dedicația lui introductivă către Ducele de Würtemberg și numai aceste cuvinte de prefață și epilog înalță antologia teologică deasupra epocii. Deși nu sînt decît vreo duzină de pagini, ele sînt totuși primele, în care libertatea de gîndire își cere dreptul sfînt de încetățenire în Europa. Scrise în acel ceas, numai în favoarea ereticilor, ele constituie totodată un apel de solidarizare cu toți acei care mai tîrziu, vor avea de suferit prigoane din partea altor dictaturi, din pricina independenței lor politice sau morale. S-a deschis aici, pentru toate timpurile, lupta împotriva dușmanului ereditar al oricărei echități intelectuale, împotriva fanatismului mărginit, care vrea să suprime orice părere afară de aceea a propriului său

partid, punîndu-i victorios în față acea idee, care singură poate potoli și împăciui orice vrăjmășie pe pămînt : Ideea de toleranță.

Castellio își dezvoltă teza logic, fără patimă, limpede și în chip irefutabil. Problema este următoarea : este îngăduit ca ereticii să fie prigoniți și pedepsiți cu moartea numai și numai pentru delictul lor intelectual ? Dar acestei întrebări Castellio îi anticipează alta, hotărîtoare : Ce este, în definitiv, un eretic ? Pe cine poți numi astfel fără să devii nedrept, căci — așa argumentează Castellio în dîrzenia lui neînfricată — nu cred ca toți acei cărora li se zice eretici să fie chiar cu adevărat eretici... Această denumire este astăzi atît de jignitoare, atît de îngrozitoare, atît de plină de dispreț, încît, dacă cineva vrea să se descotorosească de un dușman personal, are la îndemînă o cale foarte comodă și anume să-l bănuiască de erezie. Căci nici n-apucă bine ceilalți să audă de așa ceva și-i cuprinde pe dată o asemenea panică, doar la denumirea de eretic, încît își astupă urechile și-l vor urmări și prigoni nu numai pe el, ereticul, dar și pe acei care îndrăznesc să spună un cuvînt în apărarea lui."

Castellio însă nu vrea să judece pornind de la o astfel de isterie a prigoanei. El știe că fiecare epocă își alege mereu un alt grup de nenorociți, ca să descarce asupra lor, în mod colectiv, toată ura acumulată. Întotdeauna, Castellio o știe, se alege de către un grup mai mare și mai puternic un grup mai mic, spre a descărca asupra lui toate energiile latente de distrugere, fie din pricina religiei, fie din pricina culorii pielei, a rasei, a obîrșiei, a idealului social, a concepției sale de viață ; se schimbă parola și motivele, dar metoda de calomniere, de defăimare, de dispreț, de nimicire, rămîne aceeași. Un intelectual însă nu trebuie să se lase orbit niciodată de ase-

menea vorbe draconice de răzbunare sîngeroasă, nici să se lase tîrît de furia instinctelor de masă; de fiece dată el va trebui să caute dreptatea calm și nepărtinitor; de aceea Castellio refuză să emită o părere cu privire la problema ereticilor, pînă ce n-a pătruns pe deplin tîlcul acelui cuvînt de ură.

Așadar, ce este un eretic? Mereu și mereu Castellio repetă întrebarea, și o pune sieși și cititorului. Și deoarece Calvin și ceilalți inchizitori se referă la Biblie, drept singura carte valabilă de legiuire, o cercetează și el, filă cu filă. Dar, ce să vezi — în Biblie nu se află nici cuvîntul, nici noțiunea; a trebuit să vină mai întîi o dogmatică, o ortodoxie, un învățămînt unitar, care să le nască; căci spre a se putea răzvrăti contra bisericii, trebuia să fi luat întîi ființă instituția bisericii. Sfînta Scriptură vorbește despre atei și despre necesitatea pedepsirii lor. Dar un eretic — a dovedit-o cazul Servet — nu trebuie neapărat să fie ateu, dimpotrivă, tocmai așa-zișii eretici, și mai cu seamă anabaptiștii, susțin că ei sînt cei mai autentici creștini, care venerează pe Mîntuitor ca o pildă înaltă și scumpă. Deoarece niciodată un turc, un evreu, un păgîn nu e numit eretic, erezia trebuie să fie un delict ce poate fi comis exclusiv în limitele creștinismului. Prin urmare, o nouă formulare: Ereticii sînt acei care — deși creștini — nu sînt adepți ai „adevăratului" creștinism, ci deviază în diferite puncte răzlețe de la „adevărata" concepție creștină.

În aparență, iată definiția definitivă. Dar — o întrebare fatală! — care anume este adevăratul creștinism? Dintre toate variantele lui interpretări, care este „justa" interpretare a cuvîntului Domnului? Exegeza catolică, cea luterană, cea zwingliană, anabaptistă, hussită, calvinistă? Există într-adevăr o siguranță absolută în chestiuni religioase? Cuvîntul Scripturii poate fi el întotdeauna tălmăcit? Castellio, în opoziție cu Calvin, care vrea întotdeauna să aibă dreptate, are curajul să răspundă modest: „nu". El vede în Sfînta Scriptură lucruri

de înţeles pe lîngă altele de neînţeles. „Adevărurile religiei, scrie acest spirit cu adevărat religios, sînt misterioase de felul lor şi constituie şi astăzi încă, după mai bine de o mie de ani, obiectul unor certuri nesfîrşite, în care nu va înceta să curgă sînge, dacă dragostea nu va lumina spiritele şi dacă nu va avea dînsa cuvîntul din urmă. Oricine tălmăceşte cuvîntul Domnului poate greşi, poate cădea în erori şi de aceea toleranţa reciprocă ar fi prima datorie. Dacă toate cele ar fi atît de limpezi şi de făţişe, precum e limpede că există un Dumnezeu, toţi creştinii ar putea fi cu uşurinţă de acord asupra tuturor acestor chestiuni, după cum şi toate naţiunile sînt de acord şi în această privinţă, anume că există un Dumnezeu ; dar deoarece totul e nebulos şi confuz, creştinii n-ar trebui să se osîndească unul pe celălalt, iar dacă sîntem mai înţelepţi decît păgînii, să fim şi mai buni şi mai miloşi decît ei".

Castellio a mai înaintat cu un pas în cercetarea lui : eretic e numit acela care, deşi recunoaşte legile fundamentale ale credinţei creştine, nu le recunoaşte totuşi în forma autoritar cerută în ţara lui. Erezie nu este aşadar o noţiune absolută, ci una relativă — şi aceasta este deosebirea de căpetenie. Un calvinist apare bineînţeles ca un eretic în ochii catolicului, tot astfel un anabaptist în ochii calvinistului ; acelaşi om care în Franţa e socotit drept-credincios, e un eretic la Geneva şi invers. Cel care e ars într-o ţară ca un criminal, e un martir pentru ţara vecină — „pe cînd într-un oraş sau într-o regiune eşti socotit om cu credinţă adevărată, vei trece în tîrgul apropiat drept eretic, aşa că, dacă un om ar vrea astăzi să trăiască în tihnă, ar trebui să aibă atîtea convingeri şi religii, cîte oraşe şi ţări există". În felul acesta Castellio ajunge la ultima şi cea mai îndrăzneaţă definiţie :

„Dacă stau să chibzuiesc ce anume este un eretic, nu găsesc altceva decît că numim eretici pe toţi acei care nu sînt de acord cu opinia noastră".

E o formulare simplă, aproape banală prin aceea că se înțelege de la sine. Dar a exprima această opinie deschis și fără înconjur, însemna pe vremea aceea un act de curaj extraordinar. Cu aceasta e biciuită o epocă întreagă, sînt pălmuiți conducătorii și principii și preoții, catolicii și luteranii de către un singur biet om neputincios, care le arată că goana lor cruntă după eretici este o nerozie și o sminteală criminală — că în mod arbitrar sînt persecutați, spînzurați, înecați și arși miile și zecile de mii de victime nevinovate, care n-au săvîrșit nici o crimă împotriva lui Dumnezeu și a Statului ; nu s-au izolat de ceilalți în spațiul real al faptei, ci doar în acel abstract și invizibil al gîndurilor. Cine însă are dreptul să judece gîndurile unui om, să asemene convingerea lui intimă și particulară cu o crimă de rînd ? Nici Statul, nici autoritățile nu au acest drept. Cezarului nu i se cuvine decît ce-i al Cezarului, scrie în Biblie ; și Castellio citează pe Luther : „stăpînirea pămîntească n-are putere decît asupra trupului ; cît despre suflete Dumnezeu nu vrea ca vreo lege pămîntească să le poată stăpîni". Statul poate cere oricărui cetățean să respecte ordinea externă și cea politică. Orice amestec al oricărei autorități în lumea lăuntrică a convingerilor etice, religioase — și noi am adăuga : artistice — întrucît ele nu constituie o răzvrătire fățișă împotriva organizației de stat (noi am spune : instigații politice) înseamnă deci un abuz și o violare a dreptului intangibil al individului. Nimeni nu e dator să dea socoteală vreunei instanțe de stat despre lumea lui lăuntrică de gîndire și simțire și nici nu poate fi tras la răspundere pentru aceasta, căci „fiecare din noi are de apărat în fața lui Dumnezeu, cauza lui, pentru el însuși". Autoritatea Statului nu e competentă în chestiuni de mentalitate și convingere intimă. Atunci la ce bun accesele dezgustătoare de furie cu spume la gură, dacă un cetățean are o altă concepție etică sau religioasă, de ce mereu aceste strigăte după poliția de stat, de ce această ură înverșunată și ucigătoare ? Fără voința de toleranță o adevărată omenie este o imposibilitate, căci nu-

mai „dacă ne stăpînim pe noi înşine, putem trăi în pace laolaltă". Chiar dacă se întîmplă divergenţe de opinii, totuşi ne înţelegem cel puţin şi ne acordăm reciproc dragostea şi legămîntul de pace, atîta timp pînă ce ajungem la o unire de credinţă.

Vina acestor măceluri cumplite, a acestor prigoane barbare, care dezonorează demnitatea omenirii, n-o poartă aşadar ereticii, care sînt nevinovaţi (cine poate fi făcut răspunzător de gîndurile şi convingerea lui ?). Vinovatul, veşnicul vinovat de nebunia criminală şi de haosul sălbatic al lumii noastre este şi rămîne pentru Castellio fanatismul, intoleranţa ideologilor, care nu vor să vadă înfăptuită decît ideea lor, religia lor, concepţia lor. Castellio înfierează această trufie smintită. „Oamenii sînt atît de convinşi de propria lor părere, sau mai bine zis de falsa siguranţă ce o au despre părerea lor, încît dispreţuiesc cu orgoliu pe ceilalţi ; din acest orgoliu se trag barbariile şi prigoanele, aşa că nici unul nu mai vrea să-l tolereze pe celălalt, de îndată ce nu mai e de aceeaşi părere cu el, deşi astăzi există aproape tot atîtea păreri, cîţi oameni sînt. Totuşi nu se găseşte o singură sectă, care să nu tindă să fie singură stăpînă. Iată de unde provin toate aceste surghiuniri, proscrieri, întemniţări, arderi, spînzurări, această furie ticăloasă de execuţii şi schingiuiri, ce se practică zi de zi, numai din pricina unor opinii ce nu sînt pe placul celor sus-puşi şi uneori chiar fără nici un motiv precis." Numai din cerbicie ia fiinţă nerozia, numai din intoleranţă spirituală se naşte acea voluptate sălbatică şi barbară de a săvîrşi cruzimi ; şi se văd astăzi o seamă de inşi atît de excitaţi de aceste defăimări aţîţătoare, încît ei se înfurie dacă unul din acei pe care i-au pus să fie executaţi e sugrumat mai întîi şi nu ars în chinuri la foc molcom !

De aceea pentru Castellio, doar un lucru poate salva omenirea de la aceste barbarii : toleranţa. În lumea noastră e loc pentru multe adevăruri şi nu numai pentru unul singur, iar dacă oamenii ar vrea, ar putea foarte bine convieţui laolaltă. „Să ne tolerăm reciproc şi să nu condam-

năm crezul altuia". Atunci vor fi de prisos toate aceste zbierete împotriva ereticilor, va fi de prisos orice prigoană din pricina unor chestiuni de ordin spiritual. Și în timp ce Calvin îndeamnă în scrierile sale pe principi să folosească paloșul întru stîrpirea definitivă a ereticilor, Castellio îi imploră : „Plecați-vă mai bine de partea blîndeții și nu dați ascultare acelora care vă ațîță la crimă, căci ei nu vă vor putea sta alături, ca apărători, dacă veți trebui să dați socoteală în fața Domnului ; vor fi îndeajuns de ocupați cu propria lor apărare. Credeți-mă, de-ar fi Christos aici de față, niciodată nu v-ar sfătui să ucideți pe acei care îi venerează numele, chiar dacă ei ar fi greșit în vreun amănunt, sau dacă ar fi pornit pe căi greșite"...

*
* *

În mod imparțial, așa cum se cuvine pentru o problemă intelectuală, Sebastian Castellio a studiat chestiunea primejdioasă a vinovăției sau a nevinovăției așa zișilor eretici. I-a cercetat, i-a cîntărit. Iar dacă cere acum din deplină convingere lăuntrică pace și azil spiritual pentru acești prigoniți și fugăriți, el supune celorlalți părerea lui aproape smerit, deși e atît de sigur de ceea ce spune. Pe cînd secretarii își laudă strident dogmele, precum și-ar face reclamă gălăgioasă niște precupeți de iarmaroc ; pe cînd fiecare din acești doctrinari mărginiți țipă necontenit de la amvon că el și numai el vinde la tarabă dogma cea pură și adevărată, că numai prin glasul său sînt tălmăcite textual vrerea și cuvîntul Domnului, Castellio spune simplu : „Eu nu vă vorbesc ca un profet trimis de Dumnezeu ci ca un om din popor, care urăște gîlceava și care nu dorește decît atît : religia să fie dovedită nu prin vrajbă, ci prin dragoste compătimitoare, nu prin datini exteriorizate, ci printr-o slujire sufletească". Întotdeauna doctrinarii se adresează celorlalți de parcă aceștia ar fi școlari și slugi. Întotdeauna omul de omenie grăiește celuilalt ca un frate fratelui, ca un semen semenului.

Dar unui om cu adevărat omenos îi este cu neputință să rămînă nepăsător, văzînd că se săvîrșesc neomenii. Mîna unui scriitor sincer nu poate scrie cuvinte reci, de principii, cînd tot sufletul său vibrează din pricina nebuniei epocii sale ; glasul său nu poate rămîne calm, cînd îi ard nervii de indignare justificată. Tot astfel nu e în stare nici Castellio să rămînă ponderat și să se preocupe doar de cercetări academice în fața acelui stîlp de tortură de la Champel, unde s-ar zvîrcolit în chinuri de moarte un om nevinovat ; un om, jertfit de viu din porunca unui frate intelectual, un savant masacrat de un savant, un teolog de către un teolog și încă în numele religiei de iubire. Avînd în suflet chipul schingiuitului Servet, precum și icoana cruntei prigoniri în masă a ereticilor, Castellio ridică privirea de pe manuscris și caută autorii morali ai acestor orori, care zadarnic încearcă să scuze intoleranța lor personală cu evlavia lor în slujba Domnului. Pe Calvin îl vizează privirea sa dură, cînd Castellio exclamă : „Oricît de cumplite ar fi aceste lucruri, un păcat mai cumplit săvîrșesc autorii lor, cînd încearcă să acopere asemenea nelegiuiri cu mantia lui Hristos, pretextînd că astfel I-au îndeplinit voința". El știe că acești oameni ai violenței caută întotdeauna să-și îmbodobească actele brutale cu cîte un ideal religios sau social ; dar sîngele mînjește orice idee, violența înjosește orice gînd. Nu, Miguel Servet n-a fost ars pe rug din porunca Domnului, ci din ordinul lui Jean Calvin, căci printr-o asemenea faptă ar fi fost pîngărit creștinismul pe pămînt. „Cine oare, strigă Castellio, ar mai vrea să devină astăzi creștin, dacă acei care se declară adepții lui Hristos sînt măcelăriți prin foc și sabie și sînt tratați mai neomenos decît ucigașii și tîlharii... Cine mai vrea să-l slujească pe Hristos, cînd vede că cel care într-un amănunt nu e de acord cu cei ce și-au însușit forțat puterea, e astăzi ars de viu în numele lui Hristos, deși, învăluit de flăcări, el tot mai strigă sus și tare că crede într-însul ?"

De aceea se cuvine, așa o simte acest om minunat de uman, să se pună odată capăt nebuniei care crede că oamenii pot fi schingiuiți și uciși, numai pentru că ei se împotrivesc cu cugetul potentaților zilei. Și Castellio, văzînd că potentații abuzează tot mereu de putere și că pe pămînt nu-i nimeni altul decît doar el singur, cel stingher, mic și slab, care să ia apărarea celor prigoniți și fugăriți, el ridică cu deznădejde glasul său spre cer și apelul sfîrșește într-o fugă extatică a milei : „O, Isuse, tu creatorul și împăratul lumii, vezi tu toate acestea ? Devenit-ai oare cu totul altul decît cel care ai fost, devenit-ai atît de crunt și de hain față de tine însuți ? Pe vremea cînd mai pășeai pe pămînt, nu se afla ființă mai blajină, mai bună decît tine, nu se găsea unul care să fi îndurat cu mai multă blîndețe hulirile ; batjocorit, insultat scuipat, încununat cu spini, răstignit între tîlhari, în cea mai cumplită înjosire, tu te-ai rugat pentru acei care ți-au adus toate aceste jigniri și umilințe. Să fie oare adevărat că ești atît de schimbat acum ? Te implor în numele sfînt al Tatălui : este oare cu adevărat voința ta, ca toți acei care nu urmează întocmai toate poruncile și comandamentele tale, așa precum o cer învățăceii tăi, să fie înecați în apă, sfîșiați pînă în măruntaie cu cleștele presărați cu sare, sfîrtecați de săbii, fripți la foc molcom și supuși la tot felul de cazne pînă ce își dau sufletul, cît mai încet ? Toate acestea le aprobi tu oare cu adevărat, Isuse ? Sînt ei într-adevăr slujitorii tăi, cei care pun la cale asemenea măceluri, care schingiuiesc și ciopîrțesc astfel oamenii ? Ești tu într-adevăr astfel, cînd e strigat numele tău ca martor la asemenea masacre cumplite, de parcă ai fi flămînd după carne de om ? Dacă într-adevăr tu ai fi acela care să poruncească asemenea orori, o Christ, atunci ce i-ar mai rămîne de făcut Satanei ? Ce cumplită blasfemie, ca tu să poți săvîrși asemenea fapte, aceleași ca ale lui ! O, ce curaj mîrșav al oamenilor, să pună în seama lui Isus asemenea fapte, care nu pot fi decît voința și născocirea diavolului !“

*
* *

Dacă Sebastian Castellio n-ar fi scris nimic altceva decît această prefaţă la cartea „Despre eretici“ şi în această prefaţă doar această pagină, numele lui ar trebui să rămînă nemuritor într-o istorie a omeniei. Cît de stingher, vai, se înalţă acest glas, cît de puţină speranţă are imprecaţia lui zguduitoare să fie auzită într-o lume în care zăngănitul armelor acoperă cuvintele şi în care ultimul cuvînt îl spune războiul. Chiar dacă au fost vestite de nenumărate ori de către toate religiile şi de către toate filozofiile, tocmai postulatele de omenie trebuie întotdeauna amintite omenirii uituce. „Fără îndoială că eu nu spun nimic, adaugă modestul Castellio, ce n-ar fi spus şi alţii înaintea mea. Dar nu e niciodată de prisos să repeţi mereu şi mereu ceea ce e adevărat şi just pînă ce îşi cucereşte în cele din urmă, forţat cuvenita preţuire.“ Deoarece violenţa brutală se înnoieşte în fiecare epocă, sub alte forme, şi lupta împotriva ei trebuie mereu înnoită de către intelectuali ; niciodată ei nu trebuie să se refugieze îndărătul pretextului că prea e puternică violenţa brutală în acel ceas şi că deci e fără rost să i te împotriveşti cu cuvîntul. Căci niciodată nu s-a spus prea des ceea ce e necesar şi niciodată nu e zadarnic adevărul. Chiar dacă nu biruie cuvîntul, el dovedeşte totuşi prezenţa eternă a adevărului ; iar cel care îi slujeşte într-un asemenea ceas, a dovedit, în ce-l priveşte, că nici o teroare n-are putere asupra unui suflet liber, că şi veacul cel mai neomenos mai are loc pentru glasul omeniei.

O CONȘTIINȚĂ SE RIDICĂ ÎMPOTRIVA VIOLENȚEI

Întotdeauna oamenii care caută să siluiască opinia celorlalți în modul cel mai brutal, sînt cei mai susceptibili față de orice contrazicere, cînd e vorba de persoana lor. De aceea și Calvin socoate ca o formidabilă nedreptate faptul că lumea își permite să discute măcar execuția lui Servet, în loc s-o slăvească cu entuziasm drept un act de cucernicie și evlavie față de Dumnezeu. Cu toată seriozitatea, același bărbat care a pus să frigă fără cruțare pe altul la foc molcom pînă să-și dea sufletul, numai din cauza unei divergențe principiale de păreri, cere nu compătimire pentru victimă, ci milă pentru el însuși. „De-ai cunoaște doar a zecea parte a hulirilor și atacurilor cărora le sînt supus — scrie el unui prieten — ți-ar fi milă de situația mea jalnică. Din toate părțile mă latră cățeii, sînt hulit în fel și chip. Mai înverșunat decît vrăjmașii publici din clica papistașilor, mă atacă acum invidioșii din propria-mi tabără. Calvin trebuie să constate cu necaz că, în pofida citatelor și argumentelor sale din Biblie, lumea nu e dispusă să recunoască în tăcere înlăturarea lui Servet ; iar această nervozitate a relei conștiințe devine un fel de panică, atunci cînd află că la Basel Castellio și amicii săi pregătesc o broșură contradictorie.

Primul gînd al unui temperament tiranic este întotdeauna oprimarea, cenzurarea şi sugrumarea oricărei opinii contrare. De cum află Calvin vestea, aleargă la masa de scris şi, fără să cunoască măcar cartea *„De haereticis"*, dă cu anticipaţie asalt sinodurilor elveţiene, s-o oprească în orice caz. Să nu mai fie acum nici un fel de discuţii! Geneva şi-a rostit cuvîntul. *Geneva locuta est.* Tot ce ar vrea să mai spună şi alţii acum, cu privire la cazul Servet, trebuie să fie deci din capul locului eroare, nerozie, minciună, erezie, blasfemie, deoarece îl contrazice pe dînsul, Calvin. Grăbită aleargă pana pe hîrtie : la 28 martie 1554 el scrie lui Bullinger, că s-a tipărit la Basel o carte, sub un nume fictiv, în care Castellio şi Curione vor să dovedească de ce ereticii nu trebuie să fie înlăturaţi cu forţa. O asemenea erezie nu se cade să fie propagată, căci : „înseamnă otravă, să sprijini toleranţa, tăgăduind prin aceasta pedepsirea în genere a ereziilor şi blasfemiilor". Să se facă deci în grabă rost de un căluş pentru solia toleranţei. „Fie ca Dumnezeu să îngăduie ca păstorii acestei biserici să vegheze, chiar tardiv, pentru ca această nenorocire să nu se răspîndească". Dar acest apel nu-i ajunge lui Calvin ; a doua zi, imitatorul său, de Beze, stăruie cu mai multă precizie : „Pe copertă a fost tipărit numele Magdeburg, dar acest Magdeburg se află, pe cîte ştiu, la Rin : ştiam de mult că se ticluiesc acolo asemenea infamii. Întreb acum : ce mai rămîne din religia creştină, dacă se tolerează ceea ce acest om object a scuipat în prezenţa sa ?"

Dar e prea tîrziu. Broşura a apărut înainte de a se fi produs încercarea de a o suprima ; iar cînd ajunge primul exemplar la Geneva, se stîrneşte o furtună de groază. Cum ? ! S-au găsit oameni care să pună omenia mai presus decît autoritatea ? Cei care cugetă altfel să fie cruţaţi şi trataţi ca fraţii, în loc să fie tîrîţi pe rug ? Fiecare creştin, şi nu exclusiv Calvin, să fie îndrituit să tălmăcească Sfînta Scriptură după felul său de a gîndi ? Dar prin aceasta s-ar primejdui Biserica — Calvin crede bineînţeles biserica lui. La un semnal răsună la Geneva strigătele

de „eretic“ ! A fost născocită o nouă erezie, strigă ei în toate punctele cardinale, o erezie deosebit de periculoasă : „Bellianismul“ — așa numesc ei de acum încolo învățătura despre toleranță în chestiuni religioase după apostolul lor Martinius Bellius (Castellio) —, așadar să înăbușim repede acest pîrjol din iad, pînă a nu se răspîndi pe pămînt. Și în prima lui furie, de Beze scrie cu privire la apelul de toleranță, proclamată aci pentru prima oară : „De la ivirea creștinismului nu s-au mai auzit asemenea blestemății.“

O consfătuire are loc la Geneva : să fie dată o replică sau să nu fie dată ? Urmașul lui Zwingli, Bullinger, pe care genevezii l-au rugat atît de stăruitor să suprime cartea din timp, scrie din Zürich că după părerea lui n-ar fi cuminte să se răspundă. Cartea va fi uitată de la sine, de aceea nici să nu fie luată în seamă. Dar Farel și Calvin, în nerăbdarea lor pătimașă, îndeamnă la replică. Și deoarece Calvin, după proastele experiențe făcute cu prima lui apărare, preferă să rămînă în umbră, el încredințează unuia din adepții săi mai tineri, Theodor de Beze, misiunea de a-și cuceri glorie teologică și totodată mulțumirea sa de dictator, printr-un atac răsunător împotriva „satanicei“ dogme de toleranță.

*
* *

Theodor de Beze, un bărbat cucernic și de ispravă care drept răsplată pentru ani de servicii credincioase a devenit apoi urmașul lui Calvin, îl întrece pe acesta în ura sa frenetică împotriva oricărui suflu de libertate intelectuală — așa cum se întîmplă de obicei : spiritele care nu sînt de sine stătătoare sînt și mai fanatice decît cele productive. De la el ne vine acea vorbă cumplită : „Libertatea conștiinței este o învățătură diabolică“. Mai bine să stîrpești oamenii prin foc și sabie, decît să suferi trufia cugetării independente. E preferabil să ai un tiran, oricît de crunt, declară zelosul de Beze, decît să fie îngăduit ca

fiecare să se poarte după cum îl taie capul... A susține că ereticii nu trebuie pedepsiți, e ca și cum ai cere să nu fie uciși paricizii și matricizii, cînd e știut că ereticii sînt de o mie de ori mai criminali decît aceștia'." Numai după aceste cîteva fraze, ne putem închipui cu cîtă patimă acest pamflet exaltat atacă „Bellianismul". Cum, „pe acești monștri deghizați în oameni, să-i mai întîmpini cu omenie? Nu —mai întîi disciplina și apoi omenia! În nici un caz și cu nici un chip un conducător nu trebuie să cedeze unui impuls de omenie, cînd e vorba de doctrină, căci o asemenea caritate ar fi diabolică și nu creștinească." Pentru prima, dar nu și pentru ultima oară, dăm aci de teoria militantă, că omenia — *„crudelis humanitas"*, cum o definește de Beze — ar fi o crimă împotriva omenirii, care nu poate fi dusă la vreun țel ideologic decît printr-o disciplină de fier și o severitate dîrză. Nu pot fi cruțați cîțiva lupi fioroși, dacă nu vrem să le dăm pradă întreaga turmă credincioasă a lui Christos. E abjectă această pretinsă blîndețe, care în realitate e o deosebită cruzime, le strigă de Beze dellianiștilor în zelul său, implorînd autoritatea să ridice cu virtute sabia împotriva lor. Pe același Dumnezeu, a cărui compătimire o invocă un Castellio, din prinosul propriei sale compătimiri, pentru ca să pună capăt, în sfîrșit, acestor măceluri bestiale, îl implorà pastorul genevez, cu aceeași intensitate de ură frenetică, să hărăzească destulă tărie sufletească și energie principilor creștini, spre a stîrpi cu desăvîrșire pe acești criminali. Dar chiar o asemenea distrugere a oamenilor cu gîndire independentă nu i se pare încă destul de crudă setei intelectuale de răzbunare a lui Beze. Nu-i de ajuns ca ereticii să fie uciși, execuția lor să fie un supliciu, și din capul locului de Beze scuză orice tortură ce ar mai putea fi născocită, cu cuvintele pioase: „De ar urma ca ei să fie pedepsiți conform crimelor lor, cred că nu s-ar putea găsi o schingiuire, care să corespundă incomesurabilei măsuri a delictului săvîrșit".

E dezgustător să repeți măcar asemenea imnuri aduse terorii, asemenea argumentări cumplite ale neomeniei!

Dar e necesar ca ele să fie stabilite și menținute, cuvînt cu cuvînt, spre a putea pricepe primejdia în care ar fi căzut lumea protestantă, dacă într-adevăr s-ar fi lăsat împinsă într-o nouă Inchiziție de către genevezii fanatizați de ură. E necesar de asemeni, pentru a putea aprecia ce au îndrăznit vajnicii luptători cumpătați, aruncîndu-se, cu riscul și jertfirea vieții, în fața acestor posedați de obsesia ereziei. Căci spre a face din timp „inofensivă" ideea de toleranță, de Beze cere tiranic în broșura lui, ca fiecare prieten al toleranței, fiecare adept al Bellianismului, să fie considerat pe viitor ca dușman al religiei creștine și tratat ca eretic, adică să fie ars. „Să li se aplice tuturora acel punct al tezei, pe care eu o susțin aici, anume ca ateii și ereticii să fie pedepsiți de autorități". Și pentru ca Sebastian Castellio și prietenii săi să nu fie nedumeriți cu privire la ce-i așteaptă, dacă ei continuă să apere pe victimele prigonite din pricina convingerilor, de Beze îi amenință cu pumnul încleștat : el nu va cruța de urmărire nici locul tipăririi, greșit indicat, nici pseudonimul fictiv, căci „fiecare știe cine sînteți și ce aveți de gînd... Vă previn din timp, Bellius și Montfort și toată clica voastră".

*
* *

E vădit : broșura lui de Beze e numai în aparență o discuție academică ; adevăratul ei tîlc stă în această amenințare. Nesuferiții apărători ai libertății spirituale să știe în sfîrșit că-și riscă viața dacă continuă cu apelurile lor la omenie ; iar în nerăbdarea lui de a împinge la imprudență pe căpetenia lor, Sebastian Castellio, de Beze aduce în chip provocator învinuirea de lașitate acestui bărbat deosebit de curajos.

„Dînsul, care altminteri se arată atît de îndrăzneț și de neînfricat, scrie batjocoritor de Beze, se dovedește în această carte, care vorbește doar de milă și blîndețe, atît de laș și de fricos, încît nu îndrăznește să scoată capul decît înfofolit și mascat". De Beze speră, poate, că Se-

bastian Castellio va bate prudent în retragere, în fața primejdiei de a se da fățiș în vileag ; dar Castellio acceptă provocarea. Tocmai împrejurarea că ortodoxia genevezǎ vrea acum să ridice fapta ei mîrșavă la rangul de dogmă și practică uzuală, silește pe acest pacifist pătimaș să intre în război. A recunoscut că a bătut ceasul decisiv pentru acțiune. Dacă crima contra lui Servet s-ar aduce în fața tribunalului întregii omeniri, pentru ca ea să dea verdictul definitiv, s-ar aprinde la acel rug sute și mii de alte ruguri și ceea ce fusese pînă atunci un act răzleț de ucidere, s-ar fixa într-un principiu ucigaș. Hotărît, Castellio lasă la o parte opera lui artistică și savantă, spre a scrie acel „*J'accuse*" al secolului său, învinuirea adusă lui Jean Calvin pentru crima religioasă săvîrșită asupra lui Miquel Servet în piața Champel. Iar această acuzare publică „*Contra libellum Calvini*", deși adresată unuia singur, devine, datorită forței sale morale, una din cele mai grandioase polemici împotriva oricărei încercări de siluire a cuvîntului prin lege, de violare a convingerii printr-o doctrină și de constrîngere a conștiinței — născută în veci liberă — prin violența în veci vrednică de dispreț.

De ani de zile își cunoaște Castellio adversarul și-i cunoaște deci și metodele. Știe că Jean Calvin va răstălmăci orice atac împotriva persoanei sale într-o agresiune îndreptată contra „doctrinei", a religiei și chiar împotriva lui Dumnezeu. De aceea Castellio precizează de la început, că în scrisoarea lui „*Contra libellum Calvini*" el nici nu susține nici nu condamnă tezele lui Servet și nu vrea nicidecum să discute chestiuni religioase sau exegetice, ci că ridică doar o acuzare împotriva omului Jean Calvin, care a ucis un alt om, pe Miguel Servet. Pe deplin hotărît să nu tolereze din capul locului nici o răstălmăcire sofistică, el expune, cu precizie juridică, chiar în primele cuvinte cauza pe care are s-o apere.

Jean Calvin — astfel începe acuzarea lui — se bucură astăzi de o mare autoritate, iar eu i-aș dori una și mai mare, de l-aș vedea animat de spiritul blîndeții. Dar ultimul său gest a fost o execuție sîngeroasă și amenințarea multor oameni cu frica lui Dumnezeu. De aceea eu, care am oroare de vărsare de sînge (n-ar trebui oare să simtă toată lumea la fel ?), întreprind să dezvălui cu ajutorul lui Dumnezeu intenția lui față de lumea întreagă și să readuc pe calea adevărului și a dreptății, măcar pe cîțiva din acei pe care i-a convertit la părerea lui greșită."

„Anul trecut, la 27 octombrie 1553, spaniolul Miguel Servet a fost ars la Geneva din pricina convingerilor sale religioase, în urma stăruințelor lui Calvin, pastor al bisericii geneveze. Această execuție a stîrnit multe proteste, mai cu seamă în Italia și Franța, iar drept răspuns la aceste proteste, Calvin a scos acum o carte, care după toate aparențele e alcătuită cu o deosebită dibăcie și care are ca scop autojustificarea, combaterea lui Servet și dovedirea că pedeapsa cu moartea era meritată. Această carte vreau s-o supun unei cercetări critice. După obiceiul lui, Calvin mă va numi poate un discipol al lui Servet, dar nimeni să nu se lase indus în eroare prin aceasta. Eu nu apăr tezele lui Servet, ci atac teza greșită a lui Calvin. Las complet la o parte orice discuție despre botez, Trinitate și orice fel de chestiune asemănătoare ; nici nu posed de altfel operele lui Servet, deoarece le-a ars Calvin și nu pot ști, deci, care sînt ideile susținute de autor. Doar în celelalte puncte, care nu se referă la astfel de divergențe principiale de opinii, voi expune erorile lui Calvin și fiecare poate vedea cine e omul lăcomit de sînge. Eu nu voi proceda împotriva lui, precum a procedat dînsul împotriva lui Servet, pe care mai întîi l-a ars de viu, împreună cu cărțile sale și pe care acum îl mai insultă, după moarte. Dacă potrivnicul său, după ce a ars cărțile împreună cu autorul, are acum îndrăzneala să se refere la acele cărți, citînd pagini răz-

lețe dintr-însa, el procedează asemeni unui incendiator, care după ce a dat foc casei, ne-ar invita să vizităm mobilierul din diferite încăperi. În ce ne privește, noi nu vom arde niciodată pe nici un autor și nici o operă. Cartea pe care o combatem o poate citi oricine. A apărut în două ediții, una latină și una franceză și pentru ca să nu fie posibilă vreo obiecție, voi cita întotdeauna fiecare paragraf pe care vreau să-l redau, iar răspunsurile mele, scrise dedesubt, vor fi prevăzute de asemeni cu cifra corespunzătoare".

Nu se poate duce o discuție cu mai multă loialitate. Calvin și-a precizat punctul de vedere în cartea tipărită, și acest document, accesibil oricui, e exploatat de Castellio, după cum un judecător de instrucție exploatează declarațiile unui acuzat, consemnate într-un proces-verbal. Copiază încă o dată întreaga carte a lui Calvin, pentru ca nimeni să nu poată susține că ar fi falsificat sau modificat într-un fel opinia adversarului ; și spre a exclude din capul locului la cititor bănuiala de a fi desfigurat textul lui Calvin prin prescurtări intenționate, el numerotează fiecare frază a lui Calvin. Acest al doilea proces intelectual în cazul lui Servet se judecă deci în condiții mult mai leale decît primul, cel de la Geneva, unde inculpatul zăcea închis într-o hrubă, tremurînd de frig, fiindu-i interzis orice martor și orice avocat. Liber, în fața întregii lumi umaniste, urmează să fie dezbătută aici cauza Servet, ca o decizie morală.

Faptele sînt limpezi și de netăgăduit. Un bărbat care și-a afirmat cu glas tare nevinovăția, chiar și în vîlvătaia flăcărilor ce-l împresurau din toate părțile, a fost ucis în modul cel mai barbar, din îndemnul lui Calvin și din ordinul Consiliului comunal din Geneva. Castellio pune acum întrebările hotărîtoare : Ce delict a săvîrșit de fapt Miguel Servet ? Cum a putut Jean Calvin, care nu ocupă nici o slujbă de stat, ci doar una ecleziastică, să defere Consiliului această chestiune de ordin pur teologic ? Consiliul din Geneva avut-a el dreptul de a con-

damna pe Servet pentru acest pretins delict? Și în sfîrșit — în baza cărei autorități și după care lege a fost decretată pedeapsa cu moartea asupra acestui teolog străin?

*
* *

Privitor la prima întrebare, Castellio cercetează procesul-verbal, declarația autentică a lui Calvin, spre a constata, înainte de toate, de care delict îl acuză Calvin pe Miguel Servet. Și nu găsește nici o altă învinuire adusă lui Servet, în afară de aceea că, după părerea lui Calvin, el ar fi desfigurat Evanghelia în chip îndrăzneț și ar fi fost „mînat de un imbold inexplicabil pentru inovații". Deci Calvin nu acuză pe Servet de altă crimă decît aceea de a fi tălmăcit Biblia în felul său independent, ajungînd în doctrina sa religioasă la alte concluzii decît el însuși. Dar Castellio îl izbește imediat cu replica: Fost-a oare Servet singurul care, în cuprinsul Reformei a dat Sfintei Scripturi o asemenea interpretare individualistă? Și cine cutează să susțină că prin aceasta a jignit tîlcul adevărat al noii doctrine? N-a fost oare răstălmăcirea individuală a Evangheliei unul din postulatele de bază ale Reformei și ce alta au făcut conducătorii bisericii evanghelice, decît să aplice noua interpretare în grai și în scris? Și n-a fost oare Calvin, tocmai Calvin împreună cu prietenul său Farel, acel care a pledat în modul cel mai îndrăzneț și mai dîrz pentru această transformare și reclădire a bisericii? „Nu numai că s-a dedat la o adevărată orgie de inovări, dar el le-a impus tuturor în așa măsură încît a ajuns foarte primejdios să-l contrazici. El a introdus, *de facto,* în zece ani mai multe inovări decît biserica catolică în șase secole"; nu Calvin, cel mai aprig reformator, este deci îndrituit să numească crimă tălmăciri noi înlăuntrul bisericii protestante și să le condamne ca atare.

Dar convins de infailibilitatea lui, Calvin consideră juste părerile sale și greșită oricare altă opinie. Și aici

intervine Castellio cu a doua întrebare: Cine l-a înscăunat pe Calvin judecător pentru adevăr şi neadevăr? „Evident că Jean Calvin declară de rea-credinţă pe toţi scriitorii care nu înţeleg să repete papagaliceşte doctrina lui. De aceea el cere ca ei să fie împiedicaţi nu numai să scrie, dar şi să vorbească, aşa încît el singur să aibă dreptul de a spune ceea ce crede dînsul de cuviinţă". Dar tocmai asta vrea s-o tăgăduiască Castellio, o dată pentru totdeauna, ca vreun om sau vreun partid să poată avea pretenţia de a declara: numai noi ştim adevărul şi orice altă opinie este o eroare. Toate adevărurile, dar mai cu seamă cele religioase, pot fi discutate şi pot avea multe tîlcuri; „de aceea înseamnă aroganţă să te certi cu atîta îndărătnicie pentru tainele ce aparţin doar lui Dumnezeu, ca şi cum noi am avea parte de planurile Sale cele mai ascunse; şi e trufie să simulăm siguranţă despre anumite chestiuni, despre care în fond nu ştim nimic". De la începutul lumii toată nenorocirea ne-a venit de la doctrinari, care decretează cu intoleranţă absolută părerea lor şi declară concepţia lor drept unica valabilă. Doar aceşti fanatici, care vor să tragă toate gîndurile şi toate acţiunile pe unul şi acelaşi calapod, încurcă pacea pe pămînt cu trufaşa lor combativitate transformînd starea firească a ideilor, care stau alături unele lîngă altele, într-o stare de vrajbă ucigaşă. Castellio aduce lui Calvin acuzaţia de a fi un asemenea instigator al intoleranţei intelectuale: „Toate sectele îşi clădesc religiile pe cuvîntul Domnului şi toate cred că religia lor e cea adevărată. După concepţia lui Calvin una ar trebui aşadar să prigonească pe cealaltă. Bineînţeles, Jean Calvin susţine că doctrina lui e cea justă. Dar ceilalţi spun acelaşi lucru. El spune că ceilalţi greşesc; ceilalţi spun acelaşi lucru despre el. Calvin vrea să fie judecător: ceilalţi la fel. Cum să hotărăşti? Dar cine l-a însărcinat pe Calvin arbitru suprem asupra tuturor celorlalţi, cu dreptul exclusiv de a osîndi la moarte? Pe ce certificat îşi sprijină el monopolul de judecător? Pe aceea

că dînsul posedă cuvîntul Domnului. Dar asta o afirmă și ceilalți. Sau pe aceea că doctrina lui nu poate fi contrazisă ? Da, dar în ochii cui ? În ochii săi, ai lui Calvin ? Dar atunci, de ce scrie el atîtea cărți, dacă adevărul pe care îl proclamă e atît de evident ? De ce n-a scris o singură carte spre a dovedi că uciderea sau adulterul sînt crime ? Deoarece acestea sînt la mintea omului. Dacă într-adevăr Calvin a pătruns și a dezvelit orice adevăr spiritual, de ce nu acordă și celorlalți răgaz, să-l priceapă și ei ? De ce-i doboară din capul locului, luîndu-le în felul acesta putința de a-l recunoaște ?"

Cu aceasta s-a stabilit un prim lucru important : Calvin și-a însușit în chestiuni intelectuale și religioase prerogativele de judecător, la care nu avea nici un drept. El ar fi avut misiunea să-l lămurească pe Servet cu privire la erorile lui, dacă îi socotea părerile false, și să-l convertească. Dar în loc să discute pașnic cu el, a făcut imediat uz de violență : „Prima ta acțiune a fost arestarea. L-ai închis pe Servet și ai îndepărtat de la proces nu numai pe toți prietenii inculpatului, dar și pe toți cei care nu-i erau adversari". Calvin a făcut uz doar de străvechea și veșnica metodă pe care o folosesc întotdeauna doctrinarii cînd o discuție începe să le fie penibilă : își astupă urechile și vîră călușe în gura celorlalți ; dar întotdeauna ascunderea în dosul cenzurii trădează în mod cert, nesiguranța unui om sau a unei doctrine ; ca și cînd Castellio ar fi simțit propria lui ursită îl cheamă pe Calvin la răspunderea morală ; „Te întreb, domnule Calvin, dacă ai fi în proces cu cineva pentru o moștenire, și potrivnicul tău ar obține de la judecător să nu vorbească decît dînsul, pe cînd ție ți-ar fi oprit să iei cuvîntul, n-ai protesta oare împotriva acestei nedreptăți ? De ce faci tu celorlalți ceea ce n-ai vrea să ți se facă ție ? Noi ne aflăm aici într-o discuție asupra credinței. De ce ne închizi gura ? Ești oare atît de convins de neputința cauzei tale, te temi atît de mult să fii învins și să-ți pierzi puterea de dictator ?"

O clipă Castellio își întrerupe procesul, spre a cita un martor. Un teolog cu vază urmează să stabilească împotriva predicatorului Jean Calvin, că nici o prigoană a autorităților pentru delicte pur intelectuale, nu este permisă după legile divine. Dar acest savant, căruia îi acordă Castellio cuvîntul, nu e nimeni altul decît — fapt penibil — însuși Calvin. Martorul e chemat la dezbateri împotriva voinței sale. „În timp ce Calvin constată că totul e încurcat, el se grăbește să acuze pe ceilalți, ca să nu fie el însuși suspectat. Dar e clar că un singur lucru a produs încurcătura și zăpăceala și anume : atitudinea lui de persecutor. Condamnarea lui Servet a stîrnit nemulțumiri nu numai la Geneva, ci în Europa întreagă, provocînd agitații în toate țările ; acum el caută să facă pe alții responsabili de vina lui. Pe vremuri însă, cînd el făcea parte din victimele persecuției, vorbea altfel ; pe atunci scria pagini întregi împotriva prigoanelor și pentru ca nimeni să nu pună la îndoială, transcriu aici o pagină din *„Institutio"*.

Și acum Castellio citează cuvintele din *Institutio"*, cuvintele lui Calvin, cel de altădată, pentru care Calvin, cel de acum, probabil că l-ar arde de viu pe autor. Căci acest Calvin de odinioară nu se depărtează nici cu o silabă de teza pe care o susține acum Castellio împotriva lui. Scrie textual în prima ediție din *„Institutio"*, că e „criminal să ucizi ereticii". Să-i faci să piară prin fier și foc ar însemna să renegi orice principiu de omenie". E adevărat că, venind la putere, Calvin s-a grăbit să șteargă din cartea lui acest pasaj, prin care se declară adept al omeniei. În ediția doua din *„Institutio"* frazele sînt schimbate și a dispărut semnificația lor limpede, hotărîtoare. Tot astfel precum Napoleon, consul și împărat, s-a străduit cu grijă să facă să dispară pamfletul său jacobin din tinerețe, și acest conducător al bisericii, devenind dintr-un prigonit un prigonitor, a voit să nu mai existe dovada adeziunii sale la spiritul de toleranță.

Dar Castellio nu-l lasă pe Calvin să fugă de el însuși. Repetă textual rîndurile din „*Institutio*“ și le arată cu degetul. „Și acum fiecare să compare această primă declarație a lui Calvin cu scrierile și faptele lui de azi și vom vedea că prezentul și trecutul său se deosebesc ca lumina de întuneric. Deoarece l-a executat pe Servet, el vrea acum, ca toți acei care nu cugetă ca dînsul să piară și ei în chinuri. Calvin reneagă legile pe care el însuși le-a întocmit și cere moartea... Să ne mai mirăm acum că el ține să fie uciși ceilalți, de teamă că prea ar evidenția ei și ar pune în justa lor lumină nestatornicia și schimbările lui la față ? Pentru că a făcut rău, se ferește de claritate“.

Dar tocmai această claritate o vrea Castellio. Fără fraze cu două înțelesuri, Calvin să declare acum fățiș lumii, din ce motive fostul avocat al libertății de opinii a pus să fie ars Miguel Servet, în chinurile cele mai cumplite, în piața publică din Champel. Și iarăși începe, inexorabil, interogatoriul.

*
* *

Două chestiuni le-a rezolvat Castellio. S-a dovedit în primul rînd, că Miguel Servet n-a comis alt delict decît unul de ordin intelectual și, în al doilea rînd, că o deviere de la tălmăcirea uzuală a Evangheliei nu poate fi socotită drept crimă comună.

De ce atunci, întreabă Castellio, a apelat Calvin ca predicator al bisericii, într-o chestiune pur teoretică și abstractă, la autoritatea lumească, pentru înăbușirea opiniei contrare ? Între intelectuali, chestiuni intelectuale se cade să fie rezolvate în chip intelectual. „Dacă Servet te-ar fi combătut cu arme, ar fi fost dreptul tău să chemi Consiliul în ajutor. Dar deoarece nu te-a combătut decît cu pana, de ce ai procedat tu contra scrierilor sale cu fierul și cu sabia ? Și spune, de ce te-ai ascuns în spatele Consiliului ? Statul n-are nici un fel de autoritate în chestiuni lăuntrice de conștiință, „nu este rolul Con-

siliului să apere dogme teologice; paloșul n-are nici un amestec cu doctrina, doctrina este o chestiune care privește în mod exclusiv pe savanți. Consiliul e dator să ocrotească pe savant la fel ca și pe muncitor, pe salahor, pe medic sau pe cetățean, cînd li se face vreo nedreptate fizică. Numai dacă Servet ar fi voit să-l ucidă pe Calvin, numai atunci Consiliul ar fi procedat just, apărîndu-l pe Calvin. Dar deoarece Servet n-a luptat decît cu scrieri și argumente logice, n-a putut fi tras la răspundere altfel decît tot prin argumente logice și prin scrieri."

Castellio nu recunoaște nici o încercare a lui Calvin de a-și justifica fapta printr-o poruncă divină, superioară: pentru Castellio nu există poruncă divină, poruncă creștină, care să ordone uciderea unui om. Dacă Jean Calvin încearcă în broșura lui să se bizuie pe legea mozaică, aceea care cere ca necredincioșii să fie stîrpiți prin foc și sabie, Castellio răspunde dîrz și aspru: „Dar cum, pentru numele lui Dumnezeu, vrea să pună în aplicare Calvin legea ce-o invocă? N-ar trebui oare atunci să distrugă în toate orașele locuințe, case, vite și acareturi, iar dacă într-o zi ar dispune de forțe militare suficiente n-ar trebui să atace prin surprindere Franța și toate celelalte națiuni pe care el le socoate eretice, să facă orașele una cu pămîntul, să nimicească oamenii, să ucidă femei, copii și chiar pruncii în pîntecul mamei?" Dar Calvin declară, spre justificarea lui, că înseamnă să îmbolnăvești trupul doctrinei creștine dacă nu ai curajul să amputezi un membru putred; iar Castellio îi răspunde: această despărțire a necredinciosului de biserică este o chestiune preoțească și înseamnă doar atît: ereticul să fie excomunicat și izgonit din obște dar nu să i se ia viața. Nicăieri în Evanghelie și în nici o carte etică din lume nu se cere o asemenea intoleranță. „Vei spune poate, în cele din urmă, că Isus te-a învățat să arzi oamenii pe rug?" Iată întrebarea pe care i-o trîntește lui Calvin cel ce-și scrie disperata apologie „cu sîngele lui Servet pe mîini". Și deoarece Calvin stăruie mereu că a

fost nevoit să-l ardă pe Servet, spre a apăra doctrina, spre a ocroti cuvîntul Domnului, deoarece, ca toți oamenii forței și ai violenței, caută să-și scuze tot mereu actul de violență brutală cu un interes superior, supra-personal, Castellio îl trăsnește — asemeni unui fulger luminînd noaptea unui veac întunecat — prin nemuritoarele cuvinte : „A ucide un om nu înseamnă niciodată a apăra o doctrină, ci înseamnă a ucide un om. Cînd genovezii l-au executat pe Servet, n-au apărat nici o doctrină, ci au jertfit un om ; însă nu-ți mărturisești crezul, arzînd pe un alt om, ci lăsîndu-te pe tine însuți ars pentru acest crez".

„A ucide un om nu înseamnă niciodată a apăra o doctrină, ci înseamnă : a ucide un om" — ce cuvînt minunat, nepieritor și deosebit de uman în limpezimea și sinceritatea lui ! Cu această frază, făurită parcă din oțel dur, Sebastian Castellio a dat pentru totdeauna verdictul oricărei prigoane pe motiv de concepție și gîndire. Oricare ar fi paravanul interpus — logic, etic, național sau religios — spre a justifica omorîrea unui om, nici unul din aceste motive nu ia, aceluia care a săvîrșit sau care a ordonat fapta, un dram din povara răspunderii sale personale. Întotdeauna există un vinovat pentru crima de vărsare de sînge și niciodată o omucidere nu poate fi justificată printr-o concepție. Adevărurile se pot răspîndi, dar nu se pot impune cu sila. Nici o doctrină nu devine mai justă, nici un adevăr mai adevărat, dacă țipă și se rățoiește, nici unul nu se lasă supralicitat în mod artificial peste spațiul său individual, firesc. Dar se depărtează și mai mult de adevăr o doctrină, o concepție, dacă ea prigonește oameni care din convingere lăuntrică, refuză s-o accepte. Convingerile sînt trăiri și întîmplări individuale, care nu privesc decît pe individul căruia aparțin ; ele nu se lasă reglementate și încazar-

mate; oricît s-ar sprijini pe Dumnezeu un adevăr și oricît de sfînt s-ar crede el, niciodată nu trebuie să se socoată îndrituit să nimicească o viață de om, sacră, creată de Dumnezeu. Pentru Calvin, dogmaticianul, omul de partid, nu are importanță dacă oamenii muritori pier de dragul ideii, pe care el o socoate nemuritoare; pentru Castellio însă, orice om care suferă și moare pentru convingerea lui e o victimă măcelărită fără nici o vină. Dar o siluire în materie de chestiuni spirituale constituie pentru dînsul nu numai o crimă contra intelectului, dar și o strădanie zadarnică. „Să nu violăm pe nimeni! Siluirea n-a făcut niciodată pe nimeni mai bun. Cei care vor să silească oamenii să adopte un anumit crez, procedează tot atît de nesăbuit, ca unul care ar vrea să împingă forțat cu un băț, hrană în gura unui bolnav". Să se pună deci capăt, o dată pentru totdeauna, oricărei oprimări a celor ce cugetă altfel. „E timpul să iei în sfîrșit autorităților tale dreptul de a face uz de violență și dreptul de prigoană! Dă fiecăruia, așa cum o cere Sfîntul Pavel, dreptul de a vorbi și de a scrie și curînd vei recunoaște ce mult poate pe pămînt libertatea izbăvită din silnicie.

* * *

Faptele au fost toate cercetate, întrebărilor li s-a dat răspunsul cuvenit; acum Sebastian Castellio dă sentința în numele omeniei jignite, iar istoria a semnat verdictul. Un bărbat, anume Miguel Servet, care caută pe Domnul, un *étudiant de la Sainte Escripture* a fost ucis — acuzați de acest omor pe rug sînt Calvin, ca autor moral al procesului, și Consiliul comunal din Geneva, ca autoritate executorie. Revizia morală a cercetat cazul și constată că ambele instanțe, atît cea clericală cît și cea lumească, și-au depășit în acest caz competențele. Consiliul s-a făcut vinovat de un abuz, „căci rostul său nu e să judece un delict de ordin intelectual". Mai vinovat

însă este Calvin, care l-a împovărat cu această răspundere. „Pe baza mărturiei tale și a complicilor tăi, Consiliul a ucis un om. Iar Consiliul era tot atît de neputincios să dea o sentință în această chestiune, să hotărască sau să facă vreo distincție, precum nu poate deosebi un orb culorile". Calvin e de două ori vinovat: e vinovat atît de a fi pus la cale fapta abjectă, cît și de a fi dus-o pînă la capăt. Indiferent de motivele pentru care l-a aruncat în flăcări pe acel nenorocit, gestul său a fost nelegiuit. „Sau l-ai executat pe Servet pentru că el a gîndit ceea ce a spus, sau pentru că, în conformitate cu convingerea sa lăuntrică, a spus ceea ce a gîndit. Dacă l-ai ucis pentru că și-a exprimat convingerea intimă, l-ai ucis din pricina adevărului, căci adevărul constă în a rosti ceea ce crezi, chiar atunci cînd greșești. Iar dacă l-ai ucis numai pentru o opinie greșită, ar fi fost de datoria ta, ca în prealabil să te străduiești să-l cîștigi pentru părerile juste, sau să-i dovedești cu textul în mînă că toți acei care greșesc, chiar de bună credință fiind, trebuie executați". Calvin însă a omorît, a înlăturat fără nici un drept pe cel care-l contrazicea; de aceea s-a făcut vinovat, vinovat, vinovat de omucidere cu premeditare.

Vinovat, vinovat, vinovat; de trei ori răsună verdictul în timp, cu sunet dur, metalic, de trîmbiță; ultima, suprema instanță morală: omenia a decis. Dar ce folos, să salvezi onoarea unui mort, pe care nici o ispășire nu-l mai aduce la lumina zilei! E vorba să ocrotești pe cei vii și, înfierînd un act de neomenie, să împiedici nenumărate altele de acest fel. Nu numai bărbatul Jean Calvin să fie osîndit, dar și cartea lui cu înfiorătoarea doctrină a terorii și a oprimării. „Nu recunoști oare, se răstește Castellio către omul vinovat, încotro duce cartea ta și faptele tale? Sînt mulți care afirmă că apără slava Celui-de-sus, dar acum, cînd vor voi să măcelă-

rească oamenii, vor putea să se sprijine pe mărturia ta. Urmînd calea ta nefastă, ei se vor păta cu sînge ca şi tine. Ca şi tine vor executa pe toţi acei care sînt de altă părere decît ei înşişi". Nu fanaticii răzleţi sînt periculoşi, ci spiritul nefast al fanatismului ; deci nu numai pe oamenii duri, ahtiaţi de sînge, care vor mereu să aibă dreptate, trebuie să-i combată intelectualul, dar şi oricare idee cînd îmbracă haina terorii, căci — presentiment profetic al unui om la începutul unui război de credinţă ce va ţine un veac — „chiar şi cei mai cumpliţi tirani nu vor vărsa atîta sînge cu tunurile lor, cît aţi vărsat voi cu imprecaţiile voastre ahtiate de sînge şi cît veţi mai vărsa încă pe viitor, afară doar dacă Dumnezeu se va milostivi de neamul omenesc şi va deschide ochii principilor şi autorităţilor, ca în sfîrşit să refuze de a mai face o asemenea meserie sîngeroasă".

Şi după cum în blînda sa solie de toleranţă, Sebastian Castellio n-a mai putut rămîne, în cele din urmă, impasibil faţă de suferinţele celor prigoniţi şi fugăriţi ; după cum a ridicat acolo glasul către Dumnezeu într-o rugă deznădăjduită pentru mai multă omenie pe pămînt, tot astfel în acest pamflet, cuvîntul său devine blestem zguduitor împotriva acelora care cu ura lor înverşunată turbură pacea lumii. El îşi încheie cartea, cuprins de cea mai nobilă mînie, străfulgerînd orice fanatism cu cuvintele impresionante : „Această infamie a prigoanelor religioase a bîntuit cu furie şi în vremea lui Daniel ; şi deoarece nu s-a găsit nimic în felul său de viaţă care să poată fi atacat, duşmanii săi au spus : trebuie să-l atacăm în convingerea lui. La fel se procedează şi azi. Cînd nu poţi face unui adversar o vină cu privire la atitudinea sa etică şi morală, te legi de doctrină, ceea ce constituie un procedeu foarte abil : căci autorităţile, care în cazul acesta n-au nici o opinie proprie, se lasă mai uşor convinse. În felul acesta cei mai slabi sînt oprimaţi, în timp ce se trîmbiţează sus şi tare parola despre *Doctrina sfîntă*. Vai, sfînta lor doctrină ! Cum o va respinge Isus Christos în ziua Judecăţii Supreme ! El va

cere socoteală despre felul de viață, nu despre doctrină ; și dacă ei îi vor spune : «Doamne, am fost alături de tine, am povățuit așa precum ai înțeles tu», atunci El le va răspunde : «În lături cu voi, criminalilor !»

Oh, voi orbi și orbiți ce sînteți, oh, voi fățarnici incurabili, însetați de sînge ! Cînd oare veți recunoaște în sfîrșit adevărul și cînd judecătorii lumești vor înceta să verse orbește sîngele omenirii, după bunul vostru plac ?"

VIOLENȚA BIRUIE CONȘTIINȚA

Rar a fost scrisă o broșură polemică mai dîrză împotriva unui despot intelectual și poate chiar niciodată vreuna cu o pasiune atît de înflăcărată ca aceea care strălucește în cartea lui Castellio : *Contra libellum Calvini ;* prin adevărul și limpezimea ei, ea trebuia să-i învețe și pe oamenii cei mai nepăsători ai epocii, că libertatea de gîndire a protestantismului și, dincolo de el, cea a spiritului european e pierdută, dacă ea nu se apără din timp de inchiziția opiniilor de la Geneva. După toate probabilitățile, e deci de așteptat ca după pledoaria atît de strînsă a lui Castellio în cazul Servet, întreaga lume morală să semneze și ea, unanim, verdictul de condamnare. Cel care a fost apucat și doborît de o asemenea mînă, într-o asemenea luptă, pare înlăturat totdeauna ; iar manifestul lui Castellio pare a fi o lovitură mortală pentru ortodoxismul intransigent al lui Calvin.

Dar în realitate nu se întîmplă nimic. Strălucita polemică a lui Castellio și minunatul său apel la toleranță n-au nici cea mai mică înrîurire în lumea reală și anume dintr-o pricină extrem de simplă și de crudă : deoarece opera lui Castellio. *Contra libellum Calvini* nici nu vede lumina tiparului. Deoarece această carte e sugrumată cu

anticipație de cenzură, din ordinul lui Calvin, înainte de a putea zgudui conștiința europeană.

În ultima clipă — în cercuri intime de la Basel circulă de pe acum copii și totul e pregătit pentru tipar — potentații de la Geneva, bine serviți de agenții lor, au aflat ce atac primejdios pregătește Castellio împotriva autorității lor. Și își iau fulgerător măsurile. Cumplit se vădește în asemenea ocazii superioritatea executivă a unei organizații de stat față de individul stingher. Lui Calvin, cel care a săvîrșit cruzimea de a arde în cele mai groaznice chinuri pe un om care cugeta altfel decît el, îi rămîne îngăduit — datorită cenzurii părtinitoare — să-și apere nestînjenit crima ; lui Castellio însă, care vrea să protesteze în numele omeniei, i se refuză cuvîntul. De fapt orașul Basel n-ar avea nici un motiv să oprească pe un cetățean liber, profesor la universitatea lui, să ducă o polemică literară ; dar Calvin, meșteșugit tactician și om practic, știe să pună cu îndemînare pîrghia politică. Însceneazǎ o afacere diplomatică. Nu Calvin personal, ca particular, ci orașul Geneva formulează *ex officio*, o plîngere împotriva atacurilor îndreptate contra „doctrinei". Consiliul municipal al orașului Basel, precum și Universitatea se văd așadar în penibila alternativă, fie de a sugruma drepturile unui scriitor liber, fie de a intra în conflict diplomatic cu puternicul oraș federal. Și ca întotdeauna, elementul de putere politică biruie morala. Consilierii preferă să jertfească insul răzleț și emit un decret prin care interzic cu strictețe orice publicații fără caracter riguros ortodox. Cu aceasta s-a împiedicat apariția cărții lui Castellio : *Contra libellum Calvini* și Calvin poate jubila ; „Ce bine că acești cîini care latră în urma noastră, nu ne mai pot mușca".

După cum i s-a închis gura lui Servet prin rug, tot astfel e redus acum la tăcere Castellio prin (cenzură ; o dată mai mult „Autoritatea" pe pămînt e salvată prin teroare. Castellio rămîne fără arma sa de luptă ; scriitorul nu mai are voie să scrie, ceva mai mult chiar, ceva mai nedrept și mai cumplit : nu se mai poate apăra, cînd

adversarii triumfători îl atacă cu furie îndoită. Va dura apoape un secol, pînă să fie tipărită scrierea *Contra libellum Calvini*; a devenit adevăr cumplit cuvîntul profetic al lui Castellio, din broşura lui: „De ce faci altora ceea ce n-ai vroi să suferi tu însuţi? Ne aflăm aici într-un proces în jurul unor chestiuni religioase; de ce ne pui căluşul în gură?"

Dar împotriva terorii nu există nici un fel de drept şi nu se găsesc nicăieri judecători. Acolo unde e stăpînă violenţa, cei înfrînţi n-au drept la apel; întotdeauna teroarea rămîne acolo prima şi totodată ultima instanţă. În renunţare tragică, Castellio trebuie să se resemneze, să îndure nedreptatea, dar e o mîngîiere totuşi, pentru toate acele epoci în care violenţa se ridică deasupra intelectului, cu cît dispreţ suveran o consideră cel care a fost învins de ea: „Cuvintele voastre şi armele voastre sînt numai cuvinte şi arme caracteristice pentru acel despotism pe care îl visaţi voi; e acea stăpînire mai mult temporară decît intelectuală, care nu e clădită pe iubirea lui Dumnezeu, ci pe siluire. Eu unul, însă, nu vă pizmuiesc nici pentru puterea voastră nici pentru armele voastre. Eu am altele — adevărul, conştiinţa nevinovăţiei şi numele aceluia care mă sprijină şi-mi acordă harul său. Şi chiar dacă, pentru un anumit răstimp va fi înăbuşit adevărul de către judecătoarea oarbă, lumea, totuşi nimeni nu are putere asupra lui. Să lăsăm la o parte judecata unei lumi care l-a ucis pe Christ; să nu ne pese de ea, în faţa căreia rămîne întotdeauna biruitoare cauza Violenţei. Adevărata împărăţie a Domnului nu face parte din această lume."

Iarăşi a biruit teroarea şi, ce e mai tragic, puterea lui Calvin nu numai că nu e zdruncinată prin fapta lui cea mai gravă, dar e chiar sporită în mod uluitor. Căci zadarnic vei căuta în istorie cucernica morală şi sentimentala dreptate a cărţilor de citire. Trebuie să ne re-

semnăm : Istoria, această umbră pămîntească a spiritului mondial, nu acționează nici moral, nici imoral. Nici nu pedepsește fărădelegile, nici nu răsplătește pe cei buni. Deoarece ea se bizuie în esență pe violență și nu pe dreptate, ea face să parvină avantajele din afară îndeobște celor puternici, celor violenți ; iar îndrăzneala, care nu cunoaște impedimente, hotărîrile brutale sînt — în această luptă vremelnică — în favoarea și nu în defavoarea celor ce pun în aplicare.

Și Calvin, atacat pentru asprimea lui, a recunoscut că nu-l poate salva decît un lucru ; și mai multă asprime și mai multă dîrzenie brutală. Întotdeauna se împlinește aceeași lege, că cel care a exercitat o dată violența, trebuie s-o exercite mai departe, iar cel care a început cu teroarea, n-are altă posibilitate decît s-o extindă. Împotrivirea pe care a întîmpinat-o Calvin în timpul procesului Servet și după aceea, îi mai întăresc convingerea că, pentru o domnie autoritară, înăbușirea legală și simpla intimidare a partidului advers constituie o metodă insuficientă și că numai una singură asigură totalitatea puterii ; nimicirea desăvîrșită a oricărei opoziții. La început, Calvin se mulțumise să paralizeze pe cale legală minoritatea din Consiliul genevez, prin lucrături ascunse la alegeri, în favoarea lui. În fiecare ședință a Consiliului Comunal, se dădea dreptul de cetățenie altor emigranți noi din Franța, care depindeau materialicește și moralicește de el ; ca cetățeni genevezi erau înscriși în listele electorale : în felul acesta atmosfera și opinia Consiliului urmau să fie colorate treptat în favoarea lui ; toate slujbele urmau să fie date celor orbește supuși dictatorului, iar influența vechilor patricieni republicani să fie complet nimicită. Dar această tendință de favorizare a elementului străin devine totuși curînd prea străvezie pentru genevezii patrioți ; tîrziu, foarte tîrziu, pătrunde îngrijorarea în rîndurile democraților, care și-au vărsat sîngele pentru libertatea Genevei. Ei se adună la întruniri secrete, țin consfătuiri, cum ar putea apăra ultimele

rămăşiţe ale vechii lor independenţe împotriva spiritului de dominaţie al puritanilor. Atmosfera e din ce în ce mai încărcată. Pe străzi au loc discuţii violente între populaţia autohtonă şi imigranţi ; în cele din urmă se ajunge chiar la o încăierare, ce-i drept, destul de inofensivă, în care sînt rănite cu lovituri de pietre două persoane.

Dar atîta a aşteptat Calvin. Pretextul e cît se poate de bine venit. Acum poate înfăptui în sfîrşit planul îndelung premeditat al loviturii de stat, care să-i asigure totalitatea puterii. Imediat neînsemnata încăierare de stradă e prezentată drept „conspiraţie oribilă" zădărnicită doar prin „harul Domnului". Conducătorii partidului republican, care n-aveau nici un amestec în această încăierare de mahala, sînt arestaţi pe negîndite şi schingiuiţi în mod atît de barbar, pînă ce ei fac toate declaraţiile de care are nevoie dictatorul pentru scopurile sale : cică a fost plănuită o noapte a Sfîntului Bartolomeu, Calvin şi ai săi urmau să fie ucişi şi trupe străine aduse în oraş. Pe baza acestor „mărturisiri" — stoarse doar cu ajutorul celor mai groaznice torturi — privitor la „rebeliunea" plănuită şi la „înalta trădare" fictiv construită, călăul îşi poate începe în sfîrşit opera. Toţi acei care s-au împotrivit cîtuşi de puţin lui Calvin sînt executaţi, dacă n-au avut grijă să fugă la timp din Geneva. O singură noapte, şi la Geneva nu mai există alt partid decît cel calvinist.

* *

După o asemenea izbîndă desăvîrşită, după această măturare radicală a ultimilor săi potrivnici genevezi, Calvin ar putea fi de fapt fără grijă şi s-ar putea arăta deci mărinimos. Dar ştim de la Tucidide, Xenofon şi Plutarh că după victorie, întotdeauna oligarhii devin tot mai neînduplecaţi. Este una din laturile tragice din viaţa tuturor despoţilor, că ei se tem de omul independent, chiar după ce i-au luat orice putere politică, chiar

dacă i-au pus lacăt la gură. Nu le ajunge că el tace și că e nevoit să tacă. Numai împrejurarea că el nu-i aprobă servil, că nu le face temenele, că nu se înrolează în gloata lingușitorilor slugarnici, însuși faptul că el există, că încă mai există, le cășunează necaz. Și tocmai pentru că de la acea brutală lovitură de stat, Calvin s-a descotorosit de toți adversarii săi politici și n-a rămas decît unul singur, potrivnicul său moral, el se năpustește acum cu și mai multă patimă, cu și mai multă înverșunare bătăioasă, asupra acestui ins stingher, Sebastian Castellio.

Singura greutate a atacului constă în aceea de a ademeni pe pașnicul savant să iasă din rezerva lui tăcută. Căci pe Castellio l-a obosit lupta fățișă. Firile umaniste sau erasmice ce sînt combatanți de lungă durată. Stăruința fanatică a omului de partid și goana lui persistentă după prozeliți li se par nedemne de un intelectual. Ei mărturisesc o dată adevărul lor, crezul lor ; dar de îndată ce și le-au manifestat, li se pare de prisos străduința continuă de a convinge lumea, în chip de propagandă, că singura justă și valabilă e concepția lor. Castellio și-a spus cuvîntul în chestiunea Servet ; sfidînd orice primejdie, el a preluat apărarea celor prigoniți și s-a împotrivit terorii de siluire a conștiințelor, cu mai multă dîrzenie decît oricare alt contemporan. Dar ceasul fusese contra cuvîntului său liber ; el vede că violența a învins pentru un timp oarecare. De aceea se hotărăște să aștepte, retras, momentul în care va putea fi reluată lupta decisivă între toleranță și intoleranță. Adînc decepționat, dar nicidecum frînt în convingerea sa, se întoarce la munca lui. În sfîrșit Universitatea i-a acordat o catedră, în sfîrșit opera vieții sale, marea sa operă : traducerea Bibliei în două limbi, e aproape terminată. În anii 1555 și 1556, după ce i-a fost smulsă cu brutalitate arma cuvîntului, Castellio a amuțit complet ca polemist.

Dar genevezii știu, prin spioni, că în cercul restrîns al Universității, Castellio își menține mai departe părerile omenoase ; dacă i se încătușează mîna care scrie, el

nu lasă să i se ferece gura, iar cruciaţii intoleranţei constată cu obidă că postulatul său odios al intoleranţei, şi argumentele sale irefutabile contra doctrinei de predestinare se bucură de aprobarea crescîndă a studenţimii. Un om moral exercită o influenţă prin însăşi existenţa lui, căci fiinţa lui creează în juru-i o sferă de convingere ; chiar dacă în aparenţă e mărginită la un cerc restrîns, această înrîurire lăuntrică se propagă pe nesimţite, în depărtare şi nu poate fi stăvilită, după cum nu poţi opri cercurile valurilor. Castellio rămînînd aşadar un individ periculos, care nu vrea să se plece, trebuie zădărnicită din timp influenţa lui. Cu multă viclenie i se întinde o cursă, spre a-l atrage iarăşi în lupta din jurul ereziei, iar unul din colegii săi universitari acceptă bucuros rolul de agent provocator. Într-o scrisoare foarte prietenoasă, ca şi cum l-ar interesa numai şi numai o explicaţie pur teoretică, el se adresează lui Castellio cu rugămintea ca acesta să-i lămurească opiniile sale cu privire la doctrina predestinării. Castellio se declară gata pentru o dispută publică, dar chiar de la primele sale cuvinte, un individ din public îl acuză de erezie. Castellio bagă imediat de seamă intenţia întrerupătorului. În loc să cadă în cursa întinsă şi să-şi apere teza (pentru ca în felul acesta adversarii să aibă destul material adunat împotriva lui, spre a susţine acuzarea) el pune capăt disputei, iar colegii săi de la Universitate împiedică orice demersuri împotriva lui. Dar Geneva nu se dă atît de uşor bătută. După ce a dat greş această primă încercare, metoda e grabnic schimbată. Deoarece Castellio nu se lasă provocat la o discuţie, se încearcă aţîţarea lui prin zvonuri şi pamflete. Traducerea sa a Bibliei e luată în rîs. El e făcut responsabil pentru manifeste anonime pline de injurii, cele mai mîrşave calomnii sînt răspîndite peste tot pe seama lui : ca la un semnal, s-au înhăitat toţi deodată, ca să se năpustească din toate părţile asupra lui.

Dar tocmai datorită acestui zel exagerat, toți cei nepărtinitori și-au dat seama între timp că după ce i s-a luat acestui mare savant, om cu adevărată frică de Dumnezeu, posibilitatea graiului liber, se atentează acum la viața lui. Tocmai faptul că prigoana întrece orice măsură, creează victimei prieteni de pretutindeni; pe neașteptate, străbunul Reformei germane, Malanchton, trece demonstrativ și hotărît de partea lui Castellio. Și dînsul, ca și pe vremuri Erasm, e scîrbit de ticăloșiile tuturor acelora care văd rostul vieții nu în împăciuire, ci în gîlceavă și învrăjbire. Spontan el adresează o scrisoare lui Castellio : „Nu ți-am scris pînă acum — zice el în acest răvaș, — deoarece ocupațiile mele, care mă doboară prin puzderia și banalitatea lor dezgustătoare, îmi lasă prea puțin răgaz pentru o asemenea corespondență, care dealtfel mi-ar face multă plăcere. Un alt impediment a fost acela că, văzînd cumplitele neînțelegeri între acei care se dau drept prietenii înțelepciunii și ai virtuții, mă simt copleșit de o tristețe fără margini. Dar te-am prețuit întotdeauna, după felul tău de a scrie. Și vreau ca această scrisoare să-ți fie dovada aprobării mele și o mărturie de sinceră simpatie. Doresc să fim uniți printr-o prietenie veșnică. Prin aceea că te plîngi, nu numai de divergențele de opinii, dar și de ura cumplită, cu care unii urmăresc pe prietenii adevărului, sporești o durere pe care o resimt și eu fără încetare. Legenda povestește, că din sîngele titanilor au luat ființă uriașii. Astfel din sămînța monahilor au luat ființă unii sofiști, care caută să domnească la curțile princiare, în familii și peste popor, și care se cred împiedicați de către savanți. Dar Dumnezeu va ști să ocrotească rămășițele turmei sale.

Trebuie deci să răbdăm cu înțelepciune ceea ce nu putem schimba. Pentru mine vîrsta înaintată înseamnă o îndulcire a suferinței mele. Nădăjduiesc să intru curînd în biserica cerească, departe de furtunile năprasnice care zguduie atît de îngrozitor biserica de aici de pe pămînt.

Dacă rămîn în viață, voi să vorbesc cu tine despre multe lucruri. Rămîi cu bine".

Scrisoarea aceasta, care trece imediat în copii prin miinile tuturora, e socotită ca un fel de pavăză pentru Castellio și totodată ca o admonestare către Calvin, să înceteze odată cu prigoana împotriva marelui savant. Și într-adevăr cuvintele de simpatie ale lui Melanchthon au un răsunet puternic în lumea umaniștilor; pînă și prietenii cei mai apropiați ai lui Calvin stăruie acum pentru pace. Astfel marele savant Baudouin scrie la Geneva: „Acum poți vedea, cît de mult condamnă Melanchthon înverșunarea cu care urmărești pe acest om, și totodată poți constata că el nu se gîndește nicidecum să aprobe toate paradoxurile tale. Are oare vreun rost să-l tratezi mai departe pe Castellio ca pe un al doilea Satana și în același timp să venerezi pe Melanchthon ca pe un înger?".

Dar ce gînd eronat, să poți povățui vreodată pe un fanatic sau să-l poți potoli! În chip paradoxal — sau poate în chip logic — scrisoarea ocrotitoare a lui Melanchthon exercită asupra lui Calvin o înrîurire tocmai contrară. Faptul că potrivnicul său mai găsește aprobare, excită și mai mult ura lui Calvin. El știe prea bine că acești pacifiști intelectuali constituie, pentru dictatura sa bătăioasă, adversari mai periculoși chiar decît Roma, Loyola și iezuiții săi. Căci la aceștia stă față în față doar dogma contra dogmei, cuvîntul contra cuvîntului, doctrina contra doctrinei, pe cînd aici, în postulatul de libertate al lui Castellio, simte că sînt puse în joc principiile fundamentale ale vrerii și acțiunii sale, și anume: ideea autorității unitare, tîlcul ortodoxiei; iar în orice război, pacifistul din tabăra ta e întotdeauna mai primejdios decît cel mai militant adversar. Tocmai pentru că scrisoarea-scut a lui Melanchthon ridică faima lui Castellio în ochii lumii, Calvin nu mai cunoaște de acum încolo alt țel decît să-i nimicească numele. Din acel ceas începe abia lupta propriu-zisă, lupta la cuțite, cu scopul exterminării. Că se pornește acum la un asemenea

atac, aceasta o dovedește și ieșirea pe terea a lui Calvin. După cum în cazul Servet — ivindu-se necesitatea loviturii decisive — el a înlăturat pe omul său de pae, Nicolas de la Fontaine, spre a pune el însuși mîna pe spadă, tot astfel renunță acum la coada lui de topor, de Beze. Acum nu mai e vorba pentru el de dreptate sau nedreptate, de cuvîntul Bibliei și de tălmăcirea lui, de adevăr sau neadevăr, ci numai de un singur lucru : să-l distrugă definitiv și cît mai grabnic pe Castellio, o dată pentru totdeauna. Nu există nici un motiv temeinic pentru al ataca : Castellio s-a retras, închinîndu-se cu totul muncii sale. Negăsindu-se nici o pricină, se creează una în mod artificial, și se apucă într-o doară o ghioagă spre a lovi în omul urît. Pretextul îl furnizează lui Calvin un pamflet anonim, pe care spionii săi l-au descoperit la un călător ; nu e nici urmă de dovadă că această scriere ar avea drept autor pe Castellio și de fapt Castellio nici n-a fost autorul ei. Dar *Carthaginam esse delendam*[a 1] — Castellio trebuie nimicit ; și astfel Calvin se agață de această carte, care nici n-a fost scrisă de Castellio, spre a copleși pe presupusul autor cu o avalanșă de insulte triviale și furibunde. Scrierea sa polemică *Calumniae nebulonis cujusdam* nu mai este cartea unui teolog împotriva altui teolog, ci numai zvîcnirea unei furii turbate : Castellio e înfățișat ca hoț, ticălos, blasfemator și are parte de înjurături nu mai puțin triviale decît acele proferate la ușa cortului. I se impută profesorului de la Universitatea din Basel că ar fi furat lemne, ziua în amiaza mare, și cartea, scrisă într-o beție de ură, care devine tot mai frenetică din filă în filă, încheie cu strigătul de mînie spumegîndă : „Dumnezeu să te nimicească, Satano !"

Această broșură plină de insulte a lui Calvin poate fi socotită drept una din pildele cele mai memorabile, de cîtă zăpăceală e în stare să producă furia de partid în creierul unui om atît de superior ca intelect. E de

[1] Carthagina trebuie dărîmată (lat.).

neconceput că un bărbat religios în felul său, care, ca meșter al limbii, cunoaște valoarea fiecărui cuvînt și care, ca savant, știe să judece rangul moral al adversarului său, face uz de insulte batjocoritoare, atunci cînd e pradă mîniei furioase. În acest om demonic și ura, ca și toate celelalte forțe sentimentale, era demonic exagerată. E drept că pamfletul constituie totodată și un exemplu, care te poate pune în gardă și anume : cît de apolitic poate proceda un politician, dacă nu știe să pună frîu patimei sale. Căci sub impresia cumplitei nedreptăți cu care e atacat aici un om cinstit, consiliul Universității din Basel ridică opreliștea scrisului pentru Castellio. O universitate cu faimă europeană nu poate socoti compatibil cu demnitatea ei, ca un profesor al acestei instituții să fie acuzat în fața întregii lumi umaniste de a fi un hoț de lemne, un ticălos, o haimana. Deoarece în mod vădit nu mai e vorba aici de o dispută cu privire la doctrină, ci de o suspiciune de ordin particular, Castellio capătă din partea Senatului autorizația specială pentru o ripostă publică.

Replica lui Castellio constituie un exemplu cu adevărat pilduitor și înălțător de polemică omenoasă și umanistică. Nici excesul urii nu e în stare să otrăvească cu ură pe acest bărbat tolerant pînă în cele mai adînci cute sufletești ; nici o trivialitate la adresa lui nu-l poate face pe el însuși trivial. Cît calm și cîtă noblețe, chiar în ritmica începutului : „Fără entuziasm pornesc pe această cale a disputei publice. Cît aș fi preferat să discut cu tine frățește, în spiritul lui Christos și nu în felul derbedeilor, cu insulte care nu pot decît să dăuneze faimei bisericii ! Deoarece însă datorită ție și prietenilor tăi, visul meu de înțelegere pe cale pașnică nu este cu putință, socot că nu este incompatibil cu datoria mea creștinească să răspund cumpătat atacurilor tale pătimașe". Mai întîi Castellio arată procedeul necinstit al lui Calvin, care în prima ediție a acelei broșuri despre „Nebulo" îl mai indicase în public ca autorul pamfletului, pe cînd

în ediția doua — dîndu-și fără îndoială seama de eroarea lui din trecut — nu mai pomenește un cuvînt despre faptul că dînsul, Castellio, ar fi scris acel pamflet; totuși nu are lealitatea să mărturisească cinstit că l-a bănuit pe nedrept. Și acum Calvin e strîns cu ușa: „Da sau ba, ai știut că în chip nedrept îmi atribui mie această broșură? Eu unul nu pot s-o decid. Din două una: sau mi-ai adus învinuirea într-un timp în care știai de-acum că nu e întemeiată, și atunci ai comis un act de înșelăciune. Sau, n-ai avut certitudinea: atunci învinuirea era cel puțin neglijentă. Și într-un caz și într-altul atitudinea ta n-a fost frumoasă, căci toate acuzările tale sînt neadevăruri. Nu sînt eu autorul acelei broșuri, nici n-am trimis-o vreodată la Paris, spre tipărire. Dacă răspîndirea ei a fost criminală, trebuie să fii tu însuți învinuit de această crimă, căci tu cel dintîi ai divulgat cartea."

Abia acum, după ce a dezvăluit cu ce pretexte lipsite de temei l-a atacat Calvin, Castellio combate forma vulgară a agresiunii: „Ești foarte rodnic în sudălmi și gura ta grăiește din plinătatea inimii. În cărticica ta latină mă numești pe rînd blasfemator, defăimător, nelegiuit, cîine care latră, ființă obraznică, plină de ignoranță și ghiftuită de bestialitate, individ fără frică de Dumnezeu, care spurcă Sfînta Scriptură, un nerod care-și bate joc de cele sfinte, un disprețuitor al credinței, o lichea nemernică, înc-o dată un cîine murdar, o ființă subversivă plină de obrăznicie, un spirit străin și pervertit, o haimana și un «*mauvais sujet*». De opt ori îmi zici «canalie» (astfel tălmăcesc eu cuvîntul „*nebulo*"); toate aceste răutăți le așterni cu plăcere pe două coli de tipar și-ți întitulezi cartea: »Calomniile unei lichele«, iar ultima frază grăiește: «Dumnezeu să te nimicească, Satano!» Tot ce este cuprins între copertă și ultima frază, e conceput în același stil. Și acesta să fie procedeul unui bărbat de o seriozitate apostolică și cu duhul blîndeții creștine? Vai de poporul pe care-l conduci, dacă el se lasă inspirat de o atare mentalitate, — vai, de ar fi să se adeverească, ca discipolii tăi să semene cu

maestrul lor. Pe mine, însă, insultele tale nu mă ating nicidecum... Într-o zi va învia adevărul răstignit, iar tu, Calvin, vei avea de dat socoteală Celui-de-sus, de toate ocările cu care ai împroșcat un ins, pentru care de asemenea a murit Isus Christos. Nu simți oare nici o rușine și nu-ți ard în suflet cuvintele Domnului: «Cel ce-și numește fratele un om rău, va fi aruncat în beznă»?".

Apoi, aproape cu voioșie, Castellio, din sentimentul suveran al corectitudinii sale mai presus de orice îndoială, spulberă învinuirea de căpetenie a lui Calvin, că ar fi furat lemne la Basel. „Aceasta ar fi într-adevăr o crimă foarte gravă — spune el batjocoritor —, presupunînd că aș fi comis-o. Dar calomnia e o crimă tot atît de mare. Să punem acum ipoteza că lucrul ar fi adevărat și că aș fi furat într-adevăr pentru că (minunată lovitură dată doctrinei de predestinație a lui Calvin) așa mi-a fost scris — precum ne dăscălești tu. Atunci de ce mă înjuri? N-ar trebui oare să-ți fie mai degrabă milă de mine, că Dumnezeu mi-a hărăzit o asemenea soartă și m-a făcut în așa fel, că trebuie să fur, vrînd-nevrînd? De ce, așadar, umpli lumea de scandal cu furtul meu? Pentru ca să mă abțin în viitor de a fura? Dar dacă eu fur, constrîns de ursita mea, dacă furtul e consecința unei predestinări divine, tu ești dator să mă absolvi în scrierile tale: mă apasă jugul fatalității pe care nu-l pot lepăda. Mi-ar fi tot atît de imposibil să mă abțin de la furt, după cum nu mi-ar fi cu putință să sporesc cîtuși de puțin înălțimea trupului meu."

Abia acum, după ce a expus nerozia acestei defăimări, Castellio descrie cum s-au petrecut lucrurile în realitate. Ca și sute de alți cetățeni, pescuise cu o harpină, cu ocazia unei revărsări a Rinului, lemne plutitoare din fluviu. Aceasta, bineînțeles, nu fusese numai un lucru îngăduit prin lege — deoarece asemenea lemne libere constituie peste tot proprietate liberă — dar era și o acțiune special dorită de primăria orașului, avînd

în vedere că aceste lemne, adunate, primejduiesc podurile în caz de inundație. Și Castellio e chiar în măsură să dovedească, că atît dînsul cît și ceilalți „hoți" fuseseră răsplătiți de către Senatul orașului Basel cu *quaternos solidos* (cam a patra parte dintr-o piesă de aur) pentru acest furt, care în realitate era o operă de ajutorare prestată cu riscul vieții. În urma acestei constatări, nici chiar clica de la Geneva n-a mai îndrăznit să repete ocara personală, care nu l-a înjosit nicidecum pe Castellio, ci doar pe Calvin.

Aici nu ajută nici o tăgadă și nici o încercare de a masca lucrurile. Calvin, în tendința sa furioasă de a îndepărta cu orice preț un dușman politic, un dușman de idei, a căutat să violeze adevărul cu aceeași îndrăzneală cu care a procedat în cazul Servet. Niciodată nu s-a putut găsi nici cea mai mică pată în atitudinea plină de omenie a lui Castellio. „Să judece toți, ceea ce am scris" — poate riposta cu seninătate Castellio lui Calvin — eu nu mă tem de opinia nimănui, cît timp sînt judecat fără ură. Sărăcia vieții mele particulare o poate afirma oricine m-a cunoscut din copilărie, și de ar fi nevoie, aș putea aduce nenumărați martori. Dar este oare necesar? Nu ajunge certificatul scris chiar de tine și cel emis de partizanii tăi?... Chiar proprii tăi discipoli au trebuit să recunoască, și nu o dată, că strășnicia și sobrietatea vieții mele sînt mai presus de orice suspiciune. Deoarece doctrina mea nu coincide cu a ta, ei au trebuit să se mărginească la declarația că eu am apucat pe o cale greșită de gîndire. Cum îndrăznești tu, așadar, să răspîndești asemenea lucruri infamante pe socoteala mea, și să mai invoci și numele Domnului pentru aceasta? Nu recunoști oare, Calvin, cît de înspăimîntător este să implori mărturia Atotputernicului pentru niște învinuiri inspirate numai de ură și mînie oarbă? Dar și eu îl invoc pe Dumnezeu, însă pe cînd tu îl invoci ca să mă acuzi în chip deșănțat față de oameni, eu unul îl invoc pentru că m-ai învinuit pe nedrept. Dacă mint eu și tu

spui adevărul, atunci îl rog pe Dumnezeu să mă pedepsească în măsura crimei mele și-i rog pe oameni să-mi ia viața și onoarea. Dar dacă am spus adevărul și tu ești acuzatorul mincinos, atunci îl rog pe Domnul să mă apere pe mine de cursele ce mi le întind adversarii, iar ție să-ți mai dea prilej înainte de moarte să te căiești de atitudinea ta, pentru ca păcatul să nu atîrne cîndva în cumpăna mîntuirii sufletului tău."

Cîtă deosebire, cîtă superioritate a omului liber și nestingherit față de cel încremenit în sentimentele siguranței sale de sine! Contrast veșnic între firea omului de omenie și cel de doctrină, între cel calm, care nu vrea decît să-și păstreze opinia lui și între cei care vor să aibă dreptate cu orice chip și pe care nu-i rabdă inima să nu vadă lumea întreagă înjosindu-se, prin aceea că se închină ca ei, repetînd papagalicește ceea ce ei propovăduiesc. Dincolo vorbește conștiința pură și limpede, cu grai cumpătat; dincoace zbiară neastîmpărul nervos, setea de dominație, proferînd amenințări și imprecații. Dar adevărata limpezime nu poate fi turburată de ură. Niciodată, operele cele mai pure ale duhului nu se realizează prin siluire fanatică, ci ele se înfăptuiesc tăcut, cucerindu-se prin autostăpînire și cumpătare.

Oamenii de partid însă nu au niciodată în vedere dreptatea, ci numai izbînda. Ei nu vor să dea dreptate, ci să aibă dreptate. Cînd apare cartea lui Castellio, izbucnește din nou furtuna. E drept că defăimările personale ale „cîinelui", ale „bestiei" Castellio, precum și basmul stupid cu pretinsul său furt de lemne s-au prăbușit în chip rușinos nici chiar Calvin nu mai poate îndrăzni să bată din nou în aceeași strună. De aceea atacurile sînt îndreptate în grabă pe un alt tărîm, pe cel teologic; din nou sînt puse în mișcare mașinile tipografice, deși sînt încă umede de ultimele calomnii; și

pentru a doua oară e trimis în cruciadă Theodor de Beze. Mai credincios maestrului sau decît adevărului, el publică în prefața sa la ediția oficială a Bibliei din Geneva (1558), un „Cuvînt înainte", care e o agresiune atît de pătrunsă de reavoință delatorie contra lui Castellio, încît produce pretutindeni o impresie penibilă, tocmai prin aceea că apare într-o carte închinată Sfintei Scripturi.

„Satana, vechiul nostru potrivnic — scrie de Beze —, care a recunoscut acum că nu mai poate opri, ca odinioară, propovăduirea cuvîntului divin, intervine într-un chip mai periculos. Multă vreme n-a existat nici o traducere a Bibliei în limba franceză, cel puțin n-a existat nici o versiune a Sfintei Scripturi, care să merite această denumire; dar iată că acum Satana a găsit tot atîția traducători, cîte spirite ușuratice și obraznice există, și poate că va găsi și mai mulți, dacă Dumnezeu nu va pune capăt la timp acestui sacrilegiu. Dacă mi-ar cere cineva un exemplu, i-aș indica traducerea Bibliei în limba latină și franceză de către Sebastian Castellio, un bărbat cunoscut în biserica noastră atît prin ingratitudinea și obrăznicia sa, cît și prin strădania noastră zadarnică de a-l readuce pe calea cea dreaptă. De aceea socotim o datorie de conștiință din partea noastră să nu-i mai trecem numele sub tăcere (precum am făcut-o pînă acum), ci să povățuim pe toți creștinii să se ferească de un asemenea om, pe care Satana și l-a ales drept unealtă."

Nici că se poate să dai mai precis și mai intenționat pe un savant în mîinile tribunalului ereticilor. Dar Castellio, această unealtă aleasă de Satana, nu mai e nevoit să tacă. Îmbărbătat de scrisoarea lui Melanchthon, senatul universitar a redat libertatea cuvîntului celui prigonit.

Răspunsul lui Castellio către de Beze e străbătut de o tristețe adîncă, am putea spune de-a dreptul mistică. Doar compătimire stîrnește în sufletul acestui umanist pur faptul că un număr de intelectuali de felul său pot

urî cu atîta înverşunare. Ştie foarte bine, că adepţilor calvinismului nu le pasă de adevărul în sine, ci că ei se agită numai pentru monopolul adevărului lor şi că nu se vor astîmpăra, pînă ce nu-l vor fi înlăturat şi pe dînsul, Castellio, aşa precum au izbutit pînă atunci să înlăture pe toţi adversarii lor de idei sau pe cei politici. Totuşi, sentimentul său de nobleţe refuză să coboare în asemenea abisuri de ură.

„Voi asmuţiţi şi încurajaţi consiliul să mă condamne la moarte, scrie el cu presentiment profetic. Dacă aceasta n-ar fi dovedită în public prin cărţile voastre, n-aş îndrăzni să susţin o asemenea afirmaţie, deşi sînt încredinţat că aşa este : o dată ce voi fi mort, nu vă voi mai putea da nici un fel de răspuns. Faptul că mai trăiesc e pentru voi un adevărat coşmar şi deoarece vedeţi cum Consiliul nu cedează presiunilor voastre, sau cel puţin încă nu cedează — dar aceasta se poate schimba curînd — voi căutaţi să mă faceţi odios şi ciumat în ochii lumii." Pe deplin conştient că adversarii vor să-i răpună viaţa, Castellio, totuşi, nu ţinteşte în răspunsul său decît în conştiinţele lor. „Ia spuneţi-mi, rogu-vă — îi întreabă pe aceşti slujitori ai cuvîntului Domnului —, întrucît atitudinea voastră faţă de mine se poate bizui pe Christos ? Chiar şi în clipa în care trădătorul îl predă răstignitorilor, el îi grăieşte cu bunătate şi, ţintuit pe cruce, el tot se mai roagă pentru călăii săi. Iar voi ? Pentru că în unele chestiuni sînt de altă părere decît voi, mă prigoniţi peste mări şi ţări cu ura voastră şi aţîţaţi pe ceilalţi să se poarte la fel de urîcios cu mine... Cită amărăciune trebuie să simţiţi în sinea voastră, dacă purtarea voastră capătă din partea Lui o înfierare atît de definitivă ca aceasta : «Cel ce-şi urăşte fratele, e un ucigaş...» Acestea sînt precepte limpezi ale adevărului, la mintea oricui, dacă le desprinzi de toate vălurile teologice ; chiar şi voi le propovăduiţi cu graiul şi prin scrierile voastre. De ce să nu le recunoaşteţi şi în viaţa voastră ?"

Dar de Beze, aceasta o știe Castellio, nu este decît un ucenic trimis în avangardă. Nu de la el izvorăște acea ură ucigașă, ci de la Calvin, de la despotul cugetului, hotărît să oprească orice încercare de răstălmăcire a Bibliei, în afară de a lui. De aceea, trecînd peste de Beze, el se adresează direct lui Calvin. Fără nervi, se așază în fața lui, ochi în ochi. „Îți dai tu singur numele de creștin, ești adept al Evangheliei, te sprijini pe Dumnezeu, te fălești să-l fi pătruns intențiile și afirmi că deții taina adevărului evanghelic. Dar de ce, dacă îi povățuiești pe ceilalți, nu te povățuiești oare și pe tine însuți? De ce tu, care predici de la amvon să nu calomniem, îți umpli cărțile cu calomnii? De ce mă osîndiți voi — chipurile, ca să-mi frîngeți definitiv mîndria — cu atîta trufie, cu atîta aroganță și siguranță de voi, de parcă ați face parte din Consiliul Domnului și de parcă Atotputernicul v-ar fi dezvăluit tainele sufletului său?... Pocăiți-vă în sfîrșit și aveți grijă să nu fie prea tîrziu. Străduiți-vă, dacă e cu putință, să vă îndoiți o clipă de voi înșivă și veți vedea ceea ce văd de pe acum mulți alții. Lepădați-vă de această dragoste de voi care vă mistuie, lepădați-vă de ura împotriva celorlalți, mai cu seamă de ura împotriva persoanei mele. Haideți să rivalizăm în toleranță și veți descoperi că impietatea mea e tot atît de puțin reală ca și hula cu care căutați să mă împovărați. Răbdați, ca eu să fiu în unele puncte ale doctrinei de altă părere ca voi! Să fie oare cu adevărat imposibil, ca între oameni cu frica lui Dumnezeu să existe concomitent o divergență de opinii, dar o unitate de suflete?“...

Nicicînd un om însuflețit de spirit de omenie și împăciuire n-a răspuns mai blajin unor zeloți și doctrinari; dacă și înainte, Castellio a întruchipat cu măreție ideea de toleranță prin cuvînt, acum o înfăptuiește poate și mai pilduitor, prin atitudinea lui plină de omenie, în lupta ce i-a fost impusă. În loc să răspundă batjocurii cu batjocură, urii cu ură — „nu cunosc nici un

pămînt și nici o țară, în care să nu mă fi putut refugia, dacă aș fi rostit împotriva voastră lucruri de felul celor ce mi le azvîrliți mie în obraz" — el preferă să mai facă o dată încercarea de a curma cearta printr-o explicație omenoasă, ceea ce, după concepția sa, ar trebui să fie întotdeauna cu putință între intelectuali. Încă o dată el întinde împăciuitor mîna dușmanilor, deși aceștia țintesc de-acum într-însul cu toporul lor ucigaș. „Vă rog, deci, pentru dragostea lui Christos, respectați-mi libertatea și încetați în sfîrșit să mă copleșiți cu învinuiri greșite. Lăsați-mă să-mi spun nesilit crezul, așa precum vi se îngăduie vouă crezul vostru și precum eu vi-l admit bucuros. Nu-i socotiți mereu greșiți pe aceia a căror doctrină diferă de a voastră și nu-i învinuiți tot mereu, numaidecît, de păcatul ereziei... Dacă eu, ca și mulți alții cu frica lui Dumnezeu, tălmăcesc Scriptura altfel decît voi, sînt totuși cu trup și suflet creștin. O fi greșind unul din noi, desigur, dar totuși să ne iubim unul pe altul! Cel-de-sus va dezvălui odată și odată adevărul, celui greșit. Tot ceea ce știm însă cu certitudine, voi și eu, sau ceea ce a trebuit măcar să știm, este datoria noastră, a fiecăruia, de a iubi aproapele cu dragoste creștinească. Să punem deci în aplicare această dragoste și în chipul acesta să închidem gura tuturor adversarilor. Voi socotiți părerea voastră cea justă? Ceilalți socot la fel pe a lor: cei mai înțelepți să se arate deci cu sentimentele lor cele mai frățești și să nu cadă în trufie prin chiar înțelepciunea lor! Căci Dumnezeu știe tot și El frînge pe cei trufași și înalță pe cei smeriți.

Vă spun aceste cuvinte dintr-o mare dorință de dragoste. Vă ofer iubirea și pacea creștinească. Fac apel la dragostea voastră și, că o fac din tot sufletul, asta o mărturisesc în fața lui Dumnezeu și în fața duhului viu.

Dar în cazul că voi ați continua să mă combateți și de acum încolo cu ură, dacă nu-mi îngăduiți să vă aduc la dragostea creștinească, atunci mie nu-mi rămîne altă

cale decît să tac. Las pe Cel-de-sus să ne fie judecător și să hotărască între noi doi, după măsura în care i-am fost credincioși".

* * *

Sentimentul nu poate admite cum un asemenea apel de împăcare, atît de vibrant, atît de profund omenesc, n-ar putea potoli un adversar intelectual. Dar este și aceasta una din absurditățile firii pămîntești, că tocmai ideologii, obsedați mereu de o singură idee, devin cu totul nesimțitori pentru oricare alt gînd decît al lor, fie și cel mai omenesc. Unilateralitatea în gîndire duce însă în mod fatal la nedreptate în acțiune și oriunde un om, sau un popor este plin de fanatismul unei singure concepții, acolo nu rămîne loc pentru toleranță. Unui Calvin nu-i produce nici cea mai mică impresie zguduitorul apel al acestui om dornic doar de pace, care nu predică în public, care nu face propagandă și nu se ceartă, care nu e mînat de nici un fel de ambiție să impună cuiva pe pămînt cu sila, convingerea lui ; cucernica Genevă refuză acea ofertă de împăciuire creștinească, ca o „monstruozitate". Și imediat începe o nouă bătaie de tobe, cu toate gazele otrăvitoare ale batjocurei și ale învrăjbirii. Altă minciună e ticluită acum, spre a-l face pe Castellio suspect, sau măcar ridicol și poate că e cea mai perfidă din toate. În timp ce populației din Geneva îi sînt strict oprite toate spectacolele de teatru, considerate drept păcat, elevii lui Calvin repetă la seminariul din Geneva o pioasă comedie școlară, în care Castellio e pus să apară pe scenă sub numele străveziu „de parvo Castello", ca primul servitor al Satanei și i se pun în gură următoarele versuri :

„Quant à moi, un chacun je sers
Pour argent en prose oy en vers
Aussi ne vis-je d'aultre chose..."

Pînă și această ultimă calomnie, că acest bărbat, care trăiește într-o sărăcie apostolică, își vinde scrisul pentru bani și combate cauza doctrinei pure a toleranței doar ca instigator plătit de cine știe ce papistași, pînă și această ticăloșie se comite din îngăduința lui Calvin. Însă adevăr sau calomnie, aceasta i-a devenit de mult indiferent unei calviniste de partid; toți laolaltă sînt stăpîniți doar de un singur gînd: să-l smulgă pe Castellio de la catedra universitară din Basel, să-i ardă scrisorile și, dacă s-ar putea, o dată cu ele și pe autor.

Descoperirea ce-o fac acum întîmplător calviniștii, intoxicați de ură, le e deci cît se poate de bine venită. La una din obișnuitele percheziții în casele geneveze, au fost surprinși doi cetățeni citind o carte care — pînă și aceasta constituie o faptă criminală — nu e prevăzută cu solemnul *„Imprimatur"* al lui Calvin. Mica broșură *„Conseil à la France désolée"* a apărut fără numele autorului și fără indicația orașului unde a fost tipărită; cu atît mai precis copoii calviniști adulmecă erezia. Fără zăbavă, cei doi cetățeni sînt tîrîți în fața Consistoriului. De frica instrumentelor de tortură, ei mărturisesc că un nepot al lui Castellio le împrumutase broșura. Cu neastîmpăr fanatic vînătorii pornesc pe această pistă proaspătă, spre a răpune în sfîrșit vînatul fugărit.

Și într-adevăr, această carte „vătămătoare, plină de erori" este o nouă operă a lui Castellio. Însă o dată el a căzut în vechea, iremediabila sa „eroare", să povățuiască potrivnicii, cu străduință erasmică, de-a pune capăt pe cale pașnică disputei bisericești. El nu vroia să asiste în tăcere, cum învrăjbirea religioasă din iubita sa Franță începe să dea acum roade sîngeroase, cum protestanții din îndemnul tăinuit al Genevei ridică acolo armele împotriva catolicilor. Și ca și cum ar fi presimțit noaptea Sfîntului Bartolomeu și ororile cumplite ale războiului hughenoților, el se simte dator să mai expună o dată în ceasul al doisprezecelea nerozia unei asemenea vărsări de sînge. Nu o doctrină sau cealaltă, lămurește dînsul, e cea eronată în sine; greșită și criminală e întotdeauna

doar încercarea de a sili pe un om să împărtășească cu forța un crez în care nu crede. Orice nenorocire pe pămînt purcede de la acest *„forcement des consciences"*, de la încercările fanatismului mărginit, mereu înnoite și tot mereu însetate de sînge, de a viola conștiințele. Dar nu e numai imoral și nelegiuit, arată Castellio, să impui cuiva o convingere, de care e sufletește străin; e totodată nesăbuit și fără rost. Căci orice recrutare silită, pentru o anumită concepție de viață, creează doar pseudocredincioși; metoda de teroare a oricărei propagande forțate sporește numai din punct de vedere numeric masa partizanilor. În realitate însă, fiecare concepție despre lume, care-și cucerește prozeliți în felul acesta terorist, nu înșeală atît lumea cu calculul ei greșit, cît se înșeală pe sine. Căci — și aceste cuvinte ale lui Castellio sînt valabile în orice epocă — acei care nu vor decît să aibă un număr mare de partizani și au deci nevoie de mulți oameni, se aseamănă cu un netot, care ar poseda un vas mare cu puțin vin și l-ar umple cu apă, ca să aibă mai mult vin; dar procedînd astfel, nu sporește nicidecum vinul, ci strică doar vinul cel bun ce-l avea înăuntru. Niciodată nu veți putea susține că acei pe care i-ați silit să mărturisească un crez o fac din toată inima. De ar avea libertatea cuvîntului, ei ar declara: „Cred din suflet, că sînteți niște tirani nedrepți și că ceea ce mi-ați smuls cu forța nu are nici o valoare. Un vin prost nu se face mai bun, dacă silești pe oameni să-l bea."

Mereu, și cu patimă mereu înnoită, Castellio își repetă așadar crezul: Intoleranța duce în mod fatal la război și numai toleranța la pace. Nu cu menghine și topoare și tunuri se poate croi drum unei concepții despre lume, ci numai pe cale indivuală, pornind de la convingerea lăuntrică; numai prin înțelegere și conciliantă pot fi împiedicate războaiele și unite ideile. Să fie lăsați deci cu religia protestantă cei care vor să fie protestanți și să rămînă catolici cei care se declară adepți sinceri ai catolicismului; să nu fie siliți nici unii nici alții. Cu

decenii în urmă — o viață de om — înainte ca la Nantes cele două confesiuni să se unească în pace, deasupra mormintelor a zeci și sute de mii de victime jertfite fără noimă, un umanist stingher și tragic schițează aici edictul de toleranță pentru Franța. „Sfatul pe care ți-l dau ție, Franță, este : să încetezi de a viola conștiințele, de a prigoni, de a ucide, și în schimb să permiți ca în țara ta fiecare ins, care crede în Isus Christos, să fie îngăduit de a sluji pe Dumnezeu nu după opinii străine, ci conform propriei sale convingeri".

O asemenea propunere, pentru o înțelegere între catolici și protestanți în Franța, e socotită bineînțeles drept crima crimelor la Geneva. Căci diplomația secretă a lui Calvin e tocmai atunci ocupată să ațițe, chiar cu sila, războiul hughenoților în Franța ; nimic nu poate fi deci mai puțin bine venit politicii sale clericale agresive, decît acest pacifism umanitarist. Imediat se pune totul în mișcare spre a suprima solia de pace a lui Castellio. Trimișii lui Calvin gonesc în toate direcțiile, autoritățile protestante sînt conjurate prin misive speciale și într-adevăr, datorită instigației sale organizate, el reușește ca la sinodul general reformat din august 1563 să se decidă următoarele : „Se aduce prin aceasta la cunoștință bisericii, că a apărut cartea, *Conseil à la France désolée*, al cărei autor este Castellio. Este o operă foarte primejdioasă, de care sîntem datori să ne ferim".

Iarăși s-a izbutit înăbușirea unei „opere periculoase" — fanatismului ! — a lui Castellio, încă înainte de răspîndirea ei. Dar acum să ne răfuim odată definitiv cu acest neclintit și neînduplecat antidogmatician și antidoctrinar. Să se termine odată cu el, să nu i se astupe numai gura, ci să li se frîngă șira spinării pentru totdeauna. Și iarăși e scos la iveală Theodor de Beze, ca să-l suprime pe Castellio. Broșura lui *Responsio ad*

defensienes et reprehensiones Sebastiani Castelionis, dedicată pastorilor orașului Basel, arată chiar prin dedicație, de unde anume trebuie să pornească acțiunea. A bătut ceasul, ba chiar ceasul suprem, insinuează de Beze, ca justiția clericală să se ocupe de acest eretic primejdios, de acest prieten al ereticilor. Într-o aiureală furibundă, cucernicul teolog înfierează deci pe Castellio ca mincinos, blasfemator, anabaptist spurcat, pîngăritor al doctrinei sfinte, sicofant împuțit, patronul nu numai al tuturor ereticilor, dar și al soților adulteri și al criminalilor de rînd ; în cele din urmă e arătat și ca un bărbat care și-a ticluit apărarea în atelierul Satanei. E drept, că în oarba pornire a furiei, toate insulele deșănțate sînt aruncate de-a valma, așa încît ele se bat cap în cap și se înăbușă reciproc. Dar din acest tumult spumegînd de mînie, un lucru reiese totuși limpede și precis, și anume : voința ucigașă de a face în sfîrșit pe Castellio să amuțească de-a binelea.

*
* *

Pamfletul lui de Beze înseamnă acuzarea de mult sorocită în fața tribunalului pentru judecarea ereticilor. Intenția delatorie și-a lepădat pudoarea și se vădește acum în toată goliciunea ei provocatoare. Căci nu încape îndoială : Sinodul de la Basel e solicitat să alarmeze în grabă autoritățile civile, pentru ca ele să pună mîna pe Castellio, ca pe un criminal de rînd. Din păcate mai stă o formalitate în calea nerăbdării lui de Beze : conform legiferării de la Basel, se cere un denunț în scris adresat anume autorității respective, pentru ca să poată fi intentată o acțiune juridică ; o carte tipărită nu e niciodată socotită ca atare. Ar fi firesc și de la sine înțeles, ca de Beze și Calvin, dacă vor într-adevăr să-l acuze pe Costellio, să înainteze autorității un asemenea denunț în scris, cu iscălitura lor. Dar Calvin rămîne la vechea lui metodă — care s-a dovedit atît de eficace în cazul Servet — ca actul de acuzare să fie semnat și

înaintat de un al treilea, binevoitor, și să nu-și ia personal răspunderea. Se repetă deci exact același fățarnic procedeu ca la Viena, ca la Geneva : în noiembrie 1563, imediat după apariția cărți lui de Beze, un om cu totul incompetent, un anume Adam de Bodenstein, prezintă Consiliului de la Bastel o plîngere în scris împotriva lui Castellio, pe care-l acuză de erezie. Acest Adam de Bodenstein este ultimul în drept să-și însușească rolul de apărător al adevăratei credințe, căci el nu este altul decît fiul faimosului Karlstadt, pe care Luther l-a alungat de la Universitatea din Wittenberg, ca un om periculos prin exaltarea lui ; și nici ca discipol al lui Paracelsus, certat și el cu biserica, nu poate fi socotit un stîlp al protestantismului. Totuși, în scrisoarea lui adresată Consiliului, el repetă cuvînt cu cuvînt toate argumentele haotice din acea carte, care-l înfățișază pe Castellio și ca papist și ca anabaptist și ca liber-cugetător și ca ateu și-i mai aduce și ocara de a ocroti pe făptașii adulterelor și crimelor. Adevăr sau minciună — fapt e că cu această scrisoare de acuzare (care mai există și astăzi), adresată oficial Consiliului, s-a pășit pe calea formală a Justiției. Deoarece există acum un document înregistrat, tribunalul din Basel nu are altă posibilitate decît să instituie o anchetă. Calvin și ai săi și-au ajuns scopul : „ereticul“ Castellio ocupă forțat un loc pe banca de acuzare a păcătoșilor.

În sine n-ar fi greu pentru Castellio să se apere împotriva torentului stupid al acestor învinuiri. Căci, în excesul său de zel orb. Bodenstein îi aduce concomitent atîtea acuzări în contradicție unele cu altele, încît e clar că nu li se poate da crezare. Și apoi, viața exemplară a lui Castellio e îndeobște cunoscută la Basel. Un Castellio nu e pus imediat în lanțuri, ca un Servet — ceea ce a fost atunci extrem de comod pentru acuzatorii din culise — și nici torturat din capul locului cu întrebări,

ci, ca profesor universitar, e solicitat mai întîi să se apere în fața Senatului de învinuirile ce i se aduc. Și e suficient pentru colegii săi că, conform adevărului, el declară pe acuzatorul Bodenstein un om de paie, cerînd ca de Beze și Calvin, de la care pornește de fapt acuzarea, să se înfățișeze în persoană dacă vor să-l învinuiască. „Deoarece sînt suspectat cu atîta patimă, vă rog din tot sufletul să-mi acordați îngăduința să mă apăr. Dacă de Beze și Calvin sînt de bună-credință, să apară ei înșiși în fața domniilor-voastre și să vă dovedească crimele de care mă acuză. Dacă ei sînt convinși că au procedat bine, n-au motiv să se ferească de tribunalul de la Basel, după ce n-au pregetat să mă acuze în fața lumii întregi... Știu, mari și puternici sînt acei ce mă învinuiesc, dar și Dumnezeu e puternic, El, care judecă fără deosebire de persoană. Știu, de asemeni, că eu sînt doar un biet necunoscut, că sînt un om de rînd și nu am nici o faimă ; dar tocmai asupra celor de rînd, celor de jos își coboară Domnul privirile și nu lasă neispășit sîngele lor, cînd e vărsat pe nedrept." De aceea, Castellio acceptă bucuros judecata. Dacă va putea fi dovedită una singură din toate imputările aduse de potrivnici, își oferă el însuși capul pentru ispășirea meritată.

Bineînțeles că atît Calvin cît și Beze se feresc să primească o propunere atît de leală ; nici unul din ei nu apare în fața senatului de la Basel. Se pare că mîrșavul denunț nu va avea urmări ; dar atunci o întîmplare vine pe neașteptate în ajutorul adversarilor lui Castellio. Tocmai acum, din nefericire, se dă în vileag o afacere tenebroasă care întărește bănuiala despre erezia lui Castellio și despre prietenia sa cu ereticii.

La Basel s-a întîmplat ceva ciudat : timp de doisprezece ani trăise acolo, la castelul său din Binningen, un nobil străin și bogat, sub numele de Jean de Bruge, foarte stimat și iubit în toate cercurile burgheze, datorită spiritului său de caritate. Iar cînd acest nobil străin moare în 1556, tot orașul ia parte în mod solemn la fastuoasele funeralii ; sicriul e depus la loc de cinste în Catedrala

Sfîntului Leonard; iarăși trec anii, și într-o zi se stîrnește zvonul, de necrezut dintru-întîi, că acest străin nici n-ar fi fost vreun nobil sau negustor de vază din altă țară, ci că nu ar fi fost nimeni altul, decît vestitul arhieretic, proscrisul David de Joris — autorul faimosului *Wonderboek* — care în timpul cumplitului masacru contra anabaptiștilor dispăruse în chip misterios din Flandra. Ce necaz pentru tot Baselul, că acest dușman nelegiuit al bisericii a avut parte în viață și după moarte de cele mai mari onoruri publice. Spre a ispăși acum abuzul și înșelăciunea ospitalității acordate, autoritățile intentează ulterior proces celui de mult defunct. O ceremonie oribilă are loc; cadavrul pe jumătate descompus al ereticului e scos din mormîntul de cinste și e atîrnat de spînzurătoare, iar apoi e dus în piața mare de la Basel, unde e ars împreună cu un maldăr de scrieri eretice; toate acestea se petrec sub ochii miilor de spectatori. Și Castellio, împreună cu ceilalți profesori universitari, trebuie să asiste la acest spectacol abject — ne putem închipui cu ce sentimente de depresiune și scîrbă. Căci în toți acești ani, o prietenie strînsă îl legase de David de Joris; încercaseră împreună să-l salveze pe vremuri pe Servet și e chiar foarte probabil că David de Joris, arhiereticul, a fost și unul din colaboratorii anonimi ai cărții lui Martin Bellius *De haereticis*. În orice caz, e lucru cert că Sebastian Castellio nu l-a luat niciodată pe castelanul de la Binningen drept simplu negustor, așa cum zicea el, ci că știa de la început numele adevărat al pretinsului Jean de Bruge. Însă, tolerant în viață, ca și în opera sa, nu s-a gîndit bineînțeles să facă pe delatorul și să retragă unui om prietenia, numai pentru că era proscris de către toate bisericile și autoritățile din lume.

Această legătură, subit descoperită, cu cel mai vestit și cel mai hulit anabaptist, dă o confirmare extrem de primejdioasă acuzării calviniștilor că Sebastian Castellio ar fi protectorul și tăinuitorul unui dublu clește, se ivește concomitent o altă legătură apropiată a lui Castellio cu un alt eretic, foarte împovărat, cu Bernardo Ochino.

Acesta, mai întîi vestit călugăr franciscan, cunoscut în toată Italia prin predicile sale neegalate, fugise brusc din patria lui din cauza inchiziţiei papale. Dar şi în Elveţia el sperie curînd preoţii reformaţi prin îndrăzneala tezelor sale ; în primul rînd, ultima sa carte — *Treizeci dialoguri* — conţine o interpretare a Bibliei resimţită în întreaga lume protestantă ca o blasfemie de necrezut : Bernardo Ochino declară acolo, bizuindu-se pe legiuirea lui Moise, că poligamia este permisă, deşi n-o recomandă ; în principiu, însă, ea este admisibilă, conform Bibliei.

Această carte cu teza scandaloasă şi cu multe alte concepţii intolerabile pentru ortodoxie — ce intentează imediat acţiunea contra lui Bernardo Ochino — n-a tradus-o nimeni altul decît Castellio, din italieneşte în latineşte. În versiunea lui a fost tipărită această operă eretică ; prin aceasta el s-a făcut vinovat în mod afectiv de răspîndirea unor asemenea concepţii pîngăritoare. Bineînţeles că şi dînsul e acum aproape tot atît de ameninţat din partea tribunalului religios, ca şi autorul. Peste noapte, imputările vagi ale lui Calvin şi de Beze, că Sebastian Castellio ar fi capul şi sprijinitorul celor mai deşănţate erezii, au devenit neliniştitor de plauzibile, datorită prieteniei sale intime cu David de Joris şi Bernardo Ochino. Pe un asemenea om nici nu poate, nici nu vrea să-l ocrotească mai departe Universitatea. Şi înainte ca să fi început adevăratul proces, Castellio e pierdut.

*
* *

Ce îl aşteaptă pe avocatul toleranţei din partea intoleranţei contemporanilor săi, acesta şi-o poate închipui după cruzimea cu care autorităţile bisericeşti procedează contra tovarăşului său, Bernardo Ochino. La Zürich, unde după lungi peregrinări găsise, în cele din urmă un refugiu ca preot al micii obşti de emigranţi italieni, e condamnat să părăsească oraşul pînă în trei zile şi numai în urma implorărilor sale termenul se mai prelungeşte puţin.

Vîrsta lui înaintată, de şaptezeci şi patru de ani, nu este cruţată. Împrejurarea că cu cîteva zile înainte de proces şi-a pierdut soţia, cu mult mai tînără, într-un accident groaznic, nu influenţează autorităţile ca să-i mai prelungească dreptul la şedere în oraş. După cum nu le îmbunează nici faptul că Ochino e silit să ia drumul pribegiei cu patru copii minori şi fără vreo avere, în toiul gerului de decembrie : sentinţa rămîne neclintită. Mai întîi Ochino vrea să se refugieze în Valtellin, trecînd munţii din Graubünden, căci acolo are prieteni. Dar prigonitorii săi au avut grijă să nu-i fie dat victimei lor, ereticului, instigatorului, să poposească la căldura vreunui cămin ; au trimis din timp scrisori peste tot locul, ca să i se refuze găzduirea şi astfel toate porţile şi toate uşile se închid în faţa lui, ca înaintea unui lepros. Vrea să facă un popas la Basel ; dar şi aici îl loveşte surghiunul, iar cumplita odisee a martirului septuagenar, cu cei patru copii ai săi, continuă de-a lungul tuturor şoselelor europene. La Mulhouse, la Frankfurt, la Nürenberg, e pîndit peste tot şi mereu gonit mai departe. Înaintea lui şi în urma lui aleargă scrisorile de aţîţare cu semnalmentele ; atît ţările catolice cît şi cele protestante, deci toate statele Europei, se unesc într-o înverşunare comună să nu dea azil bătrînului cărturar proscris. Niciodată, luînd în consideraţie lipsa de claritate şi contrazicerea ştirilor, nu se va putea cunoaşte în întregime cît a pătimit acest surghiunit tragic, în aceşti doi ani de exil. Îl susţine doar speranţa că în cele din urmă va găsi găzduire pentru el şi copiii săi în Polonia, la oameni mai omenoşi. Dar sforţarea e prea mare pentru moşneagul doborît, Bernardo Ochino n-a ajuns niciodată la ţintă. Victimă a intoleranţei, el cade undeva, neputincios, în mijlocul drumului, pe vreo şosea din Moravia şi acolo, printre străini, e aruncat ca un vagabond într-o groapă, şi de atunci el a fost dat cu totul uitării.

În arderea postumă a lui David de Joris şi în izgonirea lui Ochino, Castellio poate vedea limpede, ca într-o oglindă deformată, propria lui soartă. Deja se fac pregă-

tirile pentru procesul său, iar într-o epocă de asemenea neomenii, omul a cărui singură crimă a fost de a fi simțit prea omenește și de a fi arătat compătimire față de prea multe victime fugărite, nu poate spera în nici un fel de milă, de omenie. Se și ia în considerație pentru apărătorul lui Servet, soarta lui Servet; intoleranța epocii l-a și apucat de gîtlej pe cel mai primejdios adversar al ei — avocatul toleranței.

Dar un destin blajin vrea ca prigonitorii săi să nu se bucure totuși de strălucitul triumf de a vedea pe Sebastian Castellio, dușmanul înverșunat al oricărei dictaturi, întemnițat, surghiunit sau ars pe rug. O moarte subită salvează în ultima clipă pe Castellio de la proces și de la năvala ucigașă a dușmanilor săi. De mult slăbise rezistența trupului, istovit de surmenare, iar cînd grijile și emoțiile obosesc și sufletul, organismul subminat nu mai are putere. Pînă în ultima clipă Castellio se mai tîrăște la Universitate și la masa de scris, dar împotrivirea e zadarnică. Deja moartea biruie voința de a trăi și de a munci mai departe cu duhul. Scuturat de friguri, Castellio e dus în pat. Violente crampe stomacale îl fac să refuze orice hrană, afară de lapte; organele funcționează tot mai prost; în cele din urmă, inima zdruncinată nu mai poate continua să bată. În ziua de 29 decembrie 1563, Sebastian Castellio moare în vîrstă de patruzeci și opt de ani, „scăpat din ghearele adversarilor săi cu ajutorul lui Dumnezeu", precum spune un prieten compătimitor la moartea lui.

Cu acest deces încetează și calomnia; prea tîrziu își dau seama concetățenii, cît de prost și cît de slab au apărat ei pe acest om de elită. Moștenirea lăsată de el arată peremptoriu în ce sărăcie apostolică a trăit acest mare savant: nici o singură monedă de argint nu se găsește în casă; prietenii trebuie să ia asupra lor plata sicriului și a datoriilor mai mărunte, a cheltuielilor de înmormîntare, și să aibă grijă de copiii minori. Dar ca o răsplată pentru rușinea acuzării, funeraliile lui Sebastian Castellio devin un alai de triumf moral. Toți aceia care

tăcuseră, plini de teamă și de prudență, cît timp Castellio era bănuit de erezie, se înghesuie acum în jurul sicriului, spre a demonstra cît de mult l-au iubit și l-au prețuit; căci e întotdeauna mai comod să aperi un mort decît un om viu și nesimpatizat. Toată universitatea pășește solemn în cortegiul funerar; purtat pe umerii studenților, sicriul e adus în catedrală și așezat la veșnică odihnă în gangul mănăstirii. Pe propria lor cheltuială, trei dintre elevii săi pun să se graveze pe piatra funerară următoarea inscripție: „Mult vestitului dascăl drept recunoștință pentru marea lui știință și pentru viața lui neprihănită".

Dar pe cînd Basel jelește pe acest om integru și doct, Geneva jubilează. Mai că ar suna și clopotele la vestea bine venită, că în cele din urmă a fost nimicit cel mai energic susținător al libertății de gîndire, că în sfîrșit au amuțit acele buze, atît de elocvente, care au vorbit împotriva oricărei siluiri a conștiinței. Cu satisfacție tăcută sau răsunătoare, teologii comentează moartea omului care și-a slujit cauza, retras și integru. A murit Castellio?!! *„Optime factum"*, scrie Bullinger din Zürich, — pe cînd altul face următoarea aprecierea sarcastică: „Ca să nu trebuiască să-și apere cauza în fața Senatului de la Basel, Castellio s-a refugiat la Rhadamanthys [1]". De Beze, care prin imputarea sa, că Sebastian Castellio ar fi acționat *„impulsu instinctuque Diaboli"* i-a turburat acestuia ultimele zile din viață, se fălește cu proorocirea lui inspirată: „Am fost un bun profet cînd i-am spus lui Castellio: Domnul te va pedepsi curînd pentru blasfemiile tale".

Nici chiar moartea acestui luptător stingher, nu a potolit furia, nu a istovit ura. Dar e zadarnică ura, ca întotdeauna: mortul nu mai poate fi amărît prin nici o batjocură, iar ideea pentru care a trăit și a murit stă, la fel cu toate gîndurile cu adevărat omenoase, deasupra oricărei puteri pămîntești și vremelnice.

---

[1] Stăpînul Infernului.

POLII SE ATING

Le temps est trouble, le temps se esclarsira
Après la pluie l'on atent le beau temps
Après noises et grans divers contens
Paix adviendra et maleur cessera.

Mais entre deulx que mal l'on souffrera!

Chanson de Marguerite d'Antriche

Lupta pare terminată. Cu Castellio, Calvin a înlăturat pe singurul adversar spiritual de vază și deoarece a adus concomitent la tăcere pe potrivnicii politici de la Geneva, își poate continua nestînjenit opera, dîndu-i o amploare tot mai mare. După ce dictaturile au biruit crizele inevitabile ale debutului, ele pot fi socotite pentru un timp bine fondate și întărite. După cum organismul omului, învingînd o stinghereală inițială, se adaptează în cele din urmă unei altfel de clime și unor împrejurări schimbate de viață, tot astfel popoarele se desprind uimitor de repede cu forme noi de stăpînire. După cîtava vreme, vechea generație, care compară amărîtă un prezent al violenței cu trecutul iubit, se stinge treptat, iar la spatele ei a crescut între timp un tineret educat în noua tradiție, care consideră aceste idealuri noi, drept singurele cu putință, ca ceva absolut firesc. Întotdeauna în curs de o generație, un popor poate fi schimbat în chip hotărîtor printr-o idee și tot astfel comandamentul lui Calvin a dobîndit, după două decenii, o formă de existență plastică dintr-o substanță de gîndire teologică. Spiritul de echitate trebuie să recunoască acestui om genial meritul, că în urma izbînzii și-a dezvoltat sistemul după un plan grandios, aducîndu-l treptat la o însemnătate mondială. O ordine și o disciplină de fier, în ce privește ținuta, fac

din Geneva un oraş model; din toate ţările reformaţii pornesc în pelerinaj spre „Roma protestantă", spre a admira aici pilduitoarea înfăptuire a regimului teocrat. Tot ce se poate obţine printr-o disciplină energică şi o educaţie spartană, a fost obţinut cu prisosinţă; e adevărat că multiplicitatea creatoare a fost jertfită în favoarea celei mai prozaice monotonii, iar bucuria sacrificată corectitudinii reci, matematice; în schimb, educaţia în sine a fost înălţată la un fel de artă. Toate şcolile, toate instituţiile de asistenţă socială sînt conduse cît se poate de bine; ştiinţei i se acordă un loc însemnat, iar cu întemeierea „Academiei", Calvin nu creează numai cea dintîi centrală a protestantismului, dar totodată şi polul contrar ordinului iezuiţilor, al fostului său tovarăş de studii, Loyola. Disciplina logică contra unei alte discipline, voinţa oţelită contra unei alte voinţe.

De aici, înzestraţi cu minunate arme teologice, predicatorii şi agitatorii doctrinei calviniste sînt trimişi în lume, după un plan strategic bine chibzuit. Căci de mult nu se mai gîndeşte. Calvin să-şi mărginească puterea şi ideea la acest unic oraş elveţian; peste mări şi ţări se avîntă voinţa lui nepotolită de dominare, spre a cuceri cu încetul toată Europa, lumea întreagă ca adeptă a sistemului său totalitar. Scoţia îi este supusă, prin mandatarul ei John Knox; Olanda şi în parte ţările de la nord sînt pătrunse de spiritul puritan. Hughenoţii pregătesc în Franţa lovitura decisivă; încă un singur pas norocos şi „*Institutio*" ar fi devenit o instituţie mondială, iar calvinismul forma unitară de gîndire şi de viaţă a lumii apusene.

Cît de hotărîtor ar fi modificat forma de cultură europeană o asemenea izbîndă a doctrinei calviniste, aceasta se poate calcula după structura specială, pe care calvinismul a ştiut s-o dea, după foarte puţin timp, statelor care au aderat la el. Oriunde biserica genevează şi-a putut realiza postulatul etic-religios — fie şi pentru un răstimp foarte scurt — s-a produs înlăuntrul nuanţării general-naţionale un tip special: acela al cetăţeanului care tră-

iește sobru, care își îndeplinește fără prihană, *„spotless“* — datoria etică și religioasă. Peste tot orice pornire senzual-liberă a fost metodic domolită, iar viața a devenit mai rece, mai searbădă. Încă din stradă — atît de mult poate dăinui influența unei personalități puternice, manifestîndu-se și în lucruri exterioare — se mai recunoaște și astăzi din prima clipă, în fiecare țară, prezența sau fosta prezență a disciplinei calviniste, după o anumită severitate în atitudine, după o nuanță de sobrietate în port și în gesturi — chiar și în lipsa de somptuozitate și de elemente festive la clădirile de piatră. Prin aceea că a frînat individualismul în orice privință, prin aceea că a înăbușit orice pretenție neastîmpărată de viață a fiecăruia în parte și că a întărit peste tot autoritatea, calvinismul a modelat, în sînul națiunilor pe care le-a dominat, tipul slujbașului corect, al insului care se încadrează modest și stăruitor în colectivitate, deci tipul funcționarului perfect și al burghezului ideal din clasa de mijloc. Cu drept cuvînt, Weber a dovedit, în celebrul său studiu despre capitalism, că nici un element n-a ajutat atît de bine la pregătirea industrialismului, decît doctrina calvinistă a supunerii oarbe, care încă de pe băncile școlii instruiește masele pe baza religiei, pentru totalizare și mecanizare. Întotdeauna însă, o organizare sistematică și energică a cetățenilor sporește forța militară a unui stat ; acel neam dîrz, aspru, rezistent la toate privațiunile, al navigatorilor și coloniștilor, care a cucerit și a colonizat continente noi, mai întîi pentru Olanda și apoi pentru Anglia, se trăgea în esență din puritani, iar această obîrșie spirituală a influențat în urmă caracterul american. Toate aceste națiuni datorează covîrșitoare parte a succeselor lor de politică mondială severei înrîuriri didactice a preotului de la Saint Pierre.

Și totuși, ce coșmar, ca un Calvin, un de Beze și John Knox, acești *„Kill-joy“* să fi cucerit lumea întreagă sub forma cea mai cruntă a primelor lor postulate ! Cît de searbădă, cît de insipidă, cît de cenușie ar fi devenit întreaga Europă ! Cu cîtă înverșunare turbată ar fi căutat

aceşti zeloţi, duşmani ai artei, duşmani ai bucuriei, duşmani ai vieţii, să distrugă minunata exaltare a existenţei, fermecătoarele ei prinosuri, în care se manifestă în divină diversitate instinctul de joc, elanul creator! Cum ar mai fi nimicit ei, în favoarea unei monotonii seci, toate contrastele sociale şi naţionale, care tocmai prin împestriţarea lor, prin bogăţia lor de nuanţe au dat întîietate Apusului în istoria culturală a lumii! Cum s-ar mai fi priceput ei să împiedice măreaţa beţie de creare, cu gîndurile lor cumplit de exacte! Aşa precum la Geneva au devirilizat pentru secole instinctul de artă, aşa precum chiar din primul pas spre stăpînirea Angliei au strivit pentru totdeauna sub călcîi de fier una din cele mai minunate roade ale spiritului mondial: teatrul shakespearean, instituind frica de Dumnezeu în locul bucuriei pămînteşti — tot astfel, în Europa întreagă, ar fi căzut victimă anatemei lor mozaicobiblice orice străduinţă fervență a omului de a se apropia de elementul divin şi pe altă cale decît a evlaviei canonizate.

Ţi se taie răsuflarea cînd îţi imaginezi o Europă în veacul al şaptesprezecelea, al optsprezecelea şi nouăsprezecelea, fără operă, fără teatru, fără dans, fără arhitectura ei bogată, fără festivalurile sale, fără erotica sa rafinată, fără sociabilitatea ei subtilă. Doar biserici nude şi predici grave, ca înălţare morală, doar disciplină şi smerenie şi frică de Dumnezeu! Arta, această lumină divină în cotidianul nostru searbăd şi întunecos, ar fi fost stînjenită în libera ei dezvoltare de către preoţii care o socoteau „orgie păcătoasă", voluptate, *„paillardise"*. Niciodată prodigalitatea şi îndrăzneala talentului sculptural n-ar fi putut încremeni într-o operă atît de măiastră, ca acea de la Versailles şi aceea a barocului roman, niciodată nu s-ar fi putut desfăşura în modă şi dans nuanţele delicate ale rococoului; spiritul european ar fi pierit în chiţibuşerie teologică, în loc să se dezvolte într-o transformare productivă. Căci lumea rămîne stearpă şi pustie, dacă nu e adăpată la izvoarele libertăţii şi ale bucuriei: întotdeauna îngheţată viaţa în orice sistem rigid.

Din fericire, Europa s-a supus tot atît de puțin „disciplinei“ riguroase, după cum Grecia n-a acceptat drept lege disciplina Spartei : și în acest caz instinctul de viață, care cere veșnică înnoire, și-a pus contraponderea irezistibilă împotriva tuturor încercărilor de a încazarma lumea într-un singur sistem. Numai într-o mică parte a Europei disciplina calvinistă a înaintat cu succes ; dar chiar și acolo, unde a ajuns stăpînă, s-a lepădat curînd, benevol, de străşnicia ei în a da ascultare literei din Evanghelie. Nici unui stat nu i-a putut impune Calvin, vreme îndelungată, supremația sa teocrată ; iar după moartea dictatorului, avînd de luptat cu împotrivirea realității, dușmănia de viață, dușmănia de artă a disciplinei, de neclintit altădată, se îmblînzește, se umanizează curînd. Căci întotdeauna, după un timp, viața simțurilor se dovedește mai puternică decît orice doctrină abstractă. Această viață, cu seva ei fierbinte, topește orice înțepenire, destinde orice tensiune, îndulcește orice asprime. După cum un mușchi nu poate rămîne necontenit în cea mai rigidă încordare, după cum o patimă nu se poate menține în permanență la dogoarea maximă, tot astfel nici dictaturile spirituale nu-și pot păstra mereu radicalismul exagerat. De obicei, doar o singură generație are de suferit în mod dureros suprapresiunea ce o exercită asupra ei.

Și doctrina lui Calvin și-a pierdut mai curînd decît s-ar fi crezut intoleranța ei nemăsurată. Aproape niciodată, după trecerea unui secol, o doctrină nu mai seamănă cu cea a întemeietorului și propovăduitorului ei de odinioară, și ar fi o eroare fatală să asemuiești ceea ce a cerut Calvin cu ceea ce a devenit calvinismul în cursul dezvoltării sale istorice. E drept că încă pe timpul lui Jean-Jacques Rousseau se va discuta la Geneva dacă teatrul este o distracție îngăduită sau dacă urmează să fie oprită și e adevărat că se cercetează cu toată seriozitatea și cu toată rîvna problema ciudată, dacă „artele frumoase“ înseamnă progres sau pierzanie pentru omenire ; totuși cea mai primejdioasă fază de exaltare a „discipli-

nei" a trecut şi rigidul crez biblic a fost adaptat organic elementului omenesc. Întotdeauna spiritul de dezvoltare vie ştie să folosească, pentru scopurile sale misterioase, ceea ce ne-a părut mai întîi ca un mare regres, înspăimîntîndu-ne. De la fiecare sistem, progresul veşnic ia doar ceea ce-i poate folosi la propăşire şi aruncă tot ce-l stînjeneşte, ca pe un fruct stors de zeamă. Dictaturile înseamnă în uriaşul plan al omenirii doar corecturi de scurtă durată, iar ceea ce vrea să împiedice în chip reacţionar ritmul vieţii, îi dă în realitate un impuls mai energic, după o scurtă şi trecătoare recidivă : veşnicul simbol al lui Bileam, care vrea să blesteme şi care binecuvîntează, împotriva voinţei sale.

Astfel, ideea de libertate politică a luat fiinţă, printr-o transformare ciudată, tocmai din sistemul calvinist care s-a străduit, în mod deosebit de crunt, să constrîngă libertatea individuală : Olanda şi Anglia lui Cromwell şi Statele Unite, primele lui cîmpuri de acţiune, acceptă cel mai bucuros ideile de state liberale, democrate. Din spirit puritan a fost creat unul din cele mai însemnate documente ale epocii contemporane : Declaraţia de neatîrnare a Statelor Unite, care la rîndul ei a influenţat în mod hotărîtor declaraţia Franţei pentru drepturile Omului. Şi cea mai surprinzătoare metamorfoză din toate — atingerea polurilor — tocmai acele ţări care urmau să fie pătrunse mai temeinic de spiritul de intoleranţă au devenit în mod uluitor primele aziluri europene pentru ideea de toleranţă. Tocmai acolo unde fusese lege religia lui Calvin, realitate şi ideea lui Castellio. La aceeaşi Genevă, unde pe vremuri Calvin îl arsese pe Servet pentru o divergenţă de opinii teologice, se refugiază „duşmanul lui Dumnezeu", Antichristul viu al epocii sale, Voltaire. Dar, ce să vezi : urmaşii lui Calvin îi fac vizite prieteneşti, preoţii din chiar biserica lui discută omeneşte filozofie cu ateul Voltaire. Iar în Olanda, Descartes şi Spinoza, care nu şi-au aflat nicăieri aiurea locul pe pămînt, compun acele opere menite să elibereze gîndirea ome-

nească de toate legămintele stînjenitoare ale bisericii și ale tradiției. Tocmai în umbra celei mai riguroase doctrine religioase se refugiază, de oriunde, toți cei amenințați din pricina opiniilor și a crezului lor — o „minune", precum spunea Renan, care altminteri nu prea credea în minuni, această transformare a protestantismului rigid în luminarea spiritelor, în toleranță. Și astfel, după două secole, se pătrund aproape frățește în Olanda, Anglia și America toleranța și religia, postulatul lui Castellio și postulatul lui Calvin.

*

* *

Căci și ideile lui Castellio dăinuie dincolo de epoca sa. Numai pentru o clipă pare că amuțește o dată cu omul și solia sa; timp de cîteva decenii, tăcerea îi împresoară atît de dens și atît de întunecat numele, ca și huma sicriul său. Nimeni nu mai întreabă de Castellio, amicii săi mor sau se pierd; puținele scrieri tipărite devin cu încetul inaccesibile, pe cele nepublicate nu îndrăznește nimeni să le dea la tipar. Zadarnică pare lupta lui, zadarnic parcă și-a trăit viața. Dar istoria pășește pe căi misterioase: tocmai izbînda vrăjmașului său ajută la învierea lui Castellio. Năvalnic, prea năvalnic poate, calvinismul și-a croit drum în Olanda. Predicanții oțeliți în școala fanatică a Academiei, cred că trebuie să-l întreacă în severitate pe Calvin, în țările recent convertite. Dar curînd se ivește o împotrivire la acest popor, care tocmai și-a apărat independența față de împăratul a două lumi; nu e dispus să plătească această libertate politică de curînd cucerită, cu prețul unei siluiri dogmatice a conștiinței. În cercurile clericale, cîțiva preoți — numiți mai tîrziu „remonstranții" — se agită împotriva pretenției de totalizare a calvinismului, iar în căutare de arme spirituale pentru această luptă contra ortodoxiei inexorabile, ei își aduc deodată aminte de pionierul uitat, devenit aproape legendar. Coornhert, precum și de ceilalți protestanți liberali, se

referă la scrierile lui Castellio și, din 1603, apar în ediții noi și în traduceri olandeze operele lui, una după alta, stîrnind peste tot vîlvă și admirație mereu crescîndă. Dintr-odată se vădește că ideea lui Castellio n-a fost cîtuși de puțin înmormîntată, ci că a iernat doar, ca să zicem așa, în epoca cea mai grea ; acum sosește ceasul eficienței sale reale. Curînd scrierile publicate nu mai satisfac nevoile spirituale ; se trimit curieri la Basel, spre a da de operele postume, rămase în manuscris ; ele sînt aduse în Olanda, retipărite în cîteva ediții, atît în original cît și în traduceri, iar după o jumătate veac de la moartea lui, se închină savantului, mort în împrejurări atît de tragice, o ediție completă a operelor sale (Gouda, 1612), ceea ce niciodată n-ar fi cutezat el să spere. Prin aceasta, Castellio se află din nou în plin iureș intelectual, înviat victorios și pentru prima dată înconjurat de o ceată de adepți credincioși. Efectul este grandios, deși aproape anonim și impersonal. Ideile lui Castellio se dezvoltă în opere străine, în lupte străine. În vestita discuție a Arminianilor pentru reformele liberale ale protestantismului, cele mai multe argumente sînt împrumutate din scrierile lui ; predicatorul Gantner din Graubünden — un chip superb, demn de a fi modelat de vreun poet elvețian — se înfățișează la apărarea unui anabaptist (apărare de autojertfire) în fața tribunalului religios din Chur, cu cartea lui Martin Bellius în mînă. Și chiar dacă nu va putea fi vreodată dovedit în chip documentar că, avînd în vedere imensa răspîndire a operelor sale în Olanda, atît Descartes, cît și Spinoza au intrat în contact intelectual cu ideile lui Castellio, presupunerea are aici aproape forța unui fapt îndeplinit. Dar în Olanda nu numai intelectualii, umaniștii se lasă cîștigați de ideea de toleranță ; cu încetul ea pătrunde adînc în sînul națiunii, care e sătulă de gîlceava teologilor și de războaiele religioase, nimicitoare. În pacea de la Utercht ideea de toleranță devine un fenomen de politică de stat și pășește prin aceasta din abstract în spațiul concret, real. Zguduitorul apel de respectare reciprocă a opiniilor, adresat pe

vremuri de către Castellio principilor, îl ascultă acum un popor liber politiceşte şi-l ridică la rang de lege. Pornind de la această primă provincie a viitoarei sale stăpîniri mondiale, ideea respectului faţă de orice credinţă şi orice convingere pătrunde victorios mai departe, în timp. Pe rînd statele condamnă, în spiritul lui Castellio, orice prigoană religioasă, orice urmărire pentru o concepţie de viaţă şi de lume. Revoluţia franceză acordă în sfîrşit individului dreptul de a-şi exprima liber, egal şi frăţeşte crezul său, opinia sa, iar în secolul următor, al nouăsprezecelea, ideea de libertate — libertatea popoarelor, a oamenilor, a gîndurilor — stăpîneşte ca o maximă eternă întreaga lume civilizată.

*
* *

Un secol întreg, pînă în pragul epocii noastre, această idee de libertate domneşte, cu absolută siguranţă de sine, peste Europa. În temeliile oricărui stat sînt zidite drepturile omului, ca un fond intangibil şi nemodificabil al oricărei constituţii. Ne şi închipuiam dispărute pentru totdeauna epocile de despotism intelectual, ale concepţiilor impuse cu sila, epocile de dictatură a convingerilor şi de cenzurare a opiniilor ; şi ne închipuiam dreptul oricărui individ la independenţă spirituală, tot atît de asigurat ca şi dreptul său la viaţa fizică. Dar istoria este flux şi reflux, este un veşnic urcuş şi coborîş ; niciodată un drept nu este cucerit pentru toate timprile şi nici o libertate nu este asigurată împotriva violenţei care se prezintă mereu sub alte aspecte. Întotdeauna, orice progres va fi încă o dată contestat omenirii şi lucrurile de la sine înţelese vor fi puse din nou în discuţie. Tocmai cînd libertatea e resimţită de noi ca o obişnuinţă şi nu ca bunul cel mai sfînt, se naşte din bezna lumii intelectuale o voinţă misterioasă de a o viola ; ori de cîte ori omenirea s-a bucurat prea multă vreme şi cu prea multă seninătate de pace, o cuprinde curiozitatea primejdioasă după beţia puterii şi voluptatea criminală a războiului.

Căci, spre a putea ajunge la ţinta ei de nepătruns, istoria îşi creează din cînd în cînd regrese de neînţeles ; şi după cum la o inundaţie năvalnică se prăbuşesc cele mai puternice diguri şi stăvilare, tot astfel se năruie atunci zidurile moştenite ale dreptului şi ale dreptăţii. În asemenea ceasuri cumplite, omenirea pare să dea înapoi în dezvoltrea ei, pînă la furia sîngeroasă a hoardei şi pînă la supunerea de rob a turmei. Dar, ca după orice revărsare, apele trebuie să se scurgă ; toate tiraniile sfîrşesc prin a se răci în timpul cel mai scurt ; toate ideologiile şi izbînzile lor vremelnice se sfîrşesc o dată cu epoca lor : numai ideea libertăţii spirituale, ideea tuturor ideilor, nebiruită deci de nici una, revine veşnic, căci e veşnică — precm veşnic e duhul. Dacă i se ia din afară, în mod temporar, cuvîntul, ea se refugiază în cea mai lăuntrică încăpere a conştiinţei, unde nu o poate ajunge nici o constrîngere. Zadarnic îşi imaginează deci potentaţii că pot învinge duhul libertăţii, dacă îi pecetluiesc buzele. Căci, cu fiecare om nou se naşte o conştiinţă nouă şi mereu una din ele îşi va aminti de datoria ei spirituală, reluînd vechea luptă pentru drepturile inviolabile ale omenirii şi ale omeniei ; mereu se va ivi un Castellio care să se răscoale împotriva unui Calvin, oricare ar fi el, şi care să apere independenţa suverană a cugetului împotriva tuturor silniciilor violenţei.

SFÎRŞIT

Din opera lui Sebastian Castellio nu există actualmente ediții noi, cu excepția unei retipăriri din *Traité des hérétiques* sub îngrijirea părintelui A. Olivet, cu o prefață de prof. E. Choisy (Geneva, 1913). Publicarea operei *De arte dubitandi* o pregătește, pentru Academia din Roma, d-șoara Dr. Elisabeth Feist, după manuscrisul inedit aflat la Rotterdam. Citatele din cartea de față sînt luate parte din edițiile originale, parte din cele două opere ale lui Fernand Buisson *Sebastien Castellion* (Paris, 1892) și Etienne Giran, *Sebastien Castellion et la Réforme Calviniste* (Paris, 1914), singurele mai importante, închinate pînă acum lui Sebastian Castellio. Avînd în vedere puținul material documentar și împrăștierea lui, trebuie să-i fiu cu atît mai recunoscător d-rei Liliane Rosset din Vésenay pentru îndemnul ei hotărîtor, precum și domnului pastor de la catedrala lui Calvin din Geneva, Jean Schorer, pentru sprijinul său binevoitor. La o deosebită gratitudine m-au obligat în afară de aceasta biblioteca Universității din Basel, care mi-a îngăduit cu multă bunăvoință cercetarea manuscriselor lui Castellio, precum și Biblioteca centrală din Zürich și British Museum din Londra.

ST. Z.

CUPRINS

Au apărut în Editura ULISE :

— Sarafim Saka — **Vămile** (roman). Premiat de Uniunea Scriitorilor din Republica Moldova.

— Charles Diehl — **Teodora Împărăteasa Bizanțului.**

— Maurise Leblanc — **Misterul eșarfei purpurii.**

— Rex Harwey — **Canionul blestemat.**

— Pierre de Coulevain — **Obsesia iubirii.**

— Al. Dumas — **Ludovic al XVI-lea și Maria Antoaneta.**

— Karl May — **Winnetu și pirații.**

* * * — **Surcouf corsarul.**

* * * — **Munții în flăcări.**

* * * — **Peștera tunetului.**

— A. J. Cronin — **Doamna cu garoafe.**

— Maurice Leblanc — **Sfeșnicul cu șapte brațe.**

Colecția WESTERN. **Ciclul „RIO BRAVO" :**

— **Cîntă lăstunii în Defileul Morții.**

— **Poliția lui Mulligam.**

— **Sfîrșitul sheriff-ului Henry Warner.**

— **Sînteți prea amabil domnule Billy King.**

— **Marshal-ul Gerry în acțiune.**

— **Jefuirea băncii din Blue-Town.**

— **La un pas de neființă.**

Vor apare :

Colecția WESTERN. Ciclul **„ÎN MEXICUL SĂLBATIC".**

- **Laguna fantomelor.**
- **Furnicile ucigașe.**
- **Capcana din tavernă.**
- **Veninul Scorpionului.**
- **Un desperado ciudat.**
- **Răfuiala în prerie.**
- **Ambuscada.**

În pregătire :

- Pierre de Coulevain — **Aristocrația americană.**
- M. Bărbulescu — **Rapid, iubire fără de sfîrșit.**
- Șt. Zweig — **Lupta în jurul unui rug.**
- Luigi Pirandello — **Eu, răposatul Matei Pascal.**
- William K. Scott — **Justițiarul preriei.**
- Karl May — **Winnetou și Old Shatterhand.**

Publicații periodice :

CARUSEL — Revista de bandă desenată.

Au apărut : numerele 1, 2, 3, 4, 5/1990 ; Numerele 1, apr./91, 8, 9, 10/1991 ; Numărul 11/1992.

Va apare : Numerele 12, 13/1992.

Anunțăm cititorii revistei CARUSEL că în continuare, numerele revistei vor fi numerotate în ordine cronologică.

PROTEUS — Supliment al CARUSEL-ului.
Revistă de bandă desenată. Ultima cetate de pe SERPENTIA.

Au apărut :

— Peștera timpului-trecut.

— Idolul de bronz.

— Cetățile umblătoare.

Va apare :

— Serpentegena, inima vie a cetății Antonia.

DOMNILOR DIFUZORI ȘI CITITORI

Găsiți spre vînzare titlurile apărute la libră-ria Editurii ULISE din str. Pitarul Hristache nr. 6, sect. 1, București, tel. 33 24 69 (vis-a-vis de Magazinul Tineretului din Calea Dorobanților).

Vă așteptăm !

Tehnoredactor : Valeria Roşca

Tiparul executat sub comanda nr. 715
la I. P. „Filaret", str. Fabrica de chibrituri
nr. 9—11, Bucureşti
România

Lei 250

I.S.B.N. 973-550-025-6

